

Tartalom

LXVI. évfolyam, 1. szám / 2012. január

TORNAI JÓZSEF	Gottfried Benn mérgei	3
MÁRTON LÁSZLÓ	Izgalmas romok	6
KISS ANNA	Világos szélben; Feljő az ár	24
POLLÁGH PÉTER	Ezt hívják hosszú napnak	32
PODMANICZKY SZILÁRD	Kisgyerekek emlékiratai (Hideg beton; Testvér; Érettségi)	34
NÉMETH ZOLTÁN	Mondatok a semmiből	42
NYERGES ANDRÁS	Ki minek ássa a sírját?	44
BESZÉDES ISTVÁN	Férfiszobor	52
NEMES Z. MÁRIÓ	Erő; Vaginális szív; Életadó; Futó dolgok	55
KIBÉDI VARGA ÁRON	Napló, 2011 (január-június)	58
BRANE MOZETIĆ	Banalítások	65
ALFÖLDY JENŐ	Egyetértésben és vitában egy német klasszikussal (Tornai József: Gottfried Benn mérgei)	71

Párhuzamos örökségek – XVII. JAK Tanulmányi Napok

KÁLMÁN C. GYÖRGY	A magyar avantgárd emlékezete	78
SZŰCS TERI	Kertész Imre Szép Ernője (Hatás-vadászat)	88
BORGOS ANNA	A <i>Spanyol menyasszony</i> életrajzi és nőtörténeti referenciakeretben	93
BAZSÁNYI SÁNDOR	Szakáll, hártya, pata... (Kafka-zörejek Nádas Péter prózájában)	102
DUNAJCSIK MÁTYÁS	A hátrahagyott olvasó	110

mérlegen

ÓCSAI ÉVA	Változatok egy érzéki prózanyelv szenvedélyalakzata- ira (Bazsányi Sándor: „...testének temploma”. Erotika, íronia és narráció Nádas Péter prózájában) 114
FÖRKÖLI GÁBOR	Értéktelen testek (Nemes Z. Márió: Bauxit) 117
KRUSOVSKY DÉNES	Iszonyatírás kínbetűkkel (Németh Zoltán: Boldogság- telep, vetélőgépben – Csáth szeretője) 122
KOVÁCS KRISZTINA	Ornamentikus mintázatok (Bartók Imre: Rilke. Orna- mentika és halál) 125
KÉRCHY VERA	Író nők karneválja a Nyugat színpadán (Borgos Anna – Szilágyi Judit: Nőírók és író nők. Irodalmi és női sze- repek a Nyugatban) 129
ILLUSZTRÁCIÓK	Válogatás az INTONÁCIÓ 2011 kiállítás anyagából a címla- pon (KÁDÁR JÁNOS MIKLÓS: FELSZÁLLÓ ÁGBAN), az 5., 23., 31., 33., 41., 51., 54., 57., 65., 77., 87., 92., 109., 113., 121. és a 124. oldalon

INTONÁCIÓ 2011

A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége és a szegedi Regionális Összművészeti Központ együttműködésével megvalósuló INTONÁCIÓ 2011 című kiállításunk jel- és hangadás létezésünkről, arról a sokszínű alkotó munkáról, amelyet szervezetünk tagsága végez.

Az érdeklődő-szemlélő a látvány inspirálta képi világtól az elvont képalkotás különböző lehetőségeit kutató szándékig, sokféle vizuális irányultságot, alkotói koncepciót ismerhet meg. Van, aki a gesztus erejében hisz, mások a kifejezés alapelemeinek, a színnek, vagy a formának adnak hangsúlyt a képi struktúra kialakításában. Többben az irodalmat, a történetet tekintik inspiráló forrásnak, míg néhányan a műfaji határokat feszegetve különböző tudományágak eredményeit építik bele programjukba.

A néző részéről empátia és ízlés kérdése, hogy mely törekvést érzi közel magához, mely művel képes párbeszédet folytatni. A nyitottság, az előítéletek nélküli közeledés alapfeltétele kortárs festészetünk megértésének, elfogadásának.

Miskei László
festőművész, MKISZ alelnök,
a kiállítás kurátora

TORNAI JÓZSEF

Gottfried Benn mérgei

Részezen tántorogsz ki a versből –
Gottfried Benn ördögi szesz;
kór, gyönyör, kín, halál kevereg föl
s a csiszolt tenger hullámaira vesz.
Palau! sikoltja zöld, delfines tajték,
csattog az ősz ptolemaioszi part,
krétai vázáról válik Aphrodité, a festék
és sír a szkizofrén szerelmes, ki nevetni akart.

Pusztulás-téboly és rákos testek képe:
ez a század már csak sárga Après-lude,
semmi se hull szennyecsatornába: feledésbe,
de csak töredék bandzsít ránk mindenütt.
S csak azért fakadnak ki a misztikus szirmú rózsák,
hogy a hús álma tragikusabb legyen,
a rothadásra szánt Időt majd bebalzsamozzák
a szív-gyökérig nyúló Átok-hegyen.

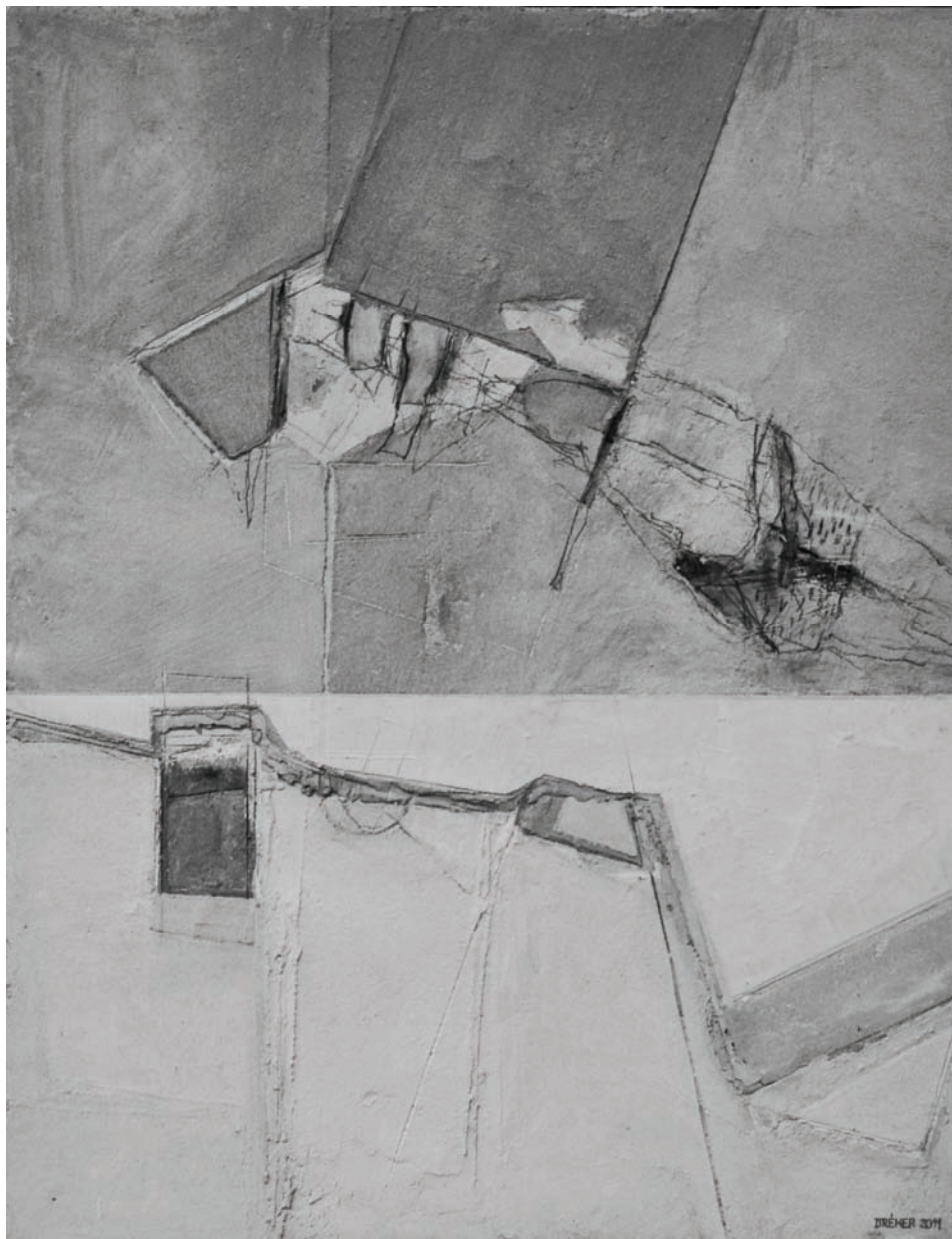
Hétköznapiakon nem jelenik meg az isten,
az ünnepi estéken vér szivárog át;
repedezett héjú Én semmit se ér, ingyen
szívja ki belőle az Úr a zsenialitást.
Kokaint szedni: talán ez a mennyország volna
a válaszok válasza, a káprázat-hajó
korlátján a ragályos tudat alá hajolva
szállhatna hajunk, mint égett kalóz-lobogó.

Szivárványlanak a nemi szervek,
„boldogságszünetektől” lángolnak a pupillák,
századoknak, kultúrköröknek, isteneknek
nyújtva „fejlődésidegenségükhöz” a mintát.
És alkonyok és őszök, világ-kávéházak
halálraítéltjei között egy gyűrt alak,
aki már nem magyarázkodik, nem is lázad,
Orpheusz lant-árnyaként áthalad.

Ne adj semmit az agy-kábító pillanatnak,
ha az örökléthez nincs mámoros jogod;
kifáradt európai: eltűnő hátú vad vagy,
kit már nem várnak leonardói távolok.
Zenékből, éjeből, tudományokból
szabott szalonkabátod egy folyónál leveted,
s versmondó szád hálálkodva kortyol
a mindenség zűrzavarából fagyot, örületet.

Fátyolvirág, szélrózsa, áloé is:
azt mondd, csak hadd bomoljanak,
s ha hallgatózol, a mélységek fölött mégis
körbesurrog egy sáros angyal-csapat.
Fuldokolsz elmélet-forgókba veszve,
mert: miért a teremtés és minek
nőttél Te benne ilyen megszaggatottra, képtelenre,
fölmutogatva Krisztus-sebeidet?

Ideg-robbanások és kétségbeesések:
Gottfried Benn mérgeit szívod,
s józan leszel és hebegő és révedt,
míg a „kék óra” boszorkány-szeme fog.
Fölnyitja sejtjeidet a Homályos,
ki gyerekkorod óta hajszol és vezet
s vérzel a szenvedőkkel, mint a táltos,
ki így szól a Szent Titokhoz: „Most már a tied”.

DRÉHER JÁNOS: MEGBONTOTT FELSZÍN

MÁRTON LÁSZLÓ

Izgalmas romok

Nyolc-tízéves fiúkkal gyakran előfordul, hogy hatalmába keríti őket a lovagi kalandok varázsa. Ennek mára – a múzeumokban látható páncélok és hadieszközökön kívül – egyetlen számottevő, látványos emléke maradt, a várkastély vagy annak omladéka. Az ilyen fiúgyermeket annyira lenyűgözik a várak és a várromok, hogy egy kirándulás vagy nyaralás alkalmával semmi mást nem szeretne látni és látogatni, csupán ilyesmiket.

Az a kisfiú, akiről beszélek - nevezzük Somának - ebben a bűvöletben élt, és ezzel a családjában jóformán teljesen egyedül állt. A szülők nem rajongtak a történelmi emlékekért, vagy ha mégis, akkor inkább a tengerparti kisváros nyári verőfényben izzó késő gótikus vagy reneszánsz palotáiban gyönyörködtek. Soma nővére, aki már kilenc és fél éves – őt úgy hívják, hogy Sári – még tizenöt-húsz évvel később is élénken emlékezni fog az éjszakai fürdésekre a közeli csendes öbölben, a víztükör foszforeszkáló gyűrődéseire, a parti ház sor lassan, szelíden távolodó fényeire, valamint arra, hogy a nyaralás utolsó reggelén, közvetlenül hazautazás előtt saját kezűleg szakított le a kert végében álló citromfáról egy valódi citromot, amelyet máskülönben csak vásárolni lehet, üzletekben, gallyak és levelek nélkül. Soma kisöccse pedig – őt is bemutatom az olvasónak, neki egészen különleges neve van: Lipót – elsősorban azzal van elfoglalva, hogy nemrég tanult meg járni. Önállóan, kapaszkodás nélkül megtesz tíz, olykor tizenöt lépést is. Felnőtt vagy nagyobb gyerek kezét fogva pedig szinte megszámlálhatatlanul sok lépés megtételére képes. De azért még mindig négykézláb mászik a legszívesebben. Beszélni is tud már egy kevéssé. Például, ha fagyaltot kap, és egy kis kóstolót kérnek tőle, ő megrázza a fejét, és önérzetesen kijelenti:

– Enyém fagyim!

Még csak most teszi az első önálló lépéseket, de már pontosan tudja, mi a különbség az „enyém” és a „tiéd” között. És már tud fejet rázni. Már tud nemet mondani.

A család személygépkocsija – egy nem egészen kifogástalan állapotban levő Lada az előző évtizedből – most, amikor kezdődik történetünk, éppen dél felé halad a tengerpart mentén.

Ez több okból sem helyes. Vagy legalábbis nem célszerű.

Először is, hazánk, Magyarország attól az üdülőlhelytől, ahol a három gyerek két szép hetet töltött, nem délre, hanem északkeletre fekszik. Másodszor pedig... hogy is mondjam csak... abban az országban, melynek része a tengerpart, történetünk

idején éppen hadműveletek folynak. És aki a tengerparton dél felé halad, az egyre közelebb és közelebb kerül a hadműveleti területekhez.

Akkor hát miért gördül a fehér Lada dél felé? Ennek egyszerű az oka: azért, mert ott különösen sok a várrom. Másképpen szólva: az útirányról egyrészt a lovagvárak bűvölete, másrészt a térkép tehet.

A házaspár, mielőtt befizette a nyaralást, el is gondolkodott rajta: vajon tisztes-séges dolog-e, vajon összeegyeztethető-e az általunk elfogadott erkölcsi normákkal elutazni egy háborús országba gondoktól való szabadulás, kikapcsolódás, pihenés végett?

Aztán elhessegették a felmerülő kétségeket.

Hiszen a tengerparton, legalábbis annak északi részén, béke van. Itt a háborúból csak annyi észlelhető, amennyit a televízió mutat. És még annyi, hogy a szokásosnál ritkább a turista és gyakoribb az igazoltatás. Így a tenger vize is tisztább, mint a régi világban volt, a békebeli turistaszezonok során.

Ez az ország, mely nemrégén vált önállóvá, és még nem biztos, hogy ebben a formájában önálló maradhat, egészen különböző tájegységekből és régiókból van összeeszkábálva. Emitt szigetek és keskeny parti földsáv, ott meredek hegyvonulatok, amott szőlőtermő dombvidék, tölgyerdő, négyszögletes gabonatóblákra osztott lapály; és mindez élesen elkülönül. Így érthető, hogy ebben az országban a békés tájak is élesen elkülönülnek a háborútól. A felnőttek úgy okoskodtak, amikor befizették a nyaralást: ha nekik nincs közük a háborúhoz, akkor a háborúnak sincs köze hozzájuk.

Az utolsó előtti napon, amikor már a hazautazást tervezgették, Soma kijelentette, hogy márpedig ő várakat akar látni. Ő eddig alig látott várakat. Az nem igazság, hogy mindig csak a citromfa. Meg az éjszakai tenger. Meg a halpiac! Őt nem érdeklik azok a hosszúkás, fehér halak. Őt a régi várak érdeklik.

Ez a család egy összetartó, jó család volt, így tehát Soma lelkesedése a többiekre is átragadt. Most már a szülőket is a régi várak érdekelték, Sárít úgyszintén. Még Lipót is felállt összezsukható kis ágyában, és vidáman rikkantott mindenféle furcsa dolgokat, mígnem végül, hogy valami érthetőt is mondjon, kijelentette:

– Enyém fagyim!

Nem lévén semminemű fagylalt a közelben, ez a nyilatkozat csakis azt jelenthette: „Enyém a vár, tiéd a lekvár!” Azaz Lipótot is a régi várak érdekelték.

Régi vár. „Stari grad” az arrafelé használatos nyelven. És régi világ, amely régi világ proletárjainak egyesülniük kellett volna, ezt azonban – itt nem részletezhető okokból – elmulasztották. A családnak volt egy útikönyve a régi világból, amikor még fennállt az a szövetségi állam, melynek felbomlása beletorkolt a történetünk idején zajló háborúba. Ez a békebeli útikönyv azt írta, hogy van egy útvonal a tengerparttól az ország belseje felé, és hogy ezt az útvonalat úgy hívják, hogy a Királyné Útja. Egyszer egy királyné, valamelyik régi király felesége erre járt, és ahová kenyérmorzst hintett a madaraknak, ott gránátalma és lilium sarjadt, ahová könnye

hullt, ott forrás fakadt, melynek vize gyógyítja a szembajokat, főleg a zöldhályogot. És hogy a Királyné Útja mellett vannak majdnem teljesen épségben maradt várak, „továbbá” – írja az útikönyv –, „nagy számban fordulnak elő izgalmas romok is”. Volt a családnak egy részletes térképe, szintén a régi világból. E békebeli térképen a két felnőtt és a két nagy gyerek meg is találta a Királyné Útját, és úgy határoztak, hogy ezen a várakban és izgalmas romokban gazdag, szép útvonalon indulnak el hazafelé, hazánk felé.

Somát a régi világ utolsó egy-két évében a börtönök érdekelték. Minden, ami tömlőc. A sitt, a kóter, a dutyi. A család, mint már mondtam, jó család volt, ezért akkoriban a hétvégi kirándulások olyan helyekre vezettek, ahol a régi vagy annál is régebbi világban fegyintézet épült. Jártak Vácott, Márianosztrán, Kalocsán, és megtekintették – persze kívülről – a szegedi Csillagbörtönt. Meglepő volt látni, hogy egy olyan kis országban, mint Magyarország, milyen sok a büntetés-végrehajtási intézmény. És milyen sok a szabadság, ha ennyi helyszínt kell a szabadságvesztéshez. Úgy tervezték, hogy a magyar állam jelenlegi határain túlra is ellátogatnak, például megnézik a szamosújvári és az illavai fegyházat, ám egy ilyen kiránduláshoz a régi világ utolsó éveiben túlságosan feszültnek érezték a magyar-román, illetve a magyar-csehszlovák viszonyt.

Elmagyarázták Somának, mi a különbség a fogház és a fegyház között.

Megszerezték az akkoriban kiadott börtönújság néhány számát.

Egy építész ismeróstől kaptak egy albumot, melyben a világ száz leghíresebb börtönének fényképe és alaprajza szerepelt.

Elvitték Sárít és Somát a Szépművészeti Múzeumba, ahol éppen ki voltak állítva Piranesi fantasztikus börtönmetszetei. (Egy ismerős, aki a múzeum lépcsőjén meglátta őket, szóvá is tette: miért nem inkább a szomszédos Állatkertbe vagy a Vidám Parkba járnak a gyerekek? Pedig, ha tudta volna, hogy a fiúcskának még a játéakai közt is a börtönösdi volt a legkedvesebb! Sárinak, amikor három-négyévesek voltak, időnként rá kellett zárnia öccsére a ruhásszekrény ajtaját, és akkor sem engedhette ki, ha Soma odabentről dörömbölni kezdett.)

A szülők a könyvtárból kikölcsönöztek egy börtönpszichológiai tanulmánykötetet és egy rabnevelési kézikönyvet. Soma ezekből tanult meg olvasni.

Még egy börtönös tematikájú filmfesztiválra is eljutottak. Erre Sopronban került sor, a vasfüggöny lebontásával egy időben.

Aztán két lényegbevágó esemény történt. Egyrészt vége lett a régi világnak, másrészt megszületett a kistestvér, Lipót. Attól kezdve Soma figyelme a börtönökről a várkastélyok és ezek izgalmas romjai felé fordult.

A család birtokában levő térkép, mint már említettem, részletes volt, és gondosan feltüntette a látnivalókat. Nicsak, itt is egy vár! Ott is! Meg amott is! Számoltatták, milyen magasra kell felkapaszkodniuk egy-egy vár bejáratáig, és mennyibe kerülhet a belépőjegy. A Királyné Útja mentén nem kevesebb, mint tizenhárom vár- és váromjelzést mutatott a térkép, és mivel úgy gondolták, hogy a tizenhárom szeren-

csétlen szám, hozzákerestek egy nem túlságosan messze eső tizennegyedik romot. Így már szerencsésnek érezték magukat.

A térkép, ismétlem, minden lényeges látni- és tudnivalót feltüntetett. Egyetlen tudnivalót nem tüntetett fel, mert hiszen évekkel a háború kitörése előtt készült, azt, hogy hol vannak a hadműveleti területek, és hol húzódik a front. Ez nem volt leolvasható a térképről, és a két felnőttnek nem jutott eszébe, hogy meg kellene tudakolni.

Amikor pedig mégiscsak eszükbe jutott (mert már a harmadik festői szépségű várkastély után, melynek bekötőútja ugyanúgy el volt torlaszolva, mint a másodiké, észrevettek az út szélén egy sűrűn ismétlődő feliratot, melyet nem értettek ugyan, de azt látták, hogy három felkiáltójel van kitéve utána), akkor már nem volt kitől megkérdezni sem ezt, sem egyéb, hirtelen fontossá váló dolgokat. Az út mellett nem láttak senkit, amikor pedig rászánták magukat, hogy megállnak, kiszállnak és körülnéznek, akkor már olyan szakaszon jártak, ahol angolul is ki volt írva, hogy: a gépjárműből kiszállni és az úttestről lelépni életveszélyes.

Az angol felirat után nem volt felkiáltójel. Volt viszont halálfej, keresztbe rakott lábszárcsontokkal.

Ez talán azt jelenti, hogy az út melletti mezőre taposóaknak vannak telepítve.

Vagy esetleg azt, hogy aki ezen a mezőn megpróbál átvágni, arra figyelmeztetés nélkül lőnek.

Egy idő után feltűnt nekik, hogy nincs szembejövő forgalom. Már vagy fél órája nem jött szembe semmilyen jármű, még csak egy kerékpár sem. Mögöttük sem jött senki. A falu, melyen éppen áthaladtak, néptelen volt. Az ablakok betörve, az ajtók tárva-nyitva, a falakon sorozatlövésnek nyomain. Sehol egy ember, sehol egy állat, sehol semmi mozgás, csak a zászlók lobogtak.

Az elhagyott házakra ki volt tűzve az állami fennhatóságot hirdető, új keletű nemzeti zászló. Nehezen hihető, hogy a helybeliek tűzték ki.

– Nem gondolja Maga, hogy egy kicsit túlságosan közel kerültünk a megszállt területekhez?

A házastársak magázódtak. Aki ezt először hallotta, elcsodálkozott. A gyerekek megszokták.

Megszállt területek! Ennek a kifejezésnek amolyan közel-keleti hangulata van. Egyikük sem járt még a Közel-Keleten, így tehát nem tudhatták, milyen a közel-keleti hangulat, ám ebben a pillanatban úgy érezték: valami ehhez hasonló.

– De hát miért nem fordulnak vissza? - kérdezhetné az olvasó, és igaza lenne, ha ezt kérdezné.

Hogy őszinte legyek, nem tudom.

Vagy nagyon bátrak voltak, vagy nagyon óvatlanok. Az is lehet, hogy megbabonázva követték a sok évszázaddal ezelőtti királynét, akinek közeledtekor megszólaltak a folyóban a halak, zsoltárt énekeltek a szarvasok, és vérpiros belű, mézédés fűgét termelt a kecskerágó.

Mai szemmel vetve egy pillantást a térképre, még mindig az látszana a legokosabbnak, ha visszafordulnának. Vissza kellene menniük addig a tengerparti kisvárosig, melyet annak idején a török hajók fosztogatásából élő harcias menekültek tettek hírhedtté, és onnét még elérhetnék azt az északkelet felé haladó, biztonságos és unalmas országutat, mely az öttagú családot különösebb megrázkódtatás nélkül hazavezetné.

Ők azonban nem fordulnak vissza. Eszükbe sem jut, hogy visszaforduljanak. Úgy érzik: még tíz, legfeljebb húsz kilométert kell megtenniük ezen a nyomasztó terepen, amivé a királyné szívhez szóló emléke változott, és akkor vége szakad a lidércnyomásnak. Onnantól egészen hazáig úgy szemlélhetik majd a festői szépségű városokat, mintha nem volnának másmilyen romok is a közelben. Mintha nem történt volna semmi.

Amúgy pedig tényleg nem történt semmi. Legalábbis az alatt a két száraz, forró hét alatt, amíg a három gyerek a tengerparton nyaralt, az ország belsejében szüneteltek a harcok. Éppen tárgyalás kezdődött, egyike azoknak az eredménytelen alkuadásoknak, amelyektől mindannyiszor, amíg csak látványosan meg nem hiúsultak, azt remélte a sajtó, hogy ez most már igazán meghozza az álláspontok régóta várt közeledését, és akkor vége szakad a lidércnyomásnak. E néhány nap alatt a támadók nem támadtak, legfeljebb néhány önállósodott parancsnok értelmezte szuverén módon a tűzszünet fogalmát. Például ekkor lőtték szét azt a tengerszoros fölött átívelő hidat, mely a tengerpart északi részét kötötte össze a délivel, és az ottani településeket így módon elvágták a külvilágtól. Ezen kívül a tengerparttól távolabb, a megszállt területek közelében is volt egy összecsapás. Az egyik hegyvonulat lábánál a falvakból elmenekült a lakosság. Ezt a panzió étkezőjében folyamatosan üzemelő televízió is mutatta, de a család nem értette a beszámolót, mert nem volt hozzá angol felirat.

Ezt leszámítva tényleg nem történt semmi, az égvilágon semmi.

Ezért is merészelt a két felnőtt a három gyerekkel nekivágni ennek a kissé kockázatos útnak, a Királyné Útjának. Úgy tudták, hogy szünetelnek a harcok, és nem hitték volna, hogy ami szünetel, az kiújulhat. De aztán az egyik szülő, aki épp nem a kormány mögött ült, észrevette a térképen a Királyné Útja mellett húzódó hegylánc nevét (noha már előző este, az útvonal tervezgetésekor is felfigyelhetett volna rá), és derengeni kezdett neki, hogy ez mintha ugyanaz a hegylánc volna, melyről a televízió hírműsorában esett szó. Hogy ott került sor a jelenleg is érvényes tűzszünet megsértésére.

A szülő ezt a sejtését jobbnak látta elhallgatni a család előtt, de közben azt is észrevette, hogy a másik szülőnek is a hegylánc neve jár az eszébe. Tizenegy éve éltek együtt, szavak nélkül is értették egymást, amikor értették.

Sári, a kilenc és fél éves nagylány a panzió előtti citromfa gyümölcsét forgatta a kezében, és ezt ismételte, félig-meddig önkéntelenül:

– Rom. Citrom. Romcitrom. Romcitromcit. Romcit. Cit.

Máskor alighanem rászóltak volna, most ráhagyták. Örültek, hogy a citrom, mely már igencsak eltávolodott a fájától, még nem követi az út melletti épületek példáját. Még egészben van, még sértetlen. Így viszont nem várhatták Sárítól, hogy tolmácsolja Lipót szavait, aki a babaülesről különféle érthetetlen állításokat, kérdéseket és felszólításokat kiáltott világgá. Lipót szavainak lefordítására mindig Sári vállalkozott, és, noha semmivel sem értett belőlük többet a felnőtteknél, ebben majdnem olyan ügyesnek bizonyult, mint egy hivatásos szinkrontolmács. Most azonban nem volt szükség tolmácsolásra. Anélkül is nyilvánvaló volt, hogy a kicsi fiú felismert valamit, méghozzá valami olyasmit, amit szülei és testvérei is felismertek ugyanebben a pillanatban. Egymástól függetlenül mindnyájan rádöbbenek, hogy éppen azon a településen haladnak át, mely a televízió legutóbb látott hírműsorában szerepelt. Néhány nappal korábbi felvételt közvetített az adás: a képernyőn még javában lán-goltak a házak, még az élet forró – bár utolsó – pillanatait élték; a három dimenziós jelen időben viszont kihűlve feküdtek, tüzüik és lelkesedésük örökre kilobbant.

Soma nemrég olvasta az Egri csillagokat, és kevés dolgot szeretett volna annyira, mint részt venni egy ostromlott vár védelmében: egyszerre megvédeni és elfoglalni. Egyszerre elszágulni mellette és örökre ottmaradni benne. Egyszerre nézni szétporladó, futó érdeklődéssel és a szemtanú megrendültségével. Egyszerre átalakulni a vár köveivé és a vár köveiből életre támadni kőkemény harcokként. Egyszerre megtenni és elszenvadni, bár elszenvadni csak bizonyos mértékig és határig, és megtenni csak a szépet és a jót. Biztosra vette, hogy az átélhető személyes élet, saját végtelennek ígérkező gyermekkora a Királyné Útján begördül a daliás időkbe, amikor turbános janicsárok sisakforgós végvári vitézekkel vívták – azaz vívják most is – élethalálharcukat.

Tavasszal, amikor a család kirándulást tett a Pilisborosjenő környékén felépített egri várhoz, Soma nem érzett semmi ehhez hasonlót.

Heves megye székhelyén, Egerben is van egy egri vár, de a pilisborosjenői egri vár, mely a múlt század 60-as éveiben épült filmforgatás céljaira, nemcsak áttekinthetőbbnek és védhetőbbnek, hanem valamilyen ismeretlen okból várszerűbbnek, sőt egrivárszerűbbnek is látszott az Egerben álló egri várnál. Még évtizedekkel az Egri csillagok filmváltozatának forgatása után is kikövetkeztethetők voltak az egykori kameraállások: némely részeken ódon köveket utánczolt a fal, máshol nyersen és őszintén mutogatta magát a vasbeton. A várostrom kellékeit persze hiába kereste a család: a filmben látványosan felrobbanó tüzes keréknek és a zsákvászonból varrt, afrikai kitömött holttesteknek nyomuk sem volt. Helyettük sárkányok és egyéb szörnyek gipszkarton töredékeit láthatták, melyek egy újabban készült film forgatása után maradtak a helyszínen. Ám Soma nem ez gátolta meg abban, hogy az egri vár falai közt átélhetővé váljék számára a múlt, hanem az, hogy a harminc évvel korábban épült vár sokkal régebbinek érződött nemcsak az Egri csillagok janicsárjainál és várvédőinél, hanem az oligocén korszak őslényeinél is.

Soma itt és most, a Királyné Útján is tisztában volt vele, hogy a daliás idők száz vagy ezer évvel ezelőtt zajlottak, amikor a királyné erre járt, de azt is tudta, hogy az „akkor” ugyanaz, mint a „most”.

Az van most is!

Van az most is!

Most is az van!

Van is az most!

Ő ezt a tudást vagy inkább érzést nem képes megfogalmazni, annak a gyanújának pedig nem ad hangot, mely szerint ezt a szép országot a törökök pusztították el három napja vagy háromszáz esztendeje. Ezzel szemben a hős magyar vitézek és az indiánok úgy megvédték, hogy hamarosan még sokkal szebb lesz, és még régebbiek lesznek benne a romok. Soma az indiános történeteket is kedvelte, és helyet keresett az indiánoknak a daliás időkben. Úgy akarta őket letelepíteni, mint Bocskai a hajdúkat, és csak azért nem szőtte tovább ide kapcsolódó gondolatait, mert elterelték volna figyelmét az izgalmas romokról.

Abba a korszakba futott bele a használtan vásárolt és azóta még inkább elhasználódott fehér Lada, melyben rézbőrű volt az alkony és hősi a halál. De most, a délelőtti órában és a fiatalság éveiben még mindkettő messzinek ígérkezett.

A következő várkastély messzemenően igazolta Soma elképzeléseit. Itt a daliás idők még javában tartanak, itt várostrom volt nemrégiben. A békebeli útikönyv azt állította erről a romhalmazról, hogy teljes épségben fennmaradt, és hogy az egyik legszebb középkori várkastély a jövő társadalmát építő országban. Meg is látszik, milyen eredményesen építették a jövőt: vár állott, most kőhalom.

Nyers, friss kőhalom. Akár egy terméskőből épített erdei turistaház, melynek konyhájában felrobbant mind a három gázipalack.

És az egyik falmaradványra ki volt tűzve a zászló. Ugyanaz, amelyik már ott lengett a néptelen falvakban is.

Pedig az ilyen óriási kőtömbökből összerótt, két ölnyi vastag falakat nem is olyan könnyű lerombolni. A házaspár hallott egy kelet-poroszországi lovagváróról, melyet 1945 elején a szovjet hadsereg annak ellenére megostromolt, hogy a német őrség előzőleg kivonult, vagy inkább kimenekült belőle. A szovjetek állítólag egy héten át lőtték teljes tűzérségi erővel az üresen álló várat, mire sikerült elérniük az épületállomány kilencvenöt százalékos pusztulását.

– Na ugye, hogy itt is a törökök voltak!

Ennek lehetőségét vagy lehetetlenségét már csak azért sem vitatták meg, mert a kocsi váratlanul rázkódni, zötykölődni kezdett, és porfelhő kavarodott fel. Elfogyott az aszfaltburkolat.

Mi ebben a különös? Ha a türelem el tud fogyni, akkor az aszfalt miért nem fogyhat el?

Kinek a türelme fogyott el?

A türelme, az senkinek. De abból mi lesz, ha eltörik a tengely, vagy ha leszakad a kipufogó?

Úgy látszik, a jövő társadalmának építése közben nem volt idő aszfaltozni!

Dehogynem volt! Idő, az volt. És van. Ideje van az aszfaltozásnak, és ideje van az aszfaltburkolat fölszedésének.

Az egykori aszfaltburkolat darabjai kisebb-nagyobb kupacokban sorakoztak az út szélén. Mintha egy csordára való őslény vagy úrlény versenyt kakált volna a királyné tiszteletére, aki valaha rég vagy nemrég erre járt, és szoknyája suhogása halatán tejet harmatozott a vérehulló fecskefű, és mézet könnyezett a bükkfatapló.

Aztán elfogytak a burkolatmaradványok is, pontosabban szögesdrót váltotta fel őket. Az utat szögesdrót szegélyezte, jobbról-balról egyaránt. Mintha óriási pókok szőtték volna hálójukat párhuzamosan.

És már itt is van a következő lovagvár.

Hát ezt bizony jó alaposan beszőtték a pókok! Ennyi szögesdróthoz egy világháború is kevés!

– Jegyezzétek meg, drága gyerekeim, hogy minden dolog mértéke az ember!

Efféle bölcsességet két párhuzamosan futó szögesdrótkerítés közt kell mondani. Akkor aztán egy életre megjegyzi a gyerekek.

Emberi mértéket vagy méretet leginkább azoknak a homokzsákoknak tulajdoníthatunk, melyekből homokzsák nagyságú, egyenruhás férfiak éppen torlaszt vagy sáncot építenek. Majdnem úgy, mint árvíz idején.

– Puskájuk is van. Hurrá!

– Az nem puska, hanem kalasnyikov. Tőlünk, magyaroktól kapták.

– Akkor ugye nagyon szeretnek minket?

Kevéssel a háború kezdete előtt robbant ki az a fegyverszállítási botrány, melyben magas rangú magyar köztisztviselők is érintettek voltak. Mint később kiderült, a külügyminiszter is tudott az automata deszantfegyverek eladásáról, és egy nyilatkozatban kijelentette: nem hitte volna, hogy háború lesz.

– Annyi biztos, hogy rendeltetészerűen használják a várat. Várvédelemre használják.

– Na ugye, hogy visszajönnek a törökök!

– Hajjaj! De még mennyire, hogy visszajönnek! Meg a vandálok! A gepidák! A gótok! A hunok! A kunok! A punok!

És még ki tudja, hány kihalt nép neve hangzott volna el, ha a felnőttek észre nem vesznek egy sorompót. A mellette álló férfiak ugyanolyan terepmintás egyenruhát viselnek, mint akik a homokzsákokat cipelték.

– Nézze csak! Az ott egy sorompó!

– Igen, sorompó, de föl van húzva.

– Hiába van fölhúzva, attól még sorompó. Ne álljunk meg?

Erre a kérdésre az egyenruhás férfiak adják meg a választ, méghozzá nem szavakkal, hanem egy ismétlődő mozdulattal. Intenek.

Továbbmenni! Tovább, tovább!

A házaspár angolul kérdezi, van-e itt a közelben vendéglő. Restaurant. Csárda. Büfé.

Továbbmenni! Tovább, tovább!

És hogy milyen állapotban van az út? Járható-e?

Továbbmenni! Tovább, tovább!

Sári kezében a citrom mintha egy kicsit elsápadt volna. De ez talán csak a fényviszonyok és a porfelhő miatt látszik így.

Ha egy citrom elsápadhat, akkor egy személygépkocsi, konkrétan egy 1300-as Lada is el tud sápadni.

Jó, jó, de hogyan sápad el egy fehér Lada, ha már úgylátó fehér?

Hát úgy, hogy elszürkül. Például a ráakódó portól.

Előre megmondom, hogy az öttagú családnak semmi baja vagy bántódása nem fog esni a hazautazás során. Nem lesz halál, sérülés, fel- és letartóztatás. Mindössze néhány órányi veszteglésre fog sor kerülni, mert meg fog hibásodni az egyik gyújtógyertya, de egy arra haladó katonai gépjármű el fogja vontatni a porlepte Ladát a legközelebbi szerelőműhelybe, ahol mindenki meglepődésére ki fog derülni, hogy a gyertya átnedvesedett a hetek óta tartó szárazság ellenére, és miután hajszáritóval ki fogják szárítani, a család egyre békésebb és virágzóbb tájakon fogja folytatni útját, hogy aztán hajnali fél három körül kissé fáradtan és piszkosan, kissé megriadva és megrendülve, de épségben és jó egészségben hazaérkezzenek Budapestre.

Azt is mondhatnám, hogy ez a történet jól végződik, csak hogy nem itt van a vége, mert még sok mindent el akarok mondani. Például azt is tudatni szeretném az olvasóval, hogy arra a sziklák közé épült kisvárosra, ahová a család körülbelül fél óra múlva érkezik, három nap múlva fél tucat rakétát fognak kilőni a túlsó oldalról, és a Királyné Útja a meg-megújuló összecsapásokban többször is gazdát cserél.

– Nem gondolja Maga, hogy átmentünk a demarkációs vonalon, és egy ideje már a front másik oldalán járunk?

Ez a gyanú először a sorompónál merült fel, és tovább erősödött annál a váratlanul felbukkanó benzinkútnál, ahol legfőbb ideje volt megállniuk, egyrészt mert Lipót azonnali tisztába tételre szorult, másrészt mert egy ideje már vészjóslóan villogott a benzintank ürülését jelző kis piros lámpa.

A benzinkútra nem volt kitűzve a romokon látott nemzeti zászló, és a lány, aki ott állt a töltőbloknál, visszatolta a felé nyújtott bankjegyet.

– Nem fogadja el a pénzt.

– Mert a másik pénz kell neki.

A nemrég függetlenné vált állam hivatalos fizetőeszközeinek akkoriban az volt a neve, hogy dinár. A másik oldalon szintén dinár volt forgalomban, de másféle dinár, ami kevesebbet ért az előbbi dinárnál, és nem is volt nekik.

– Talán tud angolul a kisasszony.

– Ez nem kisasszony, ez egy női katona.

A fiatal nő egyenruhát viselt, és nem tudott angolul. Az egyenruha alapján nem tudták megállapítani, melyik oldalon tartózkodnak éppen. Nem zöld és barna foltos egyenruha volt, mint amelyet a várvédőkön láttak, hanem egyöntetű szürkés-kék, de ez önmagában véve nem jelent semmit. Géppisztolya is volt, a falhoz volt támasztva, torkolattal fölfelé. A gyerekek édesapjának eszébe jutott, hogy odamegy, és megnézi, milyen gyártmány. De aztán az is eszébe jutott, hogy ennél nagyobb ostobaságot ha akarna, sem tudna elkövetni. Így aztán a fegyver alapján sem jöhetek rá, hol járnak, és milyen hatalom jóindulatára vagy türelmére vannak rászorulva.

Nagy nehezen elővették a német márkájukat, a náluk levő két bankjegy közül az egyiket. A fiatal nő azt sem fogadta el. Valamit mondott, amit nem értettek.

– Semmilyen pénz nem kell neki.

– Úgy látszik, ez egy katonai töltőállomás, és a bajtársnő hivatalosan nem fogadhat el pénzt. Saját zsebre meg azért nem dolgozik, mert fél, hogy valaki följelenti.

Ebben a pillanatban előjött két férfi. Ők is szürkés-kék egyenruhát viseltek, de ők nem támasztották a falhoz a géppisztolyukat, hanem a vállukra akasztották, torkolattal a föld felé. Körbejárták a fehér Ladát, aztán behúzódtak az árnyékba. Tökmagot rágcsáltak, köpködték a héját. Nem szóltak egy szót sem.

– Nyolc liter benzint adott.

– Biztos, hogy ez kilencvenkettes ólommentes? Mert ide nincs kiírva semmi.

– Nem, nem biztos. Lehet, hogy van benne egy kevés ólom. Vagy egy kevés napraforgóolaj.

A kék egyenruhás, géppisztolyos férfiak előlépnek az árnyékból, de továbbra sem szólnak egy szót sem. Hang nélkül intenek.

Továbbmenni! Tovább, tovább!

– Nem gondolja Maga, hogy ezek azt hiszik, hogy menekültek vagyunk?

– Hát, kérem, aki erre menekül és így menekül, az nagyon hülye.

– No és aztán? Maga szerint csak az okosak meg a kicsit hülyék menekülnek, a nagyon hülyék nem?

De hát nem is az a kérdés, mit hisznek a töltőállomás szürkés-kék egyenruhás közegei a távolodó porfelhőbe burkolódzó családról, hanem az, hogy: mi elől menekülnek a fehér Lada utasai? Miért hagyják, hogy elsuhanjanak mellettük a tájak, hol viruló tájak, hol feldúltak és az épületek, hol sértetlen épületek, hol romboláson átesettek? Miért maradnak az ő szűkös való világukon kívül az emberek és az emberek által használt szavak, és az ő nézőpontjukból miért dologtalanok a dolgok? Miért közelítenek meg csupa olyasmit, amihez nincs közük? Miért fürödnek a távoli öböl sós vizében, ha a közeli uszoda klóros vizében is fürödhetnének?

Miért fürkésznék régi és új romokat, ha a régiek és az újak vitája a pusztulásban még annyira sem dönthető el, mint az emberi alkotások létrejöttekor?

– Miért rakják be azokat az embereket abba a gödörbe?

– Azért, mert halottak, és most eltemetik őket. Ne nézzetek oda!

– És mikor haltak meg?

- Most. Nemrégén.
- És addig életben voltak? És nem tudták, hogy meg fognak halni?
- Mondom, hogy ne nézzetek oda!

A házaspár szívesen és gyakran használta azt a szót, hogy „posztmodern”, persze csak építészettel, képzőművészettel és irodalommal kapcsolatban. Posztmodern külpolitikáról vagy posztmodern hadviselésről mindaddig nem esett szó. Azt pedig nevetségesnek érezték volna, ha valaki posztmodern közlekedést vagy posztmodern mulandóságot és maradandóságot emleget. De most, amikor emlékezetükbe idézik a nyaralás verőfényes napjai során látott látnivalókat, a bizánci romok mindinkább hasonlítani kezdenek a második világháborús romokra, és a római vagy törökkori dűledékek is mintha a házaspár szeme láttára zajló ezredvégi pusztításban nyernék el percről percre maradandóbbnak ígérkező alakjukat!

- Miért szedik ki azokat az embereket abból a gödörből?
- Azért, mert halottak, és most exhumálják őket. Ne nézzetek oda!
- És ha kiszedik őket, akkor élni fognak?
- Aki meghalt, az már soha többé nem fog élni.
- De én akkor is élni fogok, ha meghalok és exhumálnak!
- Mondom, hogy ne nézzetek oda!

Erről van szó, ez itt a lényeg. Odamenni, mégsem odanézni. Minél közelebb kerülni, mégis minél inkább megőrizni a távolságot. Továbbmenni, tovább, tovább.

A posztmodern közlekedésről pedig csak annyit, hogy annak a sűrű fekete füstnek, amely percek óta belevegyül a sárgásbarna porfelhőbe, csakis a kipufogócső lehet a kibocsátója. Könnyen lehet, hogy abban a nyolc liter benzinben, amelyet az egyenruhás lány ajándékozott nekik, csakugyan volt egy kis repceolaj. Vagy fűtőolaj. Vagy fáradt olaj.

De még az is könnyen lehet, hogy az egyenruhás lány valójában az a királyné volt, akiről a Királyné Útja van elnevezve, csak éppen álruhát viselt, és a tökmagot rágszáló férfiak a testőrei voltak. De majd legközelebb, amikor felölti pompás királyi öltözékét, és abban végighalad a Királyné Útján, mankóikat elhajítják a bénák, és megtisztulnak a bélpoklosok!

A férfi azon töprengett: vajon gondolhatja-e a felesége, hogy az egyenruhás lány túlságosan is megtetszett neki az imént? Már mondtam, hogy tizenegy éve voltak együtt, szavak nélkül is értették egymást. Csinos kis teremtés volt, az biztos. Még az egyenruha is jól állt neki, noha egy aranyszálakkal gazdagon átszőtt brokát köntös talán előnyösebb lett volna. Kérdés persze, hogy érdemes-e féltékenynek lenni egy álruhás királynéra, akinek szépségét három percig csodálhattuk, és akit egyre több kilométer és egyre feketébb füstfelhő választ el tőlünk.

Különben pedig úgy királyné, ahogy én tőkehal vagyok. Pincérlány volt ez. Vagy pedikűrös. Vagy pénztáros egy szupermarketben. Amíg a kezébe nem nyomták azt a géppisztolyt.

Továbbmenni! Tovább, tovább!

A házaspárnak arra kellett számítnia, hogy a verőfényes nyaralás után otthon gondok és bajok várnak rájuk. Egyiküket csoportos létszámleépítés miatt hamarosan elbocsátják a munkahelyéről, noha főnökei sem vonják kétségbe, hogy kiváló szakember, aki sokat és jól dolgozik. Másikuk vesztésre álló alperesként jelenik majd meg a bíróság előtt. Ráadásul, mintha mindez nem lett volna éppen elég baj, súlyosan el is voltak adósodva. Ilyen helyzetben három gyerekkel két hétre elutazni a tengerhez nem a legésszerűbb döntés, és ezzel ők is tisztában voltak. A férfi azt akarta, hogy inkább maradjanak otthon, de az asszony meggyőzte róla: valószínűleg ez az utolsó nyár, amikor közös külföldi utazás egyáltalán elképzelhető, és ezt a lehetőséget vétek volna kihasználatlanul hagyni. Így mondta: vétek. Aztán később így is mondta: bűn.

Elmérgesedő közéleti viták miatt egyébként is rossz volt az országban a hangulat, és ez átragadt a házaspárra is, olyannyira, hogy el sem tudták volna képzelni: tizenöt-húsz év múlva majd, visszapillantva, ezt az időszakot látják a magyar parlamenti demokrácia aranykorának.

Ettől függetlenül is lappangott a házastársak között némi feszültség, méghozzá nem is új keletű. A feleség már közvetlenül Sári és Soma születése után meg volt róla győződve, hogy a férfi helytelenül neveli a gyerekeket, és ennél az is jobb volna, ha egyáltalán nem foglalkozna velük. Ugyanakkor azt is világosan látta, hogy a gyerekek örökölték a férfi számos tulajdonságát és adottságát, valamint - legalább részben - azt a lelki berendezkedést, mely a házasság első hónapjaiban gyöngéd elragadtatással, később egyre erősödő ellenérzésekkel töltötte el a nőt.

Három évvel a tengerparti nyaralás előtt, amikor az első szabad országgyűlési választásokat tartották, és a házaspár a szavazóköri felé igyekezett a kora tavaszi csípős hidegben, kissé szédelegve a tarkabarka plakátok, ígéretek, jelszavak, rövidítések sokaságától, egy jól öltözött idős férfi megállította őket az utcán, és félig tréfásan, félig bizalmasan megkérdezte Sárikától:

– Mire szavazol, kicsi lány? Paradicsomlére vagy málnaszörpre?

Látszott, hogy ezt a vadidegen öregembert nem részegítette meg a hirtelen jött szabadság. Ezt Sárika is megérezte, és udvariasan, de kissé elutasítóan így felelt:

– Badacsonyi szürkebarátra!

Akármilyen talpraesett volt is a válasz, a fiatal nő mégis a férjét hibáztatta, amiért a kislány hatesztendő létére meg tudja különböztetni a szürkebarátot a kéknyelűtől.

Amikor megismerkedtek, a férfi még egyáltalán nem ivott. Úgy kellett belediktálni egy-egy pohár vörösbort, mely mintha kissé oldotta volna azt a pedantériáig menő rend- és tisztaságvágyat, mely a férfira jellemző volt az első időkben, a nőt pedig változó mértékben idegesítette. Egyszer, amikor egymás mellett ültek a vadonatúj díványon, és a férfi még alig kortyolt bele a bikavérbe, holott a nő már harmadszor töltött magának, maszkulin részről az a javaslat hangzott el: védőhuzatot kellene rakni a fotelekre és a díványra, hogy még sokáig ilyen szép fehérek marad-

janak. A nő pedig megértette, hogy most jött el a pillanat, amely meghatározza kapcsolatuk jövőjét. Felállt, és a kezében levő pohár tartalmát egyenletesen elosztva, lassan, gondosan rálocsolta a díványra és a három fotelre. Lett ebből egy kis veszekedés, de védőhuzatról többé nem esett szó, a borfoltokat pedig utóbb a férfi akarta emlékül megőrizni, és a nő távolította el.

Később a férfi mindinkább megkedvelte az italt, és mind kevésbé ragaszkodott nemcsak a rendhez, hanem a tisztasághoz is. Széthajigált zoknik maradtak utána a lakásban, de az is előfordult, hogy a fogkeféje a vécéartályból került elő. Baráti körben elmesélte a feleség, hogy egyszer a férje párnája alatt ismeretlen eredetű kistá nyérre bukkant, rajta penészedni kezdő, szétlapított almás pitével. A férfi az ital hatására mindenféle vicces dolgokat mondott, komédiázott, bohóckodott, a gyerekek pedig nagyokat nevettek, és mindannyian remekül érezték magukat. Ám a felfokozott jókedvet menetrendszerűen követte a depresszió és a szorongás, és ezt a hosszsan elhúzódó állapotot az asszony kiábrándítónak, sőt visszataszítónak érezte.

Egy vasárnap, amikor a férfi sétálni volt Sárival és Somával, a feleség arra figyelte fel, hogy a gyerekeknek egy kissé ragacsos a szájuk széle, csillog a szemük, és majdnem ugyanolyan hülyeségeket beszélnek, mint az apjuk. Kiderült, hogy a Városligetben kaptak egy-egy kupica narancslikőrt, és még jó, ha mindössze egyet-egyet. A nő érezte, hogy ez is az élet egyik meghatározó pillanata, de most már semmire se ment volna vele, ha kiönt egy pohár bort. Ismét volt egy kis veszekedés, nem is olyan kicsi, és a férfi megígérte, hogy ilyesmi többé nem fordul elő. A nő azonban ráébredt, hogy eddig is előfordult, és ezután is elő fog fordulni.

A férjnek viszont bántották a fülét a feleség beszédének pongyolaságai. Nem szívesen hallotta fél órán belül harmadszor is, hogy „lényeg a lényeg”, hogy „nincs mese”, és hogy „ez van, ezt kell szeretni”. Még kevésbé szerette és még többször hallotta, hogy „tele van a hócipő”. Ahogy sűrűsödött a férfi környezetében az ingerültség, úgy ritkultak a megfogalmazás szinonimái, és végül már csak a hócipő maradt.

Bosszantó volt az is, hogy a vízvezeték-szerelőt, aki egy időben sűrűn járt hozzájuk, mert az összes csapot ki kellett cserélni, a feleség következetesen úgy emlegette, hogy „pacák”. Hogy: „holnap fél kilencre jön a pacák”. És: „tizenötezer forintot kell adni a pacáknak”. Továbbá: „felhívtam a pacákat, hogy valahol a falban szivárog a cső”. Senki más nem volt pacák, csak a vízvezeték-szerelő, de ő aztán nagyon pacák volt. Mintha Pacák lett volna a vezetékneve. Pacák Lajos. Természetesen nem ez volt a vezetékneve, hanem Balogh vagy Ballagi, de azért mindenekelött Pacák volt.

Ezzel szemben a villanyszerelőt, aki szintén több részletben végezte a rábízott munkát, a feleség úgy és csak úgy hívta, hogy „manusz”. Ő még véletlenül sem volt pacák, ő a manusz volt.

„Itthagytá a szerszámos táskáját a manusz.”

„Ki fogja cserélni a vezetékét a manusz”.

Ő miért manusz, miért nem pacák?

Sohasem derült ki.

És talán az a bronzból öntött oroszlán is hozzájárult a föntiekben vázolt feszültséghez, akinek a férfi megcirógatta a feje búbját. Ez az oroszlán az egyik tengerparti városka főterén állt, és azt írta róla a békebeli útikönyv, hogy egy ottani hiedelem szerint aki életében először jár a főtéren, és megérinti az oroszlán fejét a két füle közt, annak teljesülni fog az a kívánsága, melyre az érintés pillanatában gondol. Sohasem fogja megtudni se a szerző, se az olvasó, milyen kívánság jutott a férj eszébe, tény azonban, hogy miután megérintette az oroszlán fejét a két fül között, a nap hátralevő részében a feleség egyetlen szót sem volt hajlandó szólni hozzá.

És most ugyanaz a némaság terpeszkedik a kocsiban, mint az oroszlánsimogatást követő órák folyamán. Alig enyhíti a motor zaja, a kerekek zökkenése. Lipót felváltva szopogatja a jobb és a bal hüvelykujját, mint aki még nem döntötte el, melyiket szeresse jobban. Sára láthatatlan pikkelyeket vakar le a citromfán talált citromról. Soma nem látszik a visszapillantó tükörben, de szinte biztosra vehető, hogy lovagvárakat és börtönöket képzel maga elé.

A kisváros, ahol pihenőt szeretnének tartani, és ahová mindjárt megérkeznek, a Királyné Útjának már a túlsó végéhez van közelebb. A Királyné Útjának túlsó vége után pedig már béke van.

Az, hogy a fehér Lada utasai a tengertől mostanra már jócskán eltávolodtak, abból is látszik, hogy az eddig egyöntetűen derült, verőfényes nyári égen megjelennek az első pannóniai gomolyfelhők.

A város első házainál ismét csak felbukkan egy sorompó. Le is van eresztve. A mellette álló terepszínű katonák mindjárt felhúzzák, ám előbb elkérik, majd némi vizsgálódás után – közben mondanak is valamit az általuk beszélt nyelven – visszaadják az útleveleket. Még egy lepecsételt papírt is adnak hozzá, aztán intenek. Továbbmenni! Tovább, tovább!

Az a pecsétes papír, ha jól megnézzük, tartózkodási engedély két felnőtt személy és három gyerek részére aznap 12 órától 14 óráig.

Ánnyi idő alatt kényelmesen meg lehet ebédelni! Még az is lehet, hogy megnézhetjük a várat! (Abban a városban is volt egy vár, egészen különleges látnivalókkal.)

Most van dél. Bentről, a városból harangszó hallatszik.

Ahol harangoznak, ott templom is van. És ahol templom van, ott lennie kell vendéglőnek is. Ráadásul a békebeli útikönyv azt ígéri, hogy a várkastély is ott van a város kellős közepén. Az éhség és a várkastély megnézésének vágya összeadódik. Kölcsönösen erősítik egymást. Négy bástyája van, mármint a várkastélynak, és jelenleg, mármint az útikönyv írásakor, az épület egy részét iskolának, más részét idősök otthonának használják. A többi része előzetes bejelentkezés után látogatható.

A templom mellett csakugyan volt egy vendéglő, de zárva volt.

Ahány vendéglőt láttak, mind-mind zárva volt.

Az üzletek zárva voltak. Az áruházak is. Még a városháza és a rendőrség is zárva volt.

Minden, aminek hétköznapi délből nyitva kellett volna lennie, zárva volt.

Ezzel szemben nyitva volt egy éjszakai szórakozóhely, és nyitva volt a kaszinó. Mindkettőben terepszínű katonák nyüzsögtek.

Az egész városban terepszínű katonák nyüzsögtek. Katonák és csak katonák.

Iskola ide vagy oda, a városban nem voltak gyerekek. Se fiúk, se lányok. Se kiskis, se nagybacsikák.

Idősek otthona ide vagy oda, a városban nem voltak idős emberek. Se öreg bácsi, se öreg néni. Sőt, fiatal néni sem voltak. Női fodrász ide vagy oda, a városban nem voltak nők.

Csak férfiak voltak, terepszínű egyenruhában.

Zárt alakzatban vonultak az utcákon. Terepszínű teherautók platóján ültek, szorosán egymás mellett. Összezsúfolódtak a kaszinóban és a sztriptízbárban, ahol a lányok emlékéket csupán színes fényképek őrizték. Terepszínű egyenruhás férfiak püfölték a játékautomaták oldalát, nyomkodtak billentyűket, húzkodtak fogantyúkat. Terepszínű egyenruhás férfiak szolgáltak ki terepszínű egyenruhás férfiakat cigarettával, ásványvízzel, élénk színű üdítőitalokkal.

Az üdítőitalok ugyanolyan élénk színűek voltak, és ugyanolyan terepszínű összenyomást keltettek, mint a házfalak. Ezt egészítette ki a zászlók élénk színe és valamivel kevésbé élénk lobogása. A tengerké, fahéjbarna, piskótasárga, meggypiros késő barokk házacska homlokzatán mindenütt ott lengett a már előzőleg is gyakran látott állami zászló, jelezve, hogy a házikók együtt is, külön-külön is a nemrég függetlenné vált állam fennhatósága alatt állnak. Ez pedig így van, és így is marad. Erről szólt ez a lobogás.

A zászlók alatt most mindenekelőtt az unalomnak, az elhúzódó bizonytalanságnak és a felajzott harckészültségnek az a jellegzetes keveréke érződött, melyet minden férfi átélhetett, aki sorállományú katonaként valaha is részt vett hosszabb hadgyakorlaton. Lehet, hogy fél órán belül meghalunk, ám előbb még hetekig hallgatjuk ugyanazokat az ostoba vicceket és játszunk ugyanazzal a nyúzott kártyapaklival. Lehet, hogy öt perc múlva összedől a világ, de az még mindig elviselhetőbb lesz, mint amit fennállásának igazolására mondanak: ez van, ezt kell szeretni. Tört már ki világháború ebből az életérzésből.

Az állandó készenlétből adódó feszültség és az idő kínos vánszorgása magától értetődően kiegészítette egymást, és a rossz helyen rosszkor csetlő-botló külföldi civilekre is átragadt. A főtéren a gyerekek a felfedezés örömeivel állapították meg, hogy a Szentháromság-szobor körül igazi tankok állnak. Az édesapa kijavította őket: azok nem tankok, hanem páncélosok. Röviden elmagyarázta, mi a különbség a harckocsi és a páncélozott szállító harcjármű között. Amikor pedig látták, hogy a várnak még mind a négy bástyája megvan, de az úgynevezett Római Bástyában elhelyezett ónkupa- és pisztolygyűjteményt most nem volna könnyű megtekinteni, mert a spanyolbakokkal elzárt felvonóhíd elé egy aknavető üteg van telepítve, akkor az édesapa azt is tudatta a két nagy gyerekkel, hogy az aknavető csövének átmérője azonos

a konzervdoboz átmérőjével. Ezért, amikor kitör a háború, a konzervgyárakat gyorsan át lehet állítani aknagránátok gyártására.

Hát bizony nem ártott volna, ha a Királyné Útjára magukkal hoznak néhány konzervet. A tengerparton vehettek volna, de nem gondoltak rá. Az a néhány szendvics, amit a reggeli maradékból készítettek, rég elfogyott. Megkérdezték az egyik katonát, aki olyan arccal közeledett feléjük, mint aki tud angolul, hogy hol lehet itt enni. A katona csakugyan tudott angolul, és a maga részéről azt kérdezte tőlük, volnának-e szívesek megkínálni őt egy vagy több szál cigarettával. A házaspár nem dohányzott, viszont az édesapa elmagyarázta a gyerekeknek, hogy a géppisztoly csövének átmérője azonos a cigaretta átmérőjével. Így tehát a dohánygyárakat szükség esetén át lehet állítani töltényhüvely gyártására. A katona megkérdezte: ha cigarettájuk nincs, akkor legalább gyufát kaphat-e tőlük. A gyufásdobozból, melyet kapott, kivette a szálak egy részét, és letépte a foszforcsík felét. A maradékot visszaadta. Majd azt mondta, hogy enni a vasútállomáson lehet.

Nahát. Erre nem is gondoltak. Ahol vasút van, ott lennie kell vasúti restinek is. És ha az egész világ be van zárva, a vasúti resti akkor is nyitva van.

Tényleg nyitva volt. Legalábbis be lehetett menni. Nem volt könnyű, mert a helyiség zsúfolásig volt fegyveres katonákkal, de az öttagú család szelíd erőszakkal és némi furfanggal mégis bejutott. Lipót például négykézláb mászik előre. Érdekes látvány a nemrég cserélt, üde, friss pelenka hófehér háromszöge a fekete bakancsok között.

Az egyik pár bakancsnál megtorpan. Nem egészen világos, miért éppen ez a bakancskettős keltette fel a figyelmét, miért nem a többi negyven vagy ötven; tény azonban, hogy Lipót lenyűgözve bámulja a cipőfűzőt. Húzgálja egy kicsit, aztán a szájába veszi. Majszolja, szopogatja.

A szülők tehetetlenek. Legalább hat-nyolc emberi test választja el őket Lipóttól.

– Lipót, az bakancs! Azt nem szabad megenni!

– Lipót, fuj! Ne rágd meg a katonai bakancsot!

A cipőfűző tulajdonosa letekint a magasból, mint egy terepszínű istenség, aki egy rózsaszínű kismalacot figyel. Senki sem tudhatja, mitévő lesz a következő pillanatban: megcirógatja-e vagy rátapos? Az istenség nem teszi sem ezt, sem azt. Tanulmányozza a csecsemőt, aki a zöld és barna foltos nadrágszárba kapaszkodva feláll, ám a pillantásában megbúvó részvét kívül is rekeszti a fiatal teremtményt a létezés keretein. Ő és a többi istenség nem vesz tudomást a civilekről. Nem baj, hogy itt vannak, de igazából nincsenek itt.

A helyiség túlsó végén egy ajtó az udvarra nyílik. Abból az irányból frissen főtt meleg étel páráját hozza a léghuzat.

Az udvaron, ha lehet, még több a katona, mint az iménti helyiségben. Sárga műanyag tányér a kezükben, abból kanalaznak valamilyen pépes vagy folyékony ételt. Akinek még nincs tányérja, az sorban áll. Hosszú a sor, pedig a falnál felállított tábori konyha mellett ketten is osztják az ételt, két egyenruhás katona. Az egyik szülő a

karjára ülteti Lipótot, és a család beáll a sorba. Az ételre váró katonák ezt is eltűrik, bár nem biztos, hogy tudomásul veszik. Mindenesetre nem szólnak egy szót sem.

És ezzel nagyjából el is beszéltem mindazt, amit a Királyné Útjáról tudok. Még azt akarom elmondani, hogy az étel, ami a sárga műanyag tányérokba kerül majd, pörköltnek látszó apróhús és tarhonyának látszó aprótészta.

A városból kifelé menet még dobozos jégkrémet is vásárolnak majd egy katonától, mert a katonák, miközben életüket adják a hazáért, a jégkrémet is kedvelik ám. Így tehát Lipótnak is lehetősége nyílik arra, hogy még egyszer, ebben a történetben utoljára megvallja az igazat:

– Enyém fagyim!

Ellenben Sári nem tesz hasonló értelmű kijelentést a fáról szakított igazi citrommal kapcsolatban, amikor azt elkéri tőle egy jégkrémért sorban álló katona. A katonák, úgy látszik, nemcsak a jégkrémet, hanem a citromot is kedvelik. Pedig a citrom a régi rómaiak szerint a hamis szerelem jelképe: ragyogó színe és kellemes illata van, de ott belül savanyúbb, mint az ecet. A katona beleharap a citromba, és mulatságosan eltorzul az arca. Egészen összegyűrődik, mint egy túl sokszor használt zsebkendő.

És még azt akarom elmondani, hogy a várost elhagyva egy rövid szakaszon folytatódik a Királyné Útja. Ezen a rövid szakaszon ott visszhangzik a nyárvégi szélben a néhai királyné sóhaja, és ahol a királyné aranygombos cipellője lesodorta a harmatot a fűszálakról, ott összeölelkezik az oroszlánál a gödölye, és táncra perdül a farkassal a bárány.

És még azt akarom elmondani, hogy akármilyen rövid a Királyné Útjából hátralevő szakasz, a jelen történet szereplői hosszú idő alatt teszik meg, mert egy darabig állni, vesztegelni fognak. Ugyanis egyszerre csak azt fogják észrevenni, hogy nincs gyújtás. Elhallgat a motor addigi zihálása és hörgése, mintha elvágták volna. Többé a kipufogócsőből nem gomolyog fekete füst. A fehér Lada haladni egyelőre még halad, mert éppen lejt az út, de aztán vége a lejtőnek, és vele együtt vége a haladásnak is.

Először azt hiszik, hogy elfogyott a benzin, de aztán látják: benzin még van. Gyújtás az, ami nincs.

Por jutott a benzinbe. Víz került a benzinbe. Szálka ment a benzinbe.

Milyen szálka? Halszálka?

A két felnőtt fontolóra veszi, hogy valamelyikük elmegy a két lábán a legközelebbi lakott helyre segítségért, majd belátják, hogy ennél nagyobb ostobaságot, ha akarnának, sem tudnának elkövetni.

Együtt kell maradniuk.

Kirakják az elakadásjelző háromszöget, és várják, hogy felbukkanjon az úton az első jármű.

Várakoznak.

A látóhatáron halványpiros, függőleges felhőalakzatok tornyosulnak.

Felhőoszlopok, felhőgyertyák.

Izomkötegektől duzzadó felhőkarok és felhőcombok.

Egy felhőóriás testrészei.

Ez a rémület szülte óriás mindjárt elkészül, kifejlődik. Mindjárt összetorlódik a hatalmas, hiánytalan test, és százméteres léptekkel átgázol a háború sújtotta országrészen.

A nő pedig ezt gondolja majd:

Ha úgy adódik, hogy baj nélkül hazajutnak, mennyire össze fogja őket forrasztani mindaz, amin most keresztülmennék, amit kiállnak! Hazulról nézve milyen szépek fog látszani ez a hazautazás! És minden szép emléknél szebb lesz, hogy túlvanak rajta, hogy megúszták!

Továbbmenni! Tovább, tovább!

És ha továbbjutnak – a szó minden lehetséges értelmében –, akkor majd jövő nyáron ismét elutaznak nyaralni.

A férfi viszont ezt gondolja majd:

Hogyan is lehetne közünk mások életéhez, ha a magunkéhoz is alig van? Hiszen saját életünk emlékezet által őrizhető eseményeiben ugyanúgy nem veszünk részt, ahogyan kívülállók vagyunk a születés és a halál pillanatában is!

BARABÁS ZSÓFI: EGYÜTT

KISS ANNA

Világos szélben

Dr. Gabnai Margitnak

Csak állsz a

szállongástól
világos szélben,
kígyó levedlett
bőre, az ősz
fölötte fordul át,
felhő-fehéren,

a hold

szarvat növeszt,

kígyó levedlett

bőre az őszben

és fájvirág,

kígyó levedlett
bőre, az ősz
fölötte fordul át
felhő-fehéren,
ez volt az éden

ez!,

csak állsz a
szállongástól
világos szélben,
eldobsz egy sötét

lapot, elfordulsz,
hold ha tudja

a szállongástól

világos szélben,

ha kelne már,

de mégsem,

kígyó levedlett
bőre, az ég
fölötte fordul át
felhő-fehéren,
ez volt az Éden,
ez, hol a hold

szarvat növeszt,

árnyakat

fakó fűvére,

múljék mint a
hús, szeles hónap,
múljék a fakó
fűben, míg a
hold szarva
visszanő föled,

valami üzenet,

üres boríték a
szállongástól
világos szélben,
kígyó levedlett
bőre, az ősz
fölötte fordul át,

felhő-fehéren,

a hold
szarvat növeszt,
és látod ezt,
kígyó levedlett
bőre az őszben,
kígyó levedlett
bőre, csak állsz
a szállongástól
világos szélben,
csak állsz, és
látod ezt,
ez volt az éden,
ez.

Feljő az ár

Székelv Orsolyának, Ferencz Istvánnak

Feljő az ár,
egy csónak,
a lépcsőn túl
két ember,
feljő az ár, az
ágyig feljő a
lassú tenger,
világos
vízben áll a

márvány, a

paliszander,

az agyal
homlokáig,
hová az álom
nem mer,

feljő a

lassú tenger,

magával vinni
néki játék a nő,
a férfi, kit a
lepkék halála
ringat ma
könnyű gyászba,
amíg színén
dobálja elázott
szárnyukat,

felfordult

alkonyat, a

könnyű bor színében

merül meg,

reng a hárfa

az ár lassú

vizére,

tudod, hogy
sírni kéne, hallod,
hogy reng a

hárfa!, a bomlott,
nagy zenész
magára visszanéz,
a bomlott, nagy
zenész – gyöngyfény
és változások,

halálos ár,

egy csónak,

a lépcsőn túl
két ember,
feljő az ár, az
ágyig feljő a
lassú tenger,

világos vízben

áll a

márvány, a

paliszander,

az angyal
homlokáig,
hová a bánat
sem mer,

feljő a

lassú tenger,

magával vinni
néki játék a nő,
a férfi, kit a
lepkék halála
ringat ma
könnyű gyászba,

amíg színén
dobálja elázott
szárnyukat,

felfordult

alkonyat, a

könnyű bor színében

merül meg,

reng a hárfa

az ár lassú

vizére,

tudod, hogy
sírni kéne, hallod,
hogy reng a
hárfa, a bomlott
nagy zenész
magára visszanéz,
a bomlott, nagy
zenész – gyöngyfény
és változások,

világos ár,

egy csónak,

a lépcsőn túl
két ember,
honnét az ár, az
ágyig feljő a
lassú tenger,

világos vízben

áll a

márvány, a

paliszander,

az angyal
homlokáig,
hová a telt hold
sem mer,

feljő a

lassú tenger,

magával vinni
néki játék a nő,
a férfi, kit a
lepkék halála
ringat ma
könnyű gyászba,
amíg színén
dobálja elázott
szárnyukat,

felfordult

alkonyat, a

könnyű bor színében

merül meg,

reng a hárfa,

a bomlott, nagy zenész
magára visszanéz,
a bomlott, nagy
zenész – gyöngyfény
és változások.

SZAKÁCS IMRE: ŐSZ A RÉGI MŰVÉSZTELEPEN

POLLÁGH PÉTER

Ezt hívják hosszú napnak

A tizediknél már színes ruhában láttalak.

Te vagy a láz, mondtad,
erre még emlékszem, aztán elgurult
minden, mind a tíz év, mi közénk állt,
öt közhely-kamion, öt félelem-furgon
legalább, s már nem tudom, hány hete
török el benned, mint egy gyógyszer.

A szekrény is hangokat ad:
ott lógnak a kilencvenes évek,
tíz akasztott keselyű, tíz öreg ór.
Ide a rozsdás bökött: örökfehér
máját tépni jönnének ki, de nem
tárom szét a szekrény szárnyait.

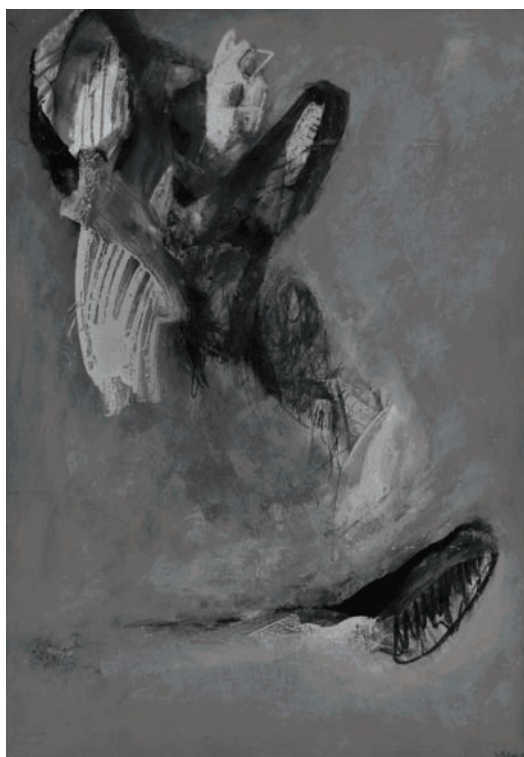
Túl tíz aktuson, járni alig tudok,
a pultba kapaszkodom,
ezt hívják hosszú napnak,
ez a pult is olyan hosszú,
polinéz színek folynak szét rajta,
vagy abesszinek, nekem édes
mindegy.

Egy egész patikát megennék, de inkább
megfogom az üveget, amiért indultam,
iszom belőle, tiszta lánycukor a nyaka,
ahol fogom. Nem akarok kezet mosni.

Valami van a fénnel, megy le, vagy kel fel,
nem tudom, te már bent fekszel,
pirospozsgás az arcod, felcsúszott benned
a láz, egy közhelyre gondolsz, az babusgat,

azzal alszol el. Gombolyagjával játszol puhán,
macska vagy, nem kell lift, se trambulin,
bármelyik tetőre feljutnál, és fel is jutsz.

Hetek múltán aztán elviszed a párnát,
amit vér kent össze, örökvörös.
Ha tíz éves lesz, leveszed majd a huzatát,
és belebújsz, mint egy pólóba.
Tíz százalék libabőr, kilencven a pamut.

SEJBÉN LAJOS: TÁJHANGOLÁS

PODMANICZKY SZILÁRD

Kisgyerekek emlékiratai

Hideg beton

Egy egészen kicsi házban laktunk a város szélén, vagyis onnan még vagy kétszáz méterre, ilyen kis dombok között. Úgy nézett ki, mintha motocross pályára építette volna apu a házat, mert egyedül ő építette anyuval. Valahonnan hozták apránként a téglát, és amikor már sok volt belőle, egymásra rakták, szereztek ablakot meg kéményt, bejáratú ajtót, és fölépült.

Odabent nem volt sok bútor, főleg ágyak, az alján nem volt padló, hanem beton, nagyon hideg beton. Télen, ha az ágy mellé tettem a poharat, megfagyott benne a víz. Csak akkor álmodtam valamit, ha sapkában aludtam.

Senki nem járt hozzánk, egyedül éltünk. Engem néha meghívott valamelyik barátom, és akkor láttam, hogy mások hogy élnek. Azt nem tudom, hogy miből volt anyuénak pénze, reggel elmentek, este meg hazajöttek. Azt tudom, hogy munkájuk nem volt sose.

Amikor kicsi voltam, el-elbandukoltam az erdőbe, ott játszottam mindenfélét, de amikor megtaláltam a fán lógva a Petényi bácsit, apu szerint így hívták, onnantól kezdve nem volt játék az erdőbe menni.

Petényi bácsi azért kötötte föl magát, mert nem találta meg a számítását az életben, a feleségének pedig egyre több kellett, bunda, üveges bor, és központi fűtés. És amikor Petényi bácsi belátta, hogy ő ebből legföljebb csak az üveges bort tudja megadni, akkor belátása szerint, következetesen cselekedett.

Anyuék sokszor beszélgettek arról, hogy ők soha nem szeretnének gazdagok lenni, mert akkor előbb-utóbb ők is erre a sorsra jutnának. Apu szokta volt mondogatni, hogy pont annyi kell, mint egy madárnak. A madárnak sincsen csak fészke, nincs munkája, és még vándorol is, igaz, gilisztát eszik meg békát, de például, lehet szotyit is enni.

Télen apu mindig csinált madáretetőt, és kirakta az eperfára. Sajnos az ablakból nem lehetett látni, csak ha kimentem az udvarra, de akkor meg elrepültek a madarak. Azon mekkorát csodálkoztam, amikor apu szalonnát rakott ki, hogy azt is megették a verebek. Csak sajnos rászoktak a kutyák is, volt, amelyik egyben elvitte.

Anyunak soha nem láttam a haját, csak amikor mosta, egyébként mindig kendő vagy sapka volt a fején. Lavórban mosakodott, és a szappanos vízben mosta meg a haját. Amikor apu fürdött, ki kellett menni a házból, nehogy meglássuk.

Ősszel sokszor mentünk az erdőbe fáért, hogy télire elég legyen, és olyankor mindig a Petényi bácsira gondoltam. Nagyon sokszor megijedtem egy bokortól, és olyankor az összes gallyat szétszórtam. Apu szerint csak rémeket láttam, de hát épp ez az.

Karácsonykor meggyújtottunk egy gyertyát, csendben énekeltünk, és olyankor húsleves volt. Ajándékot mi nem szoktunk ajándékozni, mert apu szerint ajándék ez az egész, ahogy van.

Volt egy viszonylagos barátnőm, a Halmosi Tamara, őhozzájuk ugyan soha nem mehettem be, mert az anyukája eltiltotta a Tamarát tőlem. Vele jártunk virágot szedni, és aztán kiálltam az útra árusítani. Néha még tíz forintot is kaptam érte. Apuéknak volt egy közös pénztárcájuk, én abba raktam a pénzt, soha nem vették észre, mert pontosan nem tudták, mennyi van benne.

A Tamara nagyon örült, hogy ilyen ügyesek vagyunk, de aztán megharagudott rám, amikor nem vittem magammal. Megállt egy bácsi a kocsijával, hogy megveszi az összes virágot, és azt szeretné, hogy én rakjam be nála a vázába. Intettem a Tamarának, hogy majd megyek, de aztán nem mentem, mert nem tudtam.

Ez a férfi azt mondta, hogy szólítsam nyugodtan Arnoldnak. Nem volt nagyon magas, inkább akkora volt, mint egy gyerek, mint én. Amikor megérkeztünk hozzá, automatikusan kinyitotta a kaput, beálltunk az udvarba, és automatikusan becsukta mögöttünk.

Szép háza volt, három szoba, a fürdőszobája olyan, hogy még az iskolai tusolónál is szebb, és kaptam enni. Utána három vázába raktam a mezei virágokat, és mondtam, hogy ha lehet, elindulnék haza, mert sötétedik, és kérném szépen a pénzt.

Arnold azt kérdezte, hogy tetszik-e nekem ez a ház, mert ha tetszik, akkor ott maradhatnék vele. Azt mondtam, hogy én még ilyet soha nem láttam, vagyis a Tófalusi Gergőéknél egyszer, amikor papírgyűjtés volt, és az apukája behívott a nappaliba egy köteg újságért, és megkérdezte, hogy szeretnek-e engem az emberek. Nem egészen értettem, hogy miért szeretnének vagy miért ne, de odahívott magához, megsimogatta a hajamat és megcsókolta az arcomat. Jó illata volt, de akkora tenyere, hogy elfért benne az egész hátam, magához szorított, és azt kérdezte, hogy érzek-e valamit. Nem tudtam, hogy mire gondol, ezért azt mondtam, hogy nem érzek, csak hogy mindjárt tüsszentenem kell a szappanszagtól. Akkor elengedett, ne-hogy letüsszentsem a hátát.

Az Arnold adott egy százast, és elindultam hazafelé. Csakhogy akkor vettem észre, hogy azt se tudom, merre járok, és már sötétedett. Úgy éreztem, hogy rosszul teszem, ha nem megyek vissza az Arnoldhoz, úgyhogy visszamentem és becsöngettem.

Nagyon megörült nekem, azt mondta, hogy remélni se merte volna, hogy vissza-jövök. Azt ígérte, hogy holnap majd elmegyünk az autójával, és visszavisz, ahova akarom, de addig is töltsek jól az időt.

Én már kezdtem ásítózni, és megmutatta, hogy hol fogok aludni. Előtte viszont szerintem kötelező a zuhanyzás, mert az emberen rajta van az egész nap, és azt le kell mosni ahhoz, hogy szép legyen az álom.

Bementem a fürdőszobába, kaptam egy törölközőt, és teleengedtem a kádat meleg vízzel, ahogy az Arnold mutatta. Nagyon sokáig fürödtem, aztán fölvettem egy ilyen kis pizsamát, az Arnoldé pont jó volt rám, és lefeküdtem aludni.

Arra ébredtem, hogy az Arnold ott ül az ágyam szélén, és néz. Azért annyira nem voltam hülye, hogy tudtam, mi következik. Először csókolóztunk, aztán levettem a pizsamámat, és szépen elengedtem magam, ahogy az Arnold kérte.

Először azt hittem, hogy meghalok a fájdalomtól, de az Arnold nagyon kegyes volt hozzám, és nem erőszakoskodott tovább, azt mondta, elsőre elég lesz ennyi.

Aztán hetente kétszer-háromszor találkoztunk, elvitt magához, szeretkeztünk, adott pénzt, és visszavitt. Lassan már annyi pénzem lett, hogy nem tehettem bele apuék pénztárcájába, mert ezt már észrevették volna. Ki kellett találni valamit, hogy hova dugjam el. Gondoltam rá, hogy nyitok bankszámlát, de hát még csak 12 voltam. Végül úgy döntöttem, hogy csak elmondom anyuéknak, hogy én tudnám őket segíteni.

Pont húsvét volt, és azt gondoltam, ez micsoda egy ajándék lesz nekik. Összehívtam őket reggel, és kiraktam a pénzt a konyhaasztalra. Apu nem akart hinni a szemének, és megkérdezte, honnan van ez. Elmondtam Arnoldot, hogy milyen rendes. Akkor apu úgy szájba vágott, hogy anyut is fölborítottam, és bevertem a fejem az ágy sarkába. Te bűdös ribanc, ezt kiabálta apu, de többre már nem emlékszem. A koponyám beszakadt, és elvéreztem a betonon. A temetésre pont elég volt a pénz.

Testvér

Éppen ideje volt, hogy véget érjen az iskola, mert már nagyon elegendem volt belőle, még szerencse, hogy odajárt a testvérem is, ezért nem mindig nekem kellett verekedni. A Levente megvédett mindenkitől, de azt mondta, már nagyon ideje lenne, hogy felnőjek, mert nagyon utálja, hogy ilyen kis taknyos öccse van. Ígértem neki, hogy viszem a táskáját, meg minden ilyet, csak ne haragudjon rám, én próbálok növegetni, de sajnos az anyura hasonlítok, aki sokkal kisebb apunál.

Az már nem igaz, hogy nőies is vagyok, mert bármikor be tudtam mászni egy ablakon, vagy például, ha mérgemben belerúgtam a fába, akkor nem jajgattam, hogy de kár volt.

Anyu azt mondta egyébként, hogy ezen a nyáron már nélkülünk utaznak el, mert olyan rosszak vagyunk, hogy nekik is jár ennyi kikapcsolódás. Pedig nem vagyunk mi olyan rosszak, csak belefeledkezünk a játékba, és akkor már nincs megállás. A békacigiztetés meg a lepkeégetés szerintem nem rosszaság, hanem kíváncsiság, mert az iskolában ilyet nem tanultunk, de nekünk tudni kellett mindent.

Apu az szeret pofozni minket, beálltunk a cserépkályha elé, és úgy kaptuk két kézzel a taslit, hogy még össze is ütöttük a fejünket, vagyis inkább rácsapódott a Levente feje az enyémre. Főleg, amikor barackot loptunk, és lebuktunk, akkor kaptunk még rugdosást is, mert mit fognak gondolni apuról, tisztára lejáratjuk, senki nem fog a kis kifőzdéjébe járni, mert azt hiszik, hogy aki rugdos, az fonnyadt répát rak a gulyásba.

Persze, azért van ez így, mert apu tényleg sokszor a legrosszabb karalábét meg a nagyon leárazott húst veszi, azt attól fél, ez kitudódik. Hiába utazik el olyan helyre vásárolni, ahol nem ismerik, előbb-utóbb csak megbetegszik nála valaki.

Apu azt mondja, hogy mindenki abból főz, amiből tud. Szerinte van olyan ország, ahol annyira olcsó az ember, hogy azt eszik. Olcsóbb, mint a csirke, csak jól meg kell párolni meg fűszerezni, hogy ne érződjön az az édeskés íze.

Anyu mióta mondja már, hogy otthagyná az irodát, és inkább apunál dolgozna, de apu nem hagyja, mert a jó házasság alapja, hogy ne egy munkahelyen legyen a két szülő. De így meg állandóan azon veszekednek, hogy ki keresi a többet. Anyunak olyan jó húsos karja nőtt az irodában, azt azzal szokta így fölülről beledöngölni aput a székbe. Apu csak azt kéri, hogy ne olyankor csinálja, amikor sört iszik, mert leharapja az üveg nyakát, és a szilánkok földarabolják a nyelőcsővét.

Aztán mégse mentek el nyaralni, mert apu kapott egy telefonhívást, vagy egy sms-t, hogy visszahívást kérnek azon a számon. Apu visszahívta, és amikor a számlát kapta, nem is értette, hogy telefonált el egy pillanat alatt háromszázezer forintot. Igaz, a bankszámlájára valaki ráutalt tizenhatezer ötszáz forintot véletlenül, de attól nem gazdagodott meg.

A bátyám egyszer azt találta ki, hogy fojtsuk meg a Rozgonyiék macskáját, és boncoljuk föl, hátha találunk benne valamit. De mit? Azt mondta a Levente, hogy a múltkor azt hallotta a kocsmában, hogy vannak nagyon értékes macskák. Erre azt válaszoltam, hogy inkább fogjunk le egy kiscsajt az erdőnél, fogdossuk meg, vegyük el a pénzét, és abból fagyizzunk, nekem ehhez sokkal több kedvem van, mint a macska belsejében kaparászni.

Az egészről az lett, hogy a Laura járt arra, akinek olyan telefonja van, hogy ha megnyom egy gombot, akkor riasztja az apját. Ezt akkor még nem tudtuk. Mi meg szépen nekiestünk a Laurának, elvettük a pénzét, aztán tökre hagyta magát, azt hittük, hogy tetszünk neki, de nem telt bele két perc, fölemelkedtem a Lauráról, és elrepültem vagy tíz méterre, bele a kanálisba a puffadt pocok mellé. Éppen csak kinéztem a vízből, de a Levente sokkal rosszabbul járt, mert őt a kanális betonfalához vágta a Laura apja, úgyhogy be is tört a feje.

Akkor elhatároztuk, hogy kinyírjuk a fickót, legalábbis a nyári szünet végéig. A Levente szerint ilyenre a legjobb a patkányméreg, mert mi azért elég kicsik vagyunk ahhoz, hogy egy ilyen nagy állattal megverekedjünk. Az eszet kell használni, nem a kezét, apu mégis mindig a kezét használta. Mondani mindent tudott az apu, de csinálni semmit. Ráadásul templomba járt, és gyalog, miközben mások Mercedesszel

meg Toyotával. Apuban az a legundorítóbb, hogy kicsinyes és mindenkiel úgy beszél, mintha a szolgálja volna. Így is köszön, hogy alá szolgálja. Meghajol azzal a kopasz fejével. Mi próbáltuk taníttatni, és ilyenkor jó seggbe rúgtuk, de nem értett belőle. Ha elmondtuk volna, talán, de szerettük volna aput a tetteivel tanítani.

Annyi pénzt lophattunk tőle, amennyit akartunk, mert soha nem számolta meg rendesen, főleg az aprót, abból bármennyit lophattunk.

Egyszer meglestük a Leventével, ahogy anyu meg apu kínlódik az ágyban, mert tényleg egy kínlódás két ilyen zsírtoronynak. Anyu ráterítette a hájas hasát apunak a hasára, és úgy sikongatott meg izzadt rajta. Apu meg adogatta neki a papír zsebkendőket, és szidta, hogy nem fújta be magát azzal az olasz parfümmel, ami elnyomja azt a bűzt, amit kiizzad magából. A Levivel megfogadtuk, hogy nekünk csak sovány csajunk lesz, és ha kell, inkább nem eszünk, de nem fogunk ilyen szerencsétlenre hízni.

Szóval, a Gregus Laura apját akartuk kinyírni, de még nem volt hozzá patkánymérgünk. A bátyám azt mondta, hogy az én feladatom a patkányméreg beszerzése, majd ő csinálja a nehezebbet, hogy beleöntse a kávéjába.

Ahogy telt az idő, én már nem is voltam olyan mérges a Gregusra, mert azért az is élmény volt, hogy egyszer csak fölemelkedtem és repültem magamtól. Bennem inkább ez maradt meg jobban, de a Levi az vérzett, ugye. Meg különben úgy sejtettem, ha tényleg megöljük a Gregust, akkor nagyon el leszünk mi picsázva. Nem félttem, hanem túlzásnak tartottam, elég néhányszor kiszúrni a Gregus gumiját, bekenni szarral a szélvédőt, meg pinát karcolni a motorháztetőbe. Én sokkal jobban hittem az apró dolgokban, mint a Levi. De hajthatatlan volt.

Úgyhogy bementem a tűzépre, és szereztem egy zacskó fehér port, gondoltam, jó lesz patkányméregnek. Odaadtam a Levinek, és vártuk az alkalmat.

A nyár vége felé éppen kávézott apunál a teraszon a Gregus, valami nagy üzletben lehettek a faterral, mert nem mentek össze amiatt, amit a lányával csináltunk. Egyszer csak fölállt az asztaltól, és bement tojni. A Levi szétnézett, odafutott a kávéhoz, és beleszórt a patkánymérget. Megvártuk, amíg megissza. Aztán fölállt és elhajtott.

Vártuk, hogy meghaljon.

Aztán a Levi megetette a Rozgonyiék macskáját levesbe kevert patkányméreggel, de nem dőglött bele, semmi baja nem lett. Akkor a Levi bedühödött. Átbasztál, ezt kiabálta, átbaszott az öcsém, és nekem esett, én meg védtem magam. Akkor fölkapott egy kést a konyhaasztalról, és szíven szúrt. Azonnal meghaltam.

Érettségi

Három hónappal a fogantatásom után szeretkeztek utoljára a szüleim. Anyu utána hányt, ami apu szerint a vörösbortól volt. Dühöngött, hogy soha többet nem vesz attól a simlis Veszélovskától, a jóisten tudja, hogy miből csinálja a bort ilyen olcsón.

Anyu szerint inkább a grillezett kolbász nem volt megsütve rendesen. Mondta már apunak, hogy ez a 995 forintos grillező készlet nem lehet olyan nagyon minőségi, mert mindig érzi rajta a gyújtófolyadék ízét. Apu bevallotta, hogy nem mindig azzal gyújtja meg a faszenet, hanem néha a szúnyogriasztós fáklya folyadékával, mert utálja, ha grillezés közben csípi a szúnyogok.

Nekem teljesen mindegy, hogy mi volt az oka, a lényeg, hogy anyunak olyan borzasztóan görcsölt a hasizma hányás közben, hogy majdnem megfojtott vele.

Most, hogy terhes lett, abbahagyta a hastáncot, hogy apu ne kívánja meg állandóan az otthoni gyakorlatozás közben. Aput azzal tudta legjobban fölingerelni, ha fölállították az udvaron a pingpongasztalt, apu ütővel játszott, anyu pedig az édes kis fehér hasával olyan csavarásokat meg pörgetéseket hastáncozott, hogy apu nem jött ki a tizenegyből.

Már hat hónapos voltam, amikor karamboloztak. Apu részegen hajtott haza Tóth Berciéktől a disznóvágásról, mert anyu annyi sült vért evett, hogy rosszul lett, és elfogta a szédülés. A Vargáné nercbundájával takarták be a hátsó ülésen, úgy vitte haza apa. A többiek mondták apunak, hogy nem szabadna ilyen állapotban vezetnie, mert még baj lehet belőle. Azt mondták, hogy hívnak taxit, de apu erősködött, hogy az sokba kerül, meg a múltkor a Cibor Karcsi úgy megtaxiztatta, hogy 12 ezer hat-száz volt a fuvardíj két utcányira, és elvárta, hogy még borraivalót is adjon.

Végül is apu nem tehet a balesetről, mert amikor történt, már aludt. Anyunak meg nekem az volt a szerencsénk, hogy a nercbunda felfogta az ütközést, és csak anyu lábujja tört el, amit hülye fejfel beakasztott a könyöktámasz lukjába.

Apunak azonnal el akarták venni a jogosítványát, de nem volt nála, valahol elhagyta félúton, amikor kiszállt a kocsiból pisilni. Nem tudta kigombolni a nadrágját, ezért elővette a táskából az olvasó szemüvegét, de addigra mindegy is volt. Nem értette, minek áll az árok szélén, a hótaposóban langyos vizelet tocsog, rajta olvasó-szemüveg, és mered a semmibe.

Anyu kicsit mérges lett rá, hogy lehet ekkora barom, pont, amikor terhes, akkor kell elvetetnie a jogsiját. Elvetethette volna már elégszer az elmúlt nyolc évben, amíg nem sikerült összehozni a babát. És az is mind a pia miatt volt, mert a részeg férfi nem nagyon fickós, a másnapos reggel tohonya, aztán egész nap tulok. Nem úgy van az, hogy a szex az utcán hever, csak le kell hajolni érte.

Anyu olvasta az újságban, hogy a kisgyerekek már embriók korában lélektani nyugalomra és harmóniára van szüksége, ezért két héten át próbálta rábeszélne aput, hogy menjenek színházba, majd ott az a sok szép csillogó csillár jót fog tenni a gyerekeknek.

Apu nem egy piperkőc, akár három hétig is eljár ugyanabban az ingben, mert szerinte a melósnak koszosnak kell lenni, ha nincs a hátán olajcsík, a mellkasán meg egy jó adag mustár és cementfolt, akkor felsővezetőnek nézik. Ennek ellenére azt mondta anyunak, de hát szívem, nincs mit fölvenni. Anyu teljesen kiakadt, és úgy

elkezdett üvölni, hogy a magzatvízben is hallottam. Az istenedet, Balázs, mi a bűnbánó péklapátnak tartogatjuk az érettségi öltönyödet, ha nem ilyen alkalmakra!

Apu magára öltötte a ruhát, odaállt a tükör elé, és olyan savanyú pofát vágott, ha uborkát evet volna ebédre, az is kiugrik belőle. Mi van Béci? Anyu Bécinek nevezte a Balázst, mert azt kimondani, hogy Bali, mindig azt juttatta volna eszébe, hogy na, ez az a hely, ahova soha nem megyünk nyaralni. Szóval, mi van veled, Béci?

Béci meg gondolkodott, és végül azt mondta, nem tudok ebben a ruhában színházba menni. Már ugyan miért nem? Mert, mondta apu, ebben kaptam egyest matekból.

Végül kértek egy öltönyt a Kis Laciéktól, hogy az majd jó lesz. Jó is lett, pont apu mérete, mikor apu megkérdezte tőle, hogy, ugye, nem buktál meg az érettségien?

Sajnos a Kis Laci nem emlékezett már semmire, mert a tömény úgy kimosta az agyát, hogy még ki is centrifugázta.

Akkor az apu elhatározta, hogy utánajár ennek, mert ő bukott ember öltönyében nem megy színházba.

Becsöngetett, a Marika volt otthon, beengedte. Leültek a konyhában beszélgetni, hogy s meg mint van. Apu el is felejtette, hogy miért jött, mikor a Marika néni rátért a lényegre.

Azt hogy bírod a magányt, Balázs?

Miféle magányt?

Hát azt, hogy nem hálhatsz a terhes asszonnyal.

Apu szabadkozott, hogy semmi probléma, néha kielégíti magát, azt meg van oldva minden. Csakhogy a Marika nem hagyta annyiban, szépen levetkőztette, és megmutatta neki, hogy dobog a szíve a mellén keresztül. Apu meg nem sokat teketóriázott, mert tudta, hogy egy óra múlva jön a Kis Laci, és vasszőges szíjjal veri ki a fogait, ha rajtakapja őket.

Úgy volt vele, egyszer megbotolhat az ember, másképp soha nem ismeri meg a fölállás képességét. Persze, a Marika úgy búcsúzott tőle, hogy aztán gyere ám más-kor is, szívesen megszondázlak.

Apun semmit nem vett észre anyu, mert éppen faggyús birkát főzött, és azt nagyon utálta, úgyhogy el volt foglalva magával.

Ennek ellenére apu azon az estén nem tudott aludni, csak forgolódott az ágyon, egyszer gyanúsán le is esett.

Annyira marta a szemét a bűntudat, hogy átment a Marikához, hogy megint előkeressék a Kis Laci érettségi bizonyítványát, de hát megint nem került elő, ellenben összetörtek egy kristályvázát, mikor kicsúszott apu lába alól a szőnyeg, és meztelesen rázuhant a tévére.

Lett egy nagy seb a lengőborda fölött, amit nem győzött takargatni, de anyu csak észrevette.

Hát ez meg mi a szösz? Vernek téged abban a brigádban? Vagy nincs védőfölszerelés.

Apu érezte, közel jár anyu az igazsághoz, mert tényleg nem használtak óvszert.

Aztán egyik este nem bírta tovább a feszültséget, előtört belőle az igazság a negyedik üveg bor után.

Anyu csak ült, nézte a földet és mélyen hallgatott. Ilyen nagy csöndet borult időben sem hallani.

Aztán anyuból előtört a fájdalom, és nekiesett apunak. Ütötte-vágta, ahol érte. Apu először védekezett, de aztán leengedte a kezeit, mert rájött, hogy mindezt nagyon is megérdemli. Kopogott a fején az anyu ökle.

Egyszer csak mégis megunt, és fölugrott a székről.

Na, ennyi elég legyen! És valahogy olyan sután indult neki az éjszakának, hogy hasba rúgta anyut. A magzatvíz elfojt, és azóta nem vagyok. Néha arra gondolok, nem sokat vesztettem.

TENK LÁSZLÓ: LIGET

NÉMETH ZOLTÁN

Mondatok a semmiből

4.2.3.2.

Megöltem az apámat, anyámat,
fiamat, lányaimat. Késsel.
De az egyiket esernyővel
vertem agyon.

5.1.1.7.

Te sem tudsz olyat mondani,
amit nem tudsz mondani.
Félelmetes.

5.5.7.1.

Nem érhetek hozzá
sem most,
sem a múltban
most már.

6.1.1.1.

Leszorították,
és tüzet raktak az arcán.
Az öccse hozta a gyújtóst.

6.3.1.2.

A fogsora helyén egy hatalmas zongora.
C-moll szimfónia,
reggeltől estig.

6.4.3.3.

Az ablak két szárnya közé zárták a testét,
ott rekedt a legyekkel és darazsakkal együtt
egy száraz akváriumban.
Iszonyúan tűz a nap,
étlen-szomjan hetek óta

tíz centiméter vastag élő röntgenkép
énekel.

6.9.1.4.

Apám a forró aszfaltra szorította fejem,
húgom áthajtott rajta a teherautóval.
Másnap felvettek az egyetemre.

7.4.8.5.

Emberi testből falazott házban élt
bátyám
és a jószándék ideológiája.

7.4.8.6.

Zongorakirálynő,
amint egy vargányának udvarol
a hatodik emeleten.
Rossz házasság,
pozitív előjelek.

7.5.5.8.

Az apám,
szög hátán szög,
engem használt kalapácsnak,
de egészen elkoptam.

9.3.1.9.

Egyszer tudom mondani,
amit nem tudok mondani,
máskor nem.
Félelmetes.

NYERGES ANDRÁS

Ki minek ássa a sírját?

Tüntetően hallgattam az órákon, s még a *fiúk, erre ki tud felelni*-szerű kérdések halatán sem nyújtottam fel a kezem. Közben tanfelügyelői látogatás is volt, amikor különösen kínossá válhatott, ha a tanár kérdésére csönd volt a válasz, de én akkor sem jelentkeztem, pedig néha majd szétfeszített a felelhetnék, viszont Benkéné sem szólított fel, és bár sejthette, hogy velem nem vallana szégyent, mégis kerülte a tekintetemet, mintha épp azt nem akarná, hogy majd meg kelljen dicsérnie. Aztán egy reggel kézzel rajzolt hirdetések lepték el az iskola folyosóit és azt hirdették, hogy amelyik osztály a *Pionírok példája* nyomán elnevezésű háziversenyen az 1948–49-es tanévben első helyet szerez, tanárával együtt nagy elismerésben és komoly jutalomban részesül. Osztályfőnöki órán Benkéné megállt a katedra szélén, átszellemült arckifejezéssel érzékeltette, hogy fontos bejelentésre készül, majd közölte, az ő osztályának ezen a versenyen mindenképp részt kell vennie, és ő már ki is találta, hogy miként követhetnénk a szovjet pionírok példáját, akik közt nincs szegény gyerek meg gazdag gyerek, mert náluk ami az egyiké, az a másiké is. Meglepetésünkre hozzátette, hogy neki ez nemcsak tanárként, de privát emberként is fontos, mert ő, özvegy Benke Istvánné szintén nem dúskál a javakban, s ezért nagyon meg tudja érteni a szegény gyerekek gondját. Nemigen értettük, mire akar kilukadni, hiszen arról még sose beszélt, hogy neki is lehetnek gondjai, csak azt láttuk, hogy évszám ugyanabban a ruhában áll a katedrán. Megtisztelő bizalom jele volt a részéről, hogy ilyesmibe beavat bennünket. Nemrég egyik osztálytársatok, folytatta, azért kapott elégtelent, mert nem olvasta el a *Kincskereső kisködmönt*, és amikor kifaggattam, hogy miért nem, akkor vallotta be, hogy mert a szüleinek nem telik könyvvásárlásra. Megkérdeztem, miért nem iratkozik be a Szabó Ervin Könyvtárba s erre az volt a válasz, hogy arra se. Ezért mondom nektek, hogy ha ez a gyerek a könyvet itt az iskolában, ingyen is megszerezhetné volna, nem kell ilyesmiért egyest kapnia. Benkéné hangja hirtelen lelkendezve a magasba szárnyalt, azt szeretném, hogy nálunk ilyesmi többé ne fordulhasson elő, ennek pedig az a módja, hogy megalapítjuk a negyedik bé osztálykönyvtárát! Nem kell hozzá más, csak az, hogy mindenki hozza el hazulról a legkedvesebbik könyvét, de a legeslegkedvesebbiket, akkor csupa jó könyvünk lesz, és mindegyiket mindannyian elolvassátok, s ezzel a versenyt is megnyerjük, hát nem csodálatos? Szívesen kiáltottam volna igent, de tudtam, hogy Benkéné nem tőlem szeretné hallani, a többiek viszont akkora csendben voltak,

* Részlet *A negyvenesek pavilonja* c. regényből.

amikor az óráin, mikor magyarázott, hiába kért. Sehogysen akarta elhinni, hogy a terve ekkora közömbösségbe ütközhet, szívesebben feltételezte, hogy azért hallgatunk, mert nem fogtuk fel, miről van szó, és újra belefogott a lelkesítésbe, értsétek meg, nemhogy az iskolában, de az egész kerületben elsők lehetnénk!

Rosszul esett látnom, hogy hiába erőlködik, mert a legtöbb osztálytársam azzal a megátalkodottsággal lapít, hogy amíg név szerint fel nem szólítják, ő meg sem nyikkan. Benkéné arcáról azt olvastam le, hogy nem akar beletörődni, és az utolsó aduját is kijátssza, amivel – úgy véli –, megnyerhet bennünket. Elragadtatott hangon, hogy mintát adjon rá, mit várna tőlünk, közölte, a tanári szobában, értitek, a tanári-ban kapnánk szekrényt a könyveinknek, és a kölcsönzési napokon ti is beléphetnétek! Azt hitte, erre aztán felcsillannak a szemek, hiszen olyan generáció még nem fordult meg az iskolában, amelyiknek a fantáziáját a tanári szoba ne izgatta volna. Ő mégis épp egy ilyenbe botlott, s ez elcsüggesztette, de a lendület még vitte tovább a mondatot, a szekrény kulcsa nálam lesz, és én egyedül nektek fogom kinyitni. Ezt sem fogadta olyanfajta helyeslő moraj, amilyenre várt. Benkéné odáig jutott kínjában, hogy már az én pillantásomat kezdte keresni, amit észrevettem, de csakazértis leszegtem a fejem, ha azt tetszettek üzeni, hogy húzzam meg magam, hát most meghúzom. Miközben ezt gondoltam, már meg is sajnáltam Benkénét, s kezdtem attól félni, hogy a végén elmegy a kedve az egésztől, pedig az ötlete épp nekem való, ráadásul motoszkált bennem a feltételezés, hogy az osztálykönyvtár elégtétel akar lenni az általam kitalált és általa meghíúsított diákbírárságért, hiszen Benkéné annyi minden egyebet kitalálhatott volna, ha mégis épp ez jutott az eszébe, akkor az sem kizárt, hogy engem akar kárpótolni, elvégre ahol könyvtár van, ott könyvtáros is kell, s ha nem engem szemelt ki erre, miért nézne rám olyan merőn? Nem bírtam tovább, eldöntöttem magamban, hogy a tervét nem hagyom cserben, éppen én nem, és a padból majd kiesve nyújtogattam a karomat, majd azt sem várva meg, hogy felszólítson, azt kiabáltam, nekem kell ez a könyvtár, holnap behozom a kedvenc könyvemet.

Egész este azt ecseteltem anyámnak, hogy Benkéné mégiscsak csodálatos tanár s a hangomon átütött az újsütetű rajongás, de nem bántam, ha anyám észreveszi a nagy fordulatot, hiszen mindent meg fog érteni, ha azt is elmesélem, hogy tanár létere mibe avatott be minket, az már eleve rokonszenvet kelt, hogy ő is szegény, és ha ezt tudnunk engedi, akkor bízik bennünk, számít ránk és egyenrangúnak tekint minket. Ha mi leszünk az első olyan osztály, ahol nincs különbség szegény meg gazdag között, arra én is büszke lehetek. Ugye, tettem hozzá, hogy jelezzem, nem kell emlékeztetni rá, magam is tudom, hogy nemrég másképp beszéltem róla, de nem én változtam meg, hanem, Benkéné. Hát igen, szólalt meg töprengő arccal anyám, azok után, ahogy ő meg az igazgatónő velem beszéltek, ez komoly változás, és szép az ötlet is, szép és demokratikus, örülök, hogy tetszik neked, a magam részéről támogatom, felőlem bármit bevihetsz. Arra eddig nem is gondoltam, hogy szülői engedély kellhet az osztálykönyvtár létrehozásához, annál nagyobb megkönnyebbülés volt,

hogy nálunk ezzel nincsen gond. Lelkesen siettem a könyvespolcomhoz, de minél tovább álltam előtte, annál inkább úrrá lett rajtam valami fura riadalom, s egyszerre ijesztőnek találtam, hogy állnom kell a szavamat, és az első számú kedvencemtől kell megválnom, mintha a lelkem mélyén arra áhítoznék, hogy ezt valaki tiltsa meg nekem, s azzal a valakivel szemben ne lehessen apelláta, mert az első számú kedvencem éppen az a könyv volt, ami Benkéné ötletét adta, a *Kincskereső kisködmön*. Nem bírtam magam elszánni arra a mozdulatra, hogy belepottyantsam a táskámba, legszívesebben álltó helyemben újra elkezdtem volna olvasni, s közben azon törtem a fejem, hogyan tarthatnám mégis itthon, szószegés nélkül. Sokáig lapozgattam a könyvben, itt-ott kikapva belőle egy-egy bekezdést, és elkezdtem azt érezni, amit máskor is mindig, ha a kezembe vettem, a jóleső, de türelmetlen csikarást a gyomromban, s ebből rádöbbsentem, hogy még vacsora előtt vagyunk, ez a felismerés pedig meg is szülte a mentő ötletet: a *Kincskereső kisködmönt* semmiképp se adhatom be a közösbe, hiszen (azt mondják a doktorok), a kóros alultápláltságom, az étvágytalanságom épp a beteg tudóm miatt veszélyes, márpedig rajtam a méregdrága csukamájolaj sem segített, amitől azt remélték, hogy zabálni kezdek tőle, ehelyett elég volt lenyelnem egy kanálnyit, hogy az undortól azonmód visszajöjjön a gyomromból az is, amit egyáltalán megettem. Nem segítettek nagyanyám főzelékei sem, a vastag, csomós rántások láttán visítva kimenekültem a lakásból és bekéredzkedtem a szomszédokhoz. csak megússzam az etetést. Hanem ha fellapoztam a *Kincskereső kisködmönt*, attól a párbeszédtől, hogy: *mi lesz vacsorára, háromféle: kenyér, haja, béle*, beindult a fantáziám, összefutott a nyál a számban, és nemsokára ott dörömböltem a konyha ajtaján, és enni kértem. Ezt a könyvet, éppen ezt nem adhatom oda, s még csak nem is önzésből tartom itthon, hanem a szüleimmel nem tehetem meg, hogy megvállok az étvágycsinálómól.

Ez akkor rendben is volna, gondoltam, de valamit vinnem kell az osztálykönyvtárnak, ha nagy volt a pofám, hogy már holnap beviszem a kedvencemet, nem állíthatok be üres kézzel. Még szerencse, hogy Benkéné nem tudja, mi a kedvenc könyvem, vagyis bármit odaadhatok. A tekintetem véletlenül a legdíszesebb kötetre esett, és már tudtam is, hogy az a megoldás, *A láthatatlan ember*. Ebben negyven oldalnál tovább, akármilyen könyvszűkében voltam, sose jutottam, elég volt a kezembe vennem, hogy ásítózni kezdjek. Mindig azt juttatta eszembe, amilyen megjegyzés kíséretében megkaptam, most még biztosan nem fogod érteni, de majd ha felnőtt leszel, élvezni fogod. Ezt sértésnek éreztem, és a sértés mintha magától *A láthatatlan embertől* jött volna, úgy haragudtam rá, mintha a könyv minősített buta hátulgombolósna. Nem én vagyok a hülye, te vagy szörnyen unalmas, súgtam a vaskos kötetnek, ahányszor csak farkasszemet néztünk. Haragom jeleként össze sem firkáltam, ami most fölöttébb jól jött, mert így bátran előállhatok vele, és senki sem foghatja rám, hogy holmi ócskasággal akarom gyarapítani az osztálykönyvtárat. Jelen tettem is anyámnak, hogy megvan a kiválasztott könyv, neki azonban mindig is különös érzéke volt hozzá, hogy átlásson rajtam, és azt is tudja, mikor kell átlátni. Aha,

jegyezte meg rosszat sejtető hümmögéssel, szóval *A láthatatlan ember*. Hát ez szép, mondhatom, csóválta a fejét, felőlem persze ezt is adhatod, de bevallom, egy kicsit csalódtam benned.

Méltatlankodva kaptam fel a fejem, miért csalódtál, ez egy szép vastag könyv, még képek is vannak benne, és tisztára, mint az új. Szomorkásan legyintett, hogyne, persze, szép is, vastag is, tiszta is, csak épp nem a kedvenced, sőt, utálod, mint a bűnt. Vagy lemaradtam valamiről, és most már szereted? A kérdésétől lángba borult az arcom, nem, vágtam rá reszelős torokkal, most se szeretem. Anyám szemüvege mögött furcsa fény villant, és nem arról volt szó, hogy a kedvenceiteket viszitek be? Szerettem volna, ha kivételesen mégsem lát át rajtam, vagy úgy tesz, mintha nem jönne rá, hogy miről is van szó, lehetne például a cinkosom, hiszen ő az anyám, de úgy viselkedik, mintha a fia érdekénél fontosabbnak tartaná, hogy a negyedik béknek milyen könyvtára lesz. Ugye, tudod, hogy amit csinálsz, az micsoda, fogott vállaltóra s az izgatottságtól megremegett a hangja, ez nem más, mint a társaid lenézése, azt üzened vele, hogy nekik az is jó, amit te utálsz. Dehát ez nem igaz, kiabáltam, s közben attól féltem, hogy el találok sírni magam, nem ezért adom a Gárdonyit! Éppen készültem előadni a Kincskereső, mint gyógyhatású olvasmány teóriáját, amikor a pillantása belémfojtotta a szót, úgy érzed, hogy velük szemben bármit megengedhetsz magadnak, ugye? De mit szólnál, ha a többiek is ezt csinálnák? Ha a kedvencük helyett ők is azt adnák be, amit utálnak? Ha harmincnyolc unalmas vacakból állna a könyvtárak? Lefogadom, hogy emiatt te volnál a legjobban megsértve. Az a helyzet, hogy én most helyetted is szégyenlem magam, amiért ennek a szép, demokratikus ötletnek pont az én fiam, a demokrácia negyedik bé-beli bajnoka ássa meg a sírját! Ettől minden lehetséges ellenvetés a torkomon akadt, és csak a rémületet éreztem, hogy ezek után az anyám nem tud többé szeretni, ennek elvesztéséhez képest pedig semmi se fontos, még a *Kincskereső Kisködmön* se. Bánom is én a könyvet, legyen a többieké, csak ő ne gondoljon rólam ilyeneket. Igazad van, szipogtam, megyek, és kicserélem, Amikor a könyvet másnap letettem Benkéné asztalára, álmélkodva vette kézbe, aztán – hetek óta először – rámmosolygott, látod, ez derék dolog, ezt már szeretem. Abban a szempillantásban tudni véltem, hogy mi történt volna akkor, ha anyám nem lép közbe, ha *A láthatatlan embert* hozom be, Benkéné nem mondta volna, hogy azt már szereti, közömbösen odatette volna a szépen gyarapodó könyvkupac tetejére, nem mondta volna, hogy derék dolog, vagyis anyámnak kétszeresen is igaza volt. Egész nap fúrta az oldalamat a kíváncsiság, hogy a többiek miket hoztak be, és mindenféle ürüggyel ott donogtam a katedra körül. és néhány olyan könyvcímet, ami izgalomba hozott, sikerült is meglesnem. Elégedetten láttam, hogy lesz *Winnetou*nk, meg *Bragelonne vicomte*-unk meg *Lángban álló szigettenger*ünk, csupa elérhetetlen regény, amit a kerületi Szabó Ervin Könyvtárban megtagadnak a kiskorúaktól.

Egy héttel később, a Benkéné által kijelölt napon heten toporogtunk a tanári szoba ajtaja előtt. Hallottuk, hogy vannak odabent, de a kopogtatásunkra nem jött ki

senki. Hiába vártam, hogy a nálam fejjel magasabb osztálytársam, akik ha bántottak, rendszeresen azzal hecceltek, hogy bezzeg nem merek visszaütni, most itt, a tanári előtt is legyenek olyan bátrak, mint velem szemben, és valamelyikük nyisson be, de egyik se mozdult, én azonban, mivel az forgott kockán, hogy estére nem lesz olvasnivalóm, lenyomtam a kilincset. Nyomomban a másik hat is betüremkedett. Először Benkéné hátát pillantottuk meg, egy hosszú asztalnál ült a két karjára borulva, s a válla úgy rángott, mintha sírna. aztán a terem mélyéből villámló szemmel elővágott egy hórihorgas, vörhenyes bajszerű férfi, akiről tudtuk, hogy ő Duka, a felsőtagozatosok félelmetes tanára, akinek könnyen eljár a keze, és a híréhez hűen rögtön ránk is förmedt, mit kerestek itt, mondta valaki, hogy bejöhettek? Az osztálytársaim szemrehányó pillantásokat vetettek felém, én meg csak arra tudtam gondolni, hogy az egészről Benkéné tehet, aki velünk felíratta, hogy mikor lesz kölcsönzés, de a többi tanárnak úgy látszik elfelejtett szólni, sipirc az egész banda, kiabálta Duka, én meg azt gondoltam, egyszerűen csak fel kell világosítani a helyzetről, és bár kissé reszketett a hangom, az ajtó felé hátrálás helyett magyarázni kezdtem, hogy azért jöttünk, mert az osztálykönyvtárunknak ma lesz az első kölcsönzési napja. Vak vagy, fiam, üvöltött Duka, nincs könyvtár, nincs kölcsönzés, nincs itt semmi, és a bajsza az idegességtől rángani kezdett, takarodjatok, míg szépen mondom. Földbe gyökerezett lábbal, feszengve töprengtem azon, hogy milyen kínos, ha egy felnőtt, ráadásul éppen egy tanár olyasmit mond, ami nyilvánvalóan nem igaz, hogyne volna itt könyvtár, hogyne volna kölcsönzés, tessék megkérdezni a tanárnőtől, mutatam Benkénére, ám Duka ettől még dühösebb lett, ne akard nekem megmondani, hogy mit csináljak, a tanárnőtök csak sírni tud, te viszont arra felelj, láttok-e itt könyvtárat, mert ha látsz, felőlem bármit kölcsönözhetek, csak hogy itt nincs egy árva, megveszekedett könyv sem, üres a szekrény, mindent elvittek, és éppen azt próbálom kideríteni, hogy kik vitték el és miért, de segítséget persze senkitől sem kapok. Ebben a pillanatban Benkéné szívfacsaró zokogásban tört ki, mintha Duka szavai neki szólnának, pedig a tanár ujjá miránk szegeződött, eltakarodtok végre, vagy én hajítsalak ki titeket? Ettől a végsőkig feszült hangtól, és a benne vibráló dühtől, amely mindenképpen túlzásnak tűnt, annyira megrémültünk, hogy nemcsak a tanáriból iszkoltunk kifelé, de az iskola előtt, a járdán se mertünk megállni, mert mind azt éreztük, hogy itt valami furcsa és fenyegető titok lappang. Másnap Benkénét minden óráján helyettesítették, harmadnap megjelent ugyan, de ha csak szóba hoztuk is az elmaradt kölcsönzést, valami furcsa fejhangon sápítozni kezdett, s aztán még hetek múltán se volt hajlandó válaszolni az osztálykönyvtárat illető kérdésre. Az óráközi szünetekben annál inkább találgattuk, hogy mi történhetett, kik voltak a tettesek, igazi rablók voltak-e, vagy csak besurranó tolvajok, és álkulccsal dolgoztak-e vagy felfeszítették az ajtót, s vajon jönnek-e az iskolába detektívek, és ha jönnek, kiket fognak kihallgatni, de legfőképp elvittek-e mást is, vagy csak a mi könyveinket? Amikor egy osztályfőnöki órán meg találtam kérdezni, hogy ha már kölcsönzés nincs, legalább a saját könyveinket visszakaphatjuk-e, Benkéné úgy

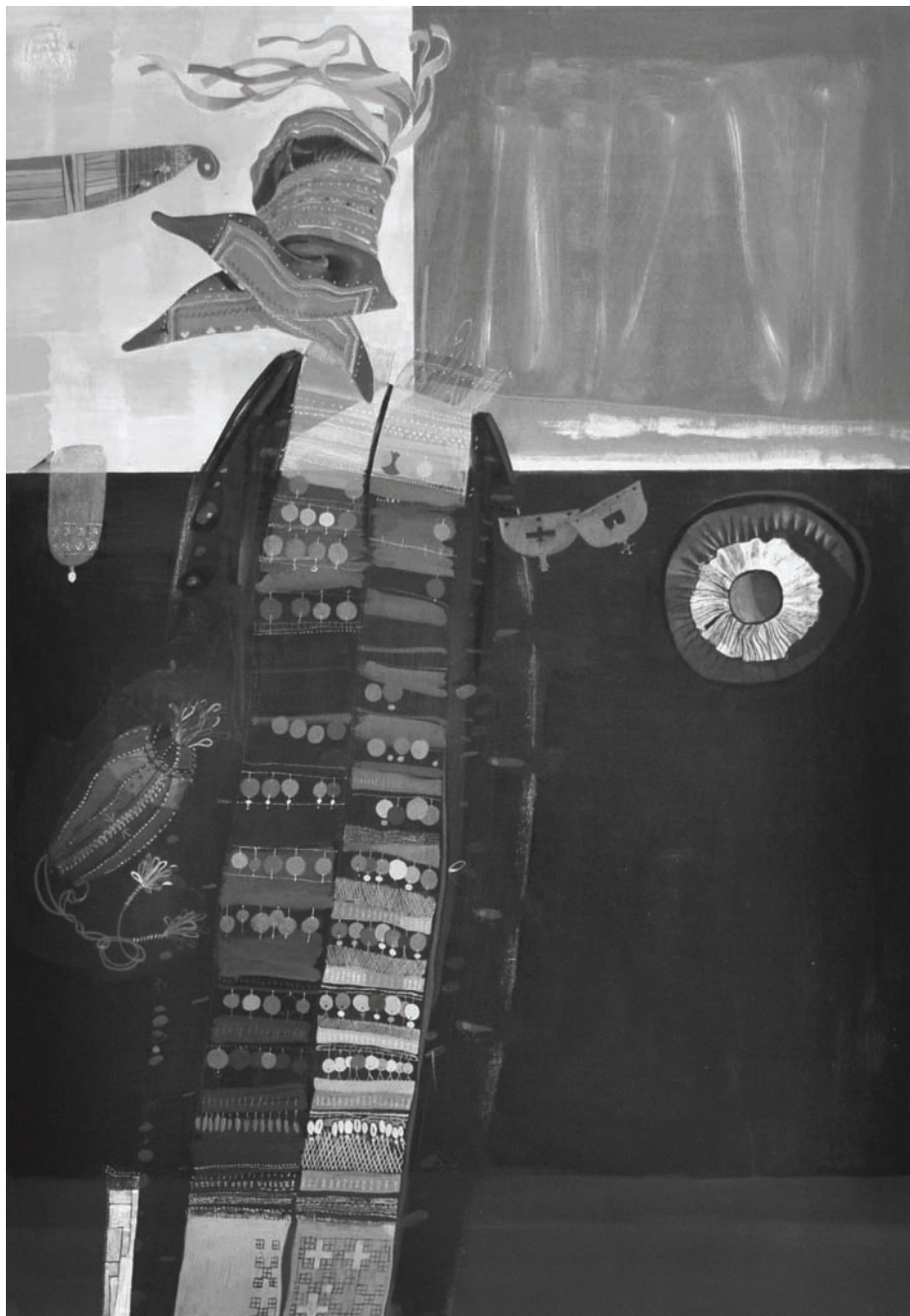
förmedt rám, mintha sértegettem volna, elhallgass, de nem fogtam be a számat, én hallgathatok, de mit mondjunk a szüleinknek, ők is szeretnék már tudni, hogy mi lett a könyveinkkel? A tanárnő hatalmasat csapott az asztalra, hát ennek már sose lesz vége, sikította, aztán az arcomba hajolva ordibált, letöröm én a te szarvadat is, ne félj, egyébként jobban tennéd, ha nem ezen rágódnál, hanem a rossz jegyeidet próbálnád kijavítani Azt hitte, elnémított, de miközben a helyemre mentem, tovább dűnnyögtem abban a hiszemben, hogy nem hallja, és ha nincsenek rossz jegyeim, akkor szabad megkérdezni, mi van a könyveinkkel?

Oththon anyámat faggattam, hogy velük, szülőikkel is úgy bánt-e az iskola, nekik se mondanak semmit? Azt felelte, kapott valami levelet, amiben a Szélesné nevű igazgatónő, aki mellesleg szólva olyan, mint a neve, vagyis *széles*, célzást tett bizonyos, nem az iskola vagyonát képező, de ott tárolt vagyontárgyak eltűnésére, és fel-tette a kérdést, a szülő igényt tart-e kárpótlásra akkor is, ha annak összege, tekintettel a tantestület szűkös lehetőségeire, nem haladná meg a két forintot? Megírtam nekik, csillagom, hogy nem tartok, nem mintha az a két forint nem számítana, nagyon is számít, de külön ezért végig kellett volna ülnöm egy szülői értekezletet, és te tudod a legjobban, hogy az igazgatónő, ahogy apád szokta mondani, egydimenziós beszédeket tart, csak hosszuk van, végük nincs. Ne félj, téged majd én kárpótol-lak.

A bizonyítványomból derült ki, hogy Benkéné nagyon is gondoskodott a szarvam letöréséről, mivel ő az „Írás”, illetve a „Szabadbeszélgetés” nevű tárgyakat tanította, ezekből lettek rossz jegyeim, és mint osztályfőnök, a „Magaviselet (-tartás)” rubrikába elégségest írt, üzenetként a felsőtagozatos tanároknak, akikkel ősztől lesz dolgom, hogy én vagyok az osztály első számú bajkeverője. Üzennie azért kellett, mert nyugdíjazták, s így személyesen már nem óvhatta – például tőlem – az új osztályfőnököt.

Anyám kárpótlásként azt találta ki, hogy bár pénzünk nincs, azért szerzünk könyveket, elvisz egy különleges boltba, amit antikváriumnak hívnak, vannak olyan használt könyveink, amik nekünk már nem kellene, azok áráért ott helyben vehetünk olyasmit, amire most fáj a fogunk. A boltban lecövekeltem egy polc előtt, amiről azt mondták, azon található a nekem való könyvek, de ott csak dedósoknak való mesekönyveket láttam, *Saláta Sárát* meg *Dugó Danit*, úgyhogy amint nem figyeltek rám, megmámorosodva kutakodni kezdtem más polcokon is, föl-le mászkáltam egy kis falétrán, és még az első sorok mögé rejtett könyveket is kihuzigáltam, hogy végül a padlón, egy sarokba eldugva találjak egy titokzatosnak tűnő csomagot, ami rögtön izgatni kezdte a fantáziámat. A boltos messziről rámkiabált, hagy békén, öcskös, az még nincs beárazva, de amint más vevőkkel foglalkozva hátat fordított nekem, feltéptem a kék csomagolópapírt, ami feltűnően hasonlított arra, amibe év elején a füzetünket kellett bekötnünk, s a legfelül heverő könyvtől mintha áramütés ért volna. mert nemcsak hasonlított hozzá, de minden kétséget kizáróan az én *Kincskereső kisködmönöm* volt. A címlapján ott díszelgett a folt, amit nagyanyám ti-

tokban megdézsmált eperlekvárjával én ejtettem rajta, amikor pont afölött a könyv fölött ettem, aminek az étvágyamat köszönhettem, A lecsöppent lekvárt előbb az újjammal akartam felkotorni, de így még jobban szétkentem, aztán radírral próbálkoztam, s ettől keletkezett az a semmi másra nem hasonlító vörösesbarnás pötty, amit most suttyomban megszagoltam, hátha érzem még rajta az eperillatot, de az már nyomtalanul eltűnt. Meg kellene nézni, gondoltam, nincs-e ebben a csomagban egy *Winnetou*, egy *Bragelonne vicomte*, egy *Lángban álló szigettenger* is, mert ha van, akkor az osztálykönyvtár titka nem titok többé, csak hogy az, amit sejtettem, bizonyossággá válva rosszabb lett volna, mint a rejtély okozta tipródás. Anyám észrevette, hogy már találtam könyvet, és görcsösen szorongatom, úgyhogy ő is választott magának, elrendezte a boltossal a számlát és indultunk hazafelé s közben végig azért foházkodtam, bárcsak ne lenne igazam, bár tévedés lenne, amire gyanakszom. Anyám csalódottan figyelt, hiszen nyomát se látta a képemen az örömnak, amit szerezni akart s elszontyolodva jegyezte meg, nem érti, mi bajom van, hiszen a szerencsével határos, hogy újra lesz *Kincskereső kisködmön*, rég nem adták ki, nem sok esélye volt, hogy találjak belőle egy példányt. Láttam, hogy ő nem ismert rá a könyvre, szemlátomást büszke volt arra, hogy milyen remek fogást csináltunk, én pedig, nehogy elrontsam az örömét, azt válaszoltam a rosszkedvemet firtató kérdésre, hogy kitört belőlem a mohóság, a boltban túl sok olyan könyvet láttam, amire fájt volna a fogam, de nem vehettük meg. Beérte ezzel is, de nehezen álltam meg, hogy szóba ne hozzam azt az estét, amikor *A láthatatlan ember* miatt megszegényített, az ő szemében akkor az volt a bűnöm, hogy a legkedvesebbik könyvemet sajnálom odaadni, de most itt a bizonyosság, hogy van az enyémnél nagyobb bűn is, becsapni egy egész osztályt, azt talán szabad? Ki gáncsolta el az osztálykönyvtár szép demokratikus ötletét, én-e, vagy bizonyos felnőttek? Erről hallgatni még képes voltam, de felhőtlen boldogságot már nem okozott, hogy a *Kincskereső*met sikerült visszavásárolnunk, mert erősebben fájt, amit közben elveszítettem, hiszen az olyanmi volt, amit nem lehet visszavásárolni.

NAGY GÁBOR: LAPPFÖLDI LÁTOMÁS

BESZÉDES ISTVÁN

Férfiszobor*

Férfiszobor. Kíváncsi volna,
 hogy két lába és
 (elveszett feje hordozására)
 legalább egy karja,
 vagy ha legalább egy lába van,
 karja kettő legyen
 (egyik a főnek,
 a másik a mankó támaszának).

A fejjel kapcsolatban felmerülhet:
 – az saját fej, tulajdon nyakról való;
 – ajándékba kapott koponya (maga
 zsákmányolta trófea);
 – egy tárgy, amelyet megszeretett,
 amint magunk koptatta-vásta tárgyakat szokás;
 vagy csupán
 – egyszerű talált fej, amelyhez
 semmi köze, nincs ismert neve, múltja,
 nem kapcsolódik hozzá pallosél-képzet
 vagy éles emlékezés...

Lehet egy labda az ott, a hóna alatt,
 játékból érkezik, amelyet elveszített,
 vagy háborúból: egy ágyúgolyó, mi eltalálta,
 s megváltoztatta, akár egy parancs az életét.

Nem tudjuk, lehet isteni fej vagy istennői fő,
 hogy férfit utánoz, avagy asszonyt,
 hogy korábban hős vagy szörnyeteg viselte
 (hogy korábban hőst vagy szörnyeteget viselt),
 hogy kéz formázta vagy egy tekintet változtatta kővé,

* A szerző e műve írásakor a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatásában részesült

ami korántsem mindegy, és mert látjuk azt,
hogy épp fejnek híján a torzó,
hát ösztönösen neki tulajdonítjuk
a talált koponyát.

Az öllel kapcsolatban is felmerül pár kérdés.
Az öllel kapcsolatban is felmerül pár fej.
(Kisasszony, ölébe fekhetem? No, my lord.
Azaz, ölébe hajthatom a fejem? Ay, my lord.
Harmadik felvonás, második szín.)

Ölbéli férfifő? Kíváncsi volna,
hogy teste legyen, mióta ott lakik,
a másik ölben, amely esetleg az életé,
s másra van, nem arra,
hogy halhatatlan kövek lakják,
nem arra, hogy élettelen terhet
tartson el a földtől.

Magányos főnek lenni maga a hontalanság.
A magányos fő látja, ha van hozzá szeme,
a darab magánya az övé.
Az egyedüllétről szóló darabban
a magányos fő végigtekinthet saját
darabokra hullott életén,
szemtánúja az élő megsemmisülésnek,
amelyben egykor teljesebb teste
folytatódik a semmi magánterületén,
s vallomást tehet róla,
ha még szája van.

Az orr elsőnek veszik el.
Lehet, olykor a szem marad magára,
a monolit homlok, a homlok mögötti gondolat.

A gondolatmenet egy férfiszoborról.
A férfiszobor végtagjairól...
A kézről, ami szájba nyúlva
a kopasz koponyát felemelte,

egy kézről, amely önnön szájába nyúlva
hordozta saját fejét.

Legvégül a magáról gondolkodó gondolat?
Az elveszített fej emlékezete?
(Az emlékező fő mint robbanófej?)

MANYÁK MARIOLA: PRO MOMENTUM

NEMES Z. MÁRIÓ

Erő

Erőemberek jönnek, letelepednek. Golyókat políroznak, ráülnek, tologatnak. A golyók nedvesek, begurítják őket a bodzásba. Egymás haját húzzák, némi véresen kiszakad, örülnek, isznak proteint, aztán hallgatnak nagyokat. Az egyik erőember rááll a másik hasára, ugrál és topogat, a harmadik fűszálat forgat a szájában, gondolva, az anyajegy hány alakot ölthet. Nyálszerű pép hullik a földre. Aztán elkezdik a körmeiket tépni, amikor mind kijött, megeszik, jóllakottan dörzsölgetik egymást. Az egyik erőember tarkón vágja a másikat, aki nyögve elterül, de még markában tart egy fület. Eső jön, aztán elvonul. Az erőemberek szagatják kezeiket-lábaikat, és mondják, hogy fúj, ne egyél semmi romlandót. Fej nélkül forog a nyelv izzadt mellkason. Vetkőzés indul, kismadrág lekerül, piros és fekete. Pihegés. Az erőemberek benzinkannát hoznak és locsolják egymást, öngyújtóval játszanak, lángra kap fenékpofa és ín. Megpörkölődött részeket mutogatják, piszkálják, legyen minél nyilvánvalóbb, melyik a férgese. Aztán nekiindulnak fogakkal, hántják a darabokat, hogy loccsanjon a földre. Amikor lekerül a nagya, leülnek a cafatos fűbe, proteint isznak, várják az esőt, de nem jön, talán majd holnap gondolják, és a golyókért indulnak.

Vaginális szív

Nem tudtad, hogy a fogkefe kristályéjszakán fogant. Pedig a hatalmas szájak akkor zabálták tele magukat. De te nem ismered a szájakat, mert csak anyádat láttad enni. És nincs hang, mert a kristály reped, csak szapora dobogás, ahogy a vaginális szív fel-lel. Őt imádod, hiszen hangja megfoszt a nyártól. Nem kell izzadni, nincs pánik az alagútban. A rendőrnő aztán mindent elront. Fel akar gyújtani, mert nem dolgoztál eleget az építkezésen, és hiú vagy, hiú a lelkedre, ami csak a vaginális szívre figyel. Égni fogsz, mint az erek! Hiába bújsz a szénába, amit egy nagyobb száj hagyott a mezőn, nem vagy méltó az anyaságra. Pedig a doktor úr szerint három kiló alatt meg se állnál. Gyönyörű lennél, mint a magzó homály. Sír hát az éjszaka, a kristály és a fogkefe! Pedig mind a barátaid akartunk lenni, tűzön-vízen át, aztán mégis mindent a rendőrnő emészt el. Neki nincsen vaginális szíve, csak három gyereke: bazalt, andezit és magma. Mit kezdjél te a nehéziparral? Neked már búcsú az életed, és izzó ketrecekbe ereszkedsz. A személyit kérem, mondja a rendőrnő, te meg csak a szívre hallgatsz, a sistergő bőrben.

Életadó

Szavamat szavamba öltöm, mert egy néni vagyok.

Köszönöm a sok játékfejet! – nyalóka helyett kaptam őket.

Patkánytej izzik pasztell délután.

Nem segít a keltető szombat, hiába lettem zsidó néni. Akkor is dolgozni kell a patkányokon.

Életet adok, megduglak játékfejjel. Mert annyi gondolatom van, hogy elsodor a pasztell.

Pedig ez is egy családközpontú hétvégének indult, aztán jött a néni, és jöttem én. Így sodor egymásba fejet és patkányt a szomszág. Mert a családok isznak.

És isznak a boldog fejek, játékból isznak vagy valóságot. Köpni, köpni, nem lehet. Csömör a néni és véres nyalókát rángat.

Futó dolgok

Primož Čučniknak

Mennyire gyűlölöm ezt a gödörben gazdag vidéket. Fáraszt a halak pusztulása, melyeket akár szaporíthatnék is. El kell mennem a kombinátba, hogy bejelentsem a halakat, de inkább sírok, hogy ne maradjak egyedül a bazaltmezőn.

Téged is anya szült, de én vagyok az igazi fia,
nincs jogod elhagyni, miközben a kőzetek mélyén
egy nagy hang csúfolva gyarapszik.

Kezedben olvadt szemgolyót tartasz.
(A halaknak van szeme?) Már nevetek,
mert enyém a rokonság, amit
tagolatlan vizek teremnek.

A gödör alján hullámozó pikkely vagyok.

Lemászok a gödörbe és futó dolgokkal
mosom magam, miközben az öl
egyre zajong. És már abba sem hagyja,
mert ami hallható *akar* lenni,
az hallható.

BUDAHÁZI TIBOR: FAL

KIBÉDI VARGA ÁRON

Napló, 2011 (január–június)

Január 6

Bizonyára a korommal függ össze, de álmaimban nagyon gyakran olyan emberek jelennek meg, akik már rég meghaltak. Ma például azt álmodtam, hogy Fodor András, akivel többször együtt nyaraltunk a hetvenes évek végén Fonyódon, azt kérdezi tőlem nevetve, hogy láttam-e már Szabó Zoltán házát Franciaországban.

Január 11

Két szempontból is tekinthető a kereszténység minden más nagy vallásnál tökéletesebbnek. A szabályok betartása korántsem olyan fontos, mint a mohamedánoknál és a zsidóknál, viszont a keresztény vallás választ ad az emberek két legnagyobb problémájára: mi történik velünk a halál után? És hogyan kell élnünk a földön? Az elsőre a válasz: a feltámadás, a másodikra: a radikális szeretet. „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.” Nagyon nehéz, de csodálatos feladat.

Január 22

A számok nekem a mindennapi életben nagyon fontosak. Vannak kedvenc számaim, a hetes, a hármas és a négyes, ebben a sorrendben. A második emeleten lakom, nincs lift és ha megyek fel a lépcsőn, számolok és mindig örülök, ha a három szám egyikénél kötök ki, amikor a lakás ajtaja elé érek. Ugyanakkor az egyik bankkártyám titkos kódja csak hatasokból, nyolcasokból és kilencesekből áll, pont azokból a számokból, amelyeket utálok!

Február 3

Meghalt Édouard Glissant francia író és költő. Már régen nem láttam, de pár hónapig nagyon fontos szerepet játszott életemben, amikor ösztöndíjas diákként Párizsban tanultam. Csak három évvel volt idősebb nálam, de ez huszonéveseknél nagy különbség. Hárman jártuk a várost, beszélgettünk kávéházakban, ebédeltünk együtt a menzán, ő, én és Toni Rovira, egy spanyol republikánus menekült. Néha Maurice Roche is csatlakozott hozzánk, aki később híres zeneszerző lett. Glissant, aki néger volt, nagyon élvezte, hogy ő avathat be a francia kultúra rejtelseibe egy spanyolt és egy magyart („Hún” voltam a szemében). Egy partin ismerkedtünk meg, amelyen két csinos francia lány is részt vett, akik a szülők válása óta egyedül éltek a közelben egy szép nagy lakásban. Haza is kísértük őket, de mi hárman lévén, semmi sem történhetett, csak annyi, hogy mind az öten lefeküdtünk az ágyukra, a két lánytestvér – az idősebb barna, a fiatalabb szőke – a három férfi közé. Később úgy hallottam – akkor én már nem voltam Párizsban –, hogy Glissantnak a szölkénél mégis volt sikere.

Február 5

Régebben, ha valaki kiment az utcára, begombolta a kabátját. Ma begombolható kabátot már alig hord valaki: mindenütt a cipzár helyettesíti a gombot.

Február 8

A mobiltelefon neve az általam rendszeresen használt nyelvekben hihetetlenül különbözik: a magyar „mobil” németül „Händy” és franciául „portable”.

Február 10

Freiburgban még ilyenkor a téli hidegben is sok koldus ül kint az utcán és várja a járókelők adományait. Ez felkelti egyesek – különösen nők – érdeklődését és rokonszenvét: megállnak, elbeszélgetnek velük és a koldusok a végén mosolyognak, beszélnek, meg is köszönik az érdeklődést. Ezek szerint nemcsak anyagiakra van szükségük, hanem valami személyesebbre is.

Február 13

Mínusz húsz fok volt egyszer egy amerikai kisvárosban, amikor ott jártam; az emberek orra befagyott. Csodálatos volt a lakosok szolidaritása, tipikus amerikai helyzet, erre más példám is voltak: ebben az esetben az volt a megoldás, hogy minden pár száz méterre valaki kinyitotta az ajtót, be lehetett menni melegedni és még egy forró teát is adott a háziasszony. Erről pedig Verhojanszk jut eszembe, a téli hidegben ebben a Szibéria északkeleti részén fekvő kisvárosban mérték eddig a földön a legnagyobb hideget, mínusz nyolcvan fokot. A várost egyébként a lexikon szerint 1638-ban alapították és ezernyolcszáz lakosa van. Az amerikai megoldás itt nem segít; Verhojanszkban vajon mit csinálnak, ha nagy a hideg?

Február 15

Meghalt Van der Graft holland költő. Erről jut eszembe, hogy 1957 elejére egy holland folyóirat különszámot állított össze a magyar forradalomról: tanulmányok, magyarból vagy más nyelvből (francia, angol) fordított dokumentumok kerültek bele és természetesen a versek között első helyen Illyés Gyula „Egy mondat a zsarnokságról” című híres és hosszú verse. Én elkészítettem a nyersfordítást és azután az amszterdami királyi palota mögött egy kávéházban összeültünk, hogy Van der Graft jó holland szöveget gyárthasson belőle. Én közben persze mindenféle információt is adtam neki Magyarországról, a Rákosi-korról, hogy megkönnyítsem a munkáját. Egy különösen nehéz passzussal sokáig vergődött, majd hirtelen felugrott és kifutott pisilni. Visszajövet már messziről hangosan kiáltotta: „Ik heb het!” (azaz: „megvan!”) Mindenki minket nézett.

Február 17

Az arab országokban terjed a fiatalok lázadása, most már Líbiát és – a nem-arab – Iránt is elérte. A nagy kérdés csak az, hogy mi lesz utána. Egyiptomban és Tunéziában már most van némi nyugalanság, a fiatalok a korrupt vezetők félreállítása után demokratikus többpárt-rendszert követeltek, de féltő, hogy ehelyett majd fanatikus mohamedán csoportok veszik át a hatalmat. A történelem mindenesetre elég ijesztő példákkal szolgál: Franciaországban 1789-et Robespierre és a terror követte – egyébként ők is a fiatalok közül kerültek ki –, Oroszországban pedig elűzték a cárt, de aztán Lenin és Sztálin jöttek.

Február 18

Itt a legtöbb üzletben állandóan kedvezményes – akár 50-70 százalékgig is terjedő – kiárusítással csalogatják a vevőket. Ezt eddig sehol másutt nem láttam, a kiárusítás csak egy-két hétig tart, általában tavasszal és ősszel.

Február 19

A betűk és az általuk jelzett hangok között nagy a különbség a nyelvekben. Ez nekem különösen a magyar *s* hang esetében tűnt fel. A német úgy írja, hogy *sch*, a francia úgy, hogy *ch* és az angol meg *sh*-t ír. A *v* hangot a legtöbb nyelv *v*-nek ejti, a német viszont *f*-nek („vergesen”), ami fölöslegesnek tűnik, hiszen van *f* hangjuk is („fern”). A mi *sz* hangunk körül is vannak problémák, hiszen a franciák és a németek egyszerűbben, azaz csak egy *s* betűvel jelölik.

Február 23

Többmilliárd ember él a földön. Ez azt jelenti, hogy amikor öltözködöm, köhögök, bőfögök, a világon több ezer, sőt talán több millió ember öltözködik, köhög vagy bőfög pontosan ugyanakkor.

Február 28

„Ahnengässle”: ez a neve egy keskeny és rövid freiburgi utcának. Az ősök csak ennyit érdemelnének meg?

Március 4

A helyi választásokon a közismert pártok mellett most egy ismeretlen új párt is részt vesz, a kalózpárt (Piratenpartei). Tetovált fiatalok állnak egy asztal előtt és szórólapokat osztogatnak.

Március 8

Amikor a háború után – azaz 1948-ban – Hollandiába kerültem, az első hat hónapot egy Alphen aan den Rijn nevű kisvárosban töltöttem és amikor elég meleg volt, eljártam az uszodába. Az úszómester magyar volt, hogy hogy került oda, rejtélyes számomra. Félszemmel a medencét figyelte, közben pedig giccses holland szélmalomokat festett nagy mennyiségben és ezzel jól keresett, eladta őket valamilyen vállalatnak Amerikába. Én egy holland ismerőssel jártam oda, a fürdés előtt és után egy Kurt Kusenberg nevű német író szellemes novelláit olvastuk. – Váratlanul megtaláltam Kusenberg könyvét egy polcon, ez az egész régi történet onnan jut eszembe.

Március 15

Nemzeti ünnep. Mi történt akkor pontosan? Az utókor kiragad egy-két eseményt, egy-két nevet: Pilvax kávéház, Petőfi, Kossuth. De hányan voltak valójában? Hol vannak a többiek, akiket elfelejtettünk?

Március 20

Annak idején baráti kapcsolatban voltam egy elég különös magyar költővel. Szerette ismerőseinek felolvasni a verseit, minden vers után megállt, a térdére csapott és azt mondta: „Úgye milyen jó?” Párizsban ismertem meg, egy nagyon kis padlásszobában élt, amelyik olyan kicsi volt, hogy szék nem fért bele, csak az ágyára lehetett leülni görbült háttal; néha velem együtt eljött egy másik ismerőse is, akivel nagyokat vitáztunk Rákosiékról és aki később a Szabad Európa Rádiónál dolgozott Münchenben. A szobát ingyen kapta, azzal a feltétellel, hogy a tulajdonos gyengeelméjű fiát minden nap megsétáltatja. Autodidakta volt, sokat olvasott, többek között Freudot is és úgy képzelte, hogy a vele sétáló fiatalembernek szüksége van nemi életre is: elvitte tehát egy bordélyba. A tulajdonos ezt persze megtudta és azonnal kirúgta a padlásszobából.

Március 23

Meghalt Liz Taylor, az utolsó igazi hollywoodi filmsztár. Mindenütt ünneplik, az újságok ép-púgy, mint a tévé, amelyik megváltoztatta műsorát, hogy régi filmjeit újra bemutathassa, stb. Nem értem ezt a nagy felhajtást. Biztos, hogy nem volt rossz színésznő, de az én kedvencem továbbra is Monica Vitti. Cinecittà persze nem Hollywood. És Liz Taylor? Horvát István, aki a 19. század elején mindent magyarított, Szabó Erzsiről beszélne.

Régebben csak filmsztárokról beszéltek, elsősorban a hollywoodiakról: Ava Gardner, Humphrey Bogart. Az irodalomban és a művészetekben nincsenek sztárok, se régebben se most: Petőfi, Mozart, Picasso vagy akár Böll, Pamuk nem sztárok. Van viszont ma legalább egy másik terület, ahol ezt a fogalmat használhatjuk: az építészet. Frank O. Guery, Norman Foster, Zaha Hadid sztárok.

Március 25

Sógornóm, aki hívő katolikus, azt állítja, hogy Isten mindenkinek megbocsátja a bűneit, ha haláluk előtt az utolsó pillanatban megbánják őket. Még Hitlernek és Sztálinnak is? kérdeztem. Igen, válaszolta. (Persze nem valószínű, hogy megbánták).

Március 28

Hajnalban, félálomban mindig ugyanazokat a szavakat ismétlem, talán százszor is. Ma egy kubai író nő nevét: „Nivaria Tejera” és ezt a mondatot: "Nem szeretem a gyerekeket, akik nem születtek meg". Aztán lassan felébredek.

Április 2

*Vihar összerázott engem.
Nagy tenger kiáltott hozzám,
dörgött lomhaságom ellen.
Mennykövek szétzúztak engem,
villámok elástak engem.*

*Halálos záporral verve,
a tűz torkától leköpvé,
en-kezem közt elrabolva,
zuhatagban összetörve,
tavasz ujjával ledöfve,
szánalmas bukfencezésem!
fojtó iszapot rágcsgálva,
bűzös sötétségbe hullva,
sárban bozóttal borítva,*

*löksz engem – nem érzek többé,
ébresztesz – nem érzek többé,
megsebzél – nem érzek többé,
szólsz hozzám – nem értek többé,
kiáltasz – nem értek többé,
parancsolsz – nem értek többé.*

Idemásolom Nareki Gergely örmény egyházfő (10. század) egyik himnuszának az elejét, amit Weöres Sándor fordított le magyarra.

Április 5

Beszélgettem egyszer egy műkritikussal – egy nővel, fiatalon meghalt szegény rákban – arról, hogy milyen nagy különbség van a műkritikus és az irodalomkritikus között. Az irodalomszakértőtől senki sem várja el, hogy a világ összes nyelvén megjelent fontosabb verseket és regényeket ismerje, tehát a grúz, a japán, az albán és még rengeteg más nyelven írt műveket, viszont a műkritikusoknak tudnia kell a világ minden sarkán futó fesztiválokról és az ott és másutt (!) kiállító művészek nevét és műveit is ismernie kell.

Április 7

Imádkozni és számolni mindenki az anyanyelvén szokott, ez közismert dolog. Most gondolkodok csak arra, hogy van még egy harmadik szituáció, amikor magyarul mondok magamnak valamit: ti. amikor egy ostobaságot követtem el („Hogy lehettem ilyen hülye!” mondom).

Április 11

Feltűnő, hogy a rengeteg freiburgi kéregető legnagyobb része férfi (és ez bizonyára másutt is így van). Állítólag azért, mert amikor elváltak, a feleségüknél maradt a lakás, ők pedig az utcára kerültek, két hátizsáknyi ruhával járkát éjjel-nappal a várost.

Április 14

Sophie szerint a fellépésem összefügg a nyelvhasználattal. Ha hollandul beszélek, öreg ember benyomását keltem, francia beszéd közben nagyjából koromnak megfelelően nézek ki, magyarul viszont legalább tíz évvel fiatalabb vagyok.

Április 16

A freiburgi régi temetőben (Alter Friedhof) – egyszer már írtam róla a naplómban – a tizenkilencedik század vége óta nem temetnek el senkit. A városi hatóságok viszont mindenfelé padokat helyeztek el, nagyon sokat, és most, hogy melegebb az idő, majdnem mindegyik padon ül valaki és olvas. Főleg nők, főleg regényeket. Így készülnek a túlvilágra?

Április 17–21

Öt nap alatt három különböző városban vagyunk. Először két napot Amszterdamban töltünk, utána kettőt Párizsban, onnan pedig apósomékhoz utazunk a breton Quimiacba. Amszterdamba most először érkeztünk úgy, mintha turisták lennénk: most először minden tetszett megint! Ugyanakkor jó volt újra látni gyermekeimet, Margitot, aki ügyvéd és Michelt. Az egész út természetesen nagyon fárasztó volt, főleg „mértani” okokból. A tárgyakat mindenütt máshol kell keresni, ill. elhelyezni: fürdőszoba, ruhaakasztó, stb. – és a vendéglők is mindegyik különbözőnek.

Április 25

Húsvétvasárnap. Valahol Oroszországban van egy vallásos csoport, ahol az asszonyok hajnalban felkelnek, hogy láthassák, mikor jön fel a nap. A nap feljövedele a feltámadásra emlékezteti őket.

Április 26

Húsvéthétfő. Bretagne-ban vagyunk, napsütésre, madárcsicsergésre ébredünk. A pék előtt sorban állnak az emberek, többnyire férfiak. Várnak, jókedvűek, nevetnek, egymás vállára csapnak.

Május 12

Budapestre repülök. Feltűnik Pesten a rengeteg pocakos idősebb férfi (a németek ilyenkor Bierbauchról beszélnek), valamint a (nem kevésbé rengeteg) szórólapokat osztogató ember, fiatal és öreg egyaránt. Ugyanakkor az is különös, hogy az utcán alig van koldus, kevesebb, mint Freiburgban vagy Párizsban.

Nagy a hőség, kint ebédek egy teraszon és megáll előttem egy idősebb kövér asszony és a hasát ütögeti, miközben az étlapot tanulmányozza. Sokáig és rendszeresen ütögeti.

Május 15

Vasárnap van, Rafael fiamnak kedve van lefutni Szegedre és ez jól is jön, mert az ottani rokonok éppen ma ünnepelnek egy születésnapot. Sokan ebédelünk együtt, mindenki nagyon kedves, csak az a baj, hogy Lili unokanővérem férje, annak ellenére, hogy már többször megoperálták a szívét, tölti belénk az italt, pálinkát és bort. Szerinte az orvosok tévednek, az ivás nem okoz semmi bajt.

Rafael felesége most van először Szegeden, az ebéd után Lili lánya Anikó és Lili unokája megmutatják nekünk a várost. Anikó nagyon érdekes dolgokat mond, de egyetlen idegen nyelvet nem beszél, tolmácsolni kell. Benne is van egyfajta Kádár-nosztalgia: abban az időben minden egyszerűbb volt, a demokrácia áttekinthetetlen, mindenki maga felelős, maga kell gondoljon rengeteg dologra.

Május 18

A Moszkva térről induló villamos csak két megállót megy, a Mechwart-ligetig, egy „esemény” miatt. Tüntetés? Felvonulás? Sztrájk? Aztán kiderül, hogy egy francia autó összeütközött a villamossal a Margit-körúton, és erre fel egy órára minden közlekedést leállítottak Budapest egyik legforgalmasabb útján, mert ki kellett hívni egy hivatalos francia tolmácsot!

Május 21

Budapesten állandóan felvonulásokat látni. Férfiak és nők, vagy csak férfiak régimódi uniformisban, néha zenélnek is. Amikor megkérdezem a helybelieket, hogy miért ez a sok felvonuló, vállukat vonják. „Biztos valamilyen nemzeti ünnep”. Mindez a Horthy-időkre emlékeztet, vagy még rosszabbra.

Május 23

Amikor Pesten vagyok, megnézek minél több magyar filmet, mivel ezek külföldre általában nem jutnak el. De az a különös, hogy az itteni közönséget sem érdeklik! Tarr Béla legújabb, külföldön díjnyertes filmjét egy mozi kisebbik termében vetítik, 8-10 néző előtt. Ugyanezt tapasztalom, amikor más magyar filmeket megyek el megnézni.

Május 24

Pomogáts Béla meghív vacsorára és mivel kicsit korábban érkezem, körülnézek a Bartók Béla úton és különös dolgokat látok. Többek között egy bűvészboltot. Nem is tudtam, hogy van ilyen. Ezek szerint bárki vásárolhat egyet-mást, hogy aztán felléphessen, mint bűvész.

Május 27

Az Élet és Irodalom mai számában olvasom Tamás Gáspár Miklós hosszú és megrázó cikkét Gyimesi Éva haláláról. Gyimesi Éva öngyilkos lett, vízbe vetette magát. Nem ismertem jól, de többször találkoztam vele Amszterdamban és Kolozsváron. Pár hete pedig írtam neki egy levelet – emailje nem működött –, mert olvastam egy folyóiratban Tőkés László rettenetesen gyűlölködő megjegyzéseit róla, és abból, amit idéz tőle, világosan látszott, hogy mennyire Gyimesi Évának van igaza és nem neki. A levelet biztos megkapta még, de akkor már túl késő volt, ő akkor már döntött. Nem értem, bizonyára Erdélyben is sokan megdöbbenek. Érdekes és sokoldalú ember volt: politizált és irodalmat is tanított, megjelent több nagyon eredeti irodalomelméleti írása. – Később itt, Freiburgban, találkoztam egy volt tanítványával, aki meséli, hogy mindig depressziós volt.

Június 1

Egy női fodrászüzletnél olvasom a „steril gyanta” kifejezést. Vajon mi lehet ez, és miért vonzza a nőket?

Június 5

A könyvnapon most Kocsis Zoltán előtt áll hosszú sor, Orbán Viktor és Csurka István idén úgy látszik, nem írtak új könyvet, nem dedikálnak.

Június 7

Annakidején többször elkísértem vasárnap anyósomat a misére. Emlékszem, hogy egyszer a pap arról beszélt, hogy meg kell különböztetni az ima különböző típusait. Többek között a kérő imát („prière de demande”). Én ezt akkor nem egészen értettem és azóta se értem, hiszen az ember mindig kér valamit Istentől, áldását, szeretetét és ez még a Miatyánkban is benne van („add meg a mi mindennapi kenyerünket”). Milyen az az ima, amiben nem kérünk semmit?

Június 11

Július közepén Bolognába megyek, egy nemzetközi konferencián tartok előadást. És erről eszembe jut egy régi emlék. Voltam már egyszer nagyon régen Bolognában, huszonévesen, Reinyvel (aki akkor még nem volt a feleségem) és az öcsémmel együtt. Vasárnap van, ülünk egy teraszon és reggelizünk. Esik az eső és hirtelen azt látjuk, hogy előttünk biciklizik két férfi. Félkézzel a biciklit fogják, a másik kézben egy esernyőt tartanak és a vállukon keresztben egy puská. Vadászni mentek, esőben, biciklin. Különös látvány, még most is látom.

Június 23

Gyerekkori emlék. 1945 elején a bécsi magyar intézetben, a Collegium Hungaricumban lakunk és öcsém meg én hirtelen arra figyeltünk fel, hogy jó kedvű éneklést hallunk. Az ablakon kinézve látjuk, hogy karszalagos magyar nyilasok menetelnek: „Hideg szél fúj, édesanyám, hozza ki a kendőm / Még ma este felkeresem a régi szeretőm”, ezt énekelték. Ez idő tájt lelkesen éneklő németeket bizony már nem igen lehetett látni, hallani. Valamivel később aztán éppen olyan lelkesen és nevetve mesélték, hogy hogyan szedték össze egy veszprémi templomban az oltár mögé elbújt zsidókat.

BIRKÁS ISTVÁN: KUNMADARASRA GONDOLOK IX.

BRANE MOZETIČ*

Banalitások

38.

Nem tudom, miért jutottál az eszembe. Veled csókolóztam először, bár annyira részeg voltál, azt se tudtad, mi történik veled. Elviselhetetlen boldogság kínozott, örökké érinteni akartalak, magamon érezni a tekintetedet, simogatni a hátadat. Nem emlékszem, akartam-e szeretkezni veled. Nem tudtam elképzelni, milyen lehet. Akkor kezdődött, amikor bicajon vittél mindenfelé, és titokban a barátnőd akartam lenni, mert nem tudtam, hogy a barátod is lehetek. Vigyáztál rám, kényeztetted, egyedül akartál maradni este velem, fogtad a kezemet és zavarban voltunk. Aztán minden megváltozott. Nem szeretted ezeket az érzelmeket, ezért lettél kövér és unalmas férfi. Ha néha eszedbe jutok, biztos okádsz tőlem. De köszönöm, mert nélküled most nem ülnék itt a patyolatban, nem várnám, hogy a mosás elkészüljön, miközben kint zuhog, egy kínai srác forgolódik mellettem, és a gépek zúgnak. Killian verseit olvasom, és nem is érzem, hogy dübörögnek el velünk az évek. Néha megpróbálok visszamenni, mintha ezt még lehetne, és megtalálni azt a kamasz fiút, aki felvett a biciklijére, és megfogta a kezemet.

34.

Csak hallgatok és bámulok magam elé. Annyi mindenről beszélnek, olyan szépen: műveltek és bölcsek. A srác a szakadt farmerban a városi vízellátás nehézségeit magyarázza, mellettem egy dundi lány

* Brane Mozetič (1958) író, költő, műfordító és szerkesztő. A Ljubljana Egyetem összehasonlító irodalom szakán végzett. 1990 óta a Revolver c. magazin főszerkesztője és a Szlovén Irodalmi Központ igazgatója. Tíz verseskötete és három prózai könyve jelent meg, több szlovén és európai díj nyertese. Munkáit számos nyelvre fordították. Mozetič francia szerzőket fordít szlovénre, többek között Rimbaud, Genet, Foucault, Maalouf, Brossard és Cliff munkáit.

Afrika kizsákmányolásáról szónokol, egy harmadik arc egy színésről, akit nem ismerek, valami filmben játszik, amit nem láttam, pedig most megy a mozikban. Nem marad más, mint hogy a szégyentől magamba süllyedjek. Egy régi ismerős hirtelen arról faggat, mi a véleményem a közel-keleti válságról. Bután ülök. Bár sejthettem volna, hogy ő is beszélgetni akar. Nehézkesen kinyögök néhány mondatot, és elrontom ezzel a hangulatát. Ahelyett, hogy jól vitáznék, érvelnék és ellenkeznék, csak bénán bámulok, és azt kívánom, menjen a búsba a kérdéseivel. Fellapozok egy magazint és a társkereső rovatot böngésem. Mintha ez lenne a legfontosabb. Olyan magányos vagyok, akár nekem is hirdetni kellene, de meg is ijedek rögtön, mi mindent kell beleírni. Átolvasom az ívet, és libabőrös lesz a hátam: kedvenc filmem, kedvenc könyvem, öt dolog, amit magammal vinnék egy lakatlan szigetre, milyen társat keresek, és, jaj, miért érdemes engem megismerni. Nincs egyikre se válaszom, mintha sosem gondoltam volna végig, mintha nem lenne egyetlenegy gondolatom sem. Kedvenc ételem, kedvenc italom. Ezt még soha senki nem kérdezte meg. Soha. Zavarba jövök, ehhez is kevés vagyok. Lerakom a magazint, szomorúan a haveromra nézek, látom, mennyire unatkozik, és remélem, lassan elmegy, és senki nem akar tőlem semmi mást. Nem tudom, miért, de engem mindig a csendre neveltek. Otthon mindenki csendes volt, főleg nagypapa, csak dolgozott, szótlánul. Akkor beszélt csak, ha nagyon fontos volt. Nem emlékszem, hogy vitatkoztak volna, előttem sosem. És soha senki nem kérdezte meg, mi a kedvenc kajám. Vagy, hogy mit szeretnék. Még a szomszéd fiúval is csendben, szótlánul bújtunk össze.

36.

Nézem a karcsú srácokat, az utcasarkon pózolnak: kínai, arab, néger, latinó és bosnyák fiúk, nézem, hogy nevetnek, köpnek, hogyan markolásszák

a farkukat. Levetkőztetem őket a tekintetemmel,
látom feszes mellkasukat, kemény hasukat, sötét izmaikat,
és játszom a testükkel. Nézem őket futni a labda után,
a hőségben levetik a pólójukat és a bőrük csillog
az izzadságtól. Lányok után fütyülnek, és elképzelem,
hogyan megvernének, ha tudnák, hogy őket figyelem.
Tekintetük kíváncsian issza a világot,
és már tudom, hogy a nehezén túlvagyok, nyugodtan
lehetem őket, mert mi a fenét kezdenének
a hálósobámban, ahol a rend uralkodik, nem kell
izgulni bunyók és rendőrök miatt, nem kell menekülni
golyók elől. Mit mondanának a haveroknak,
mivel dicsekednének, mitől hízna a májuk, hogyan
lennének a negyed hősei? A konditerem olyan
otthonos: az izmos testek magukat mutogatják,
mint bárókban és strandokon, ahol meleg férfiak
ezrei futnak versenyt az idővel. De mivel edzenének
a hálósobámban, mi lenne a verseny, amikor
megáll az idő, hogyan értenék meg az apró csókokat,
miért élveznék a szuttyogást vagy a csendet?
Az ismeretlentől megijednének, mint te is,
aki mosolyogva és büszkén lépted át
a küszöböt, és egyre kisebb és kisebb lettél,
míg el nem tűntél a hajnali esőben.

41.

Nagyapa jött rá először: nem érdelem meg,
hogyan éljek. A sírásom az idegeire ment, ezért
egyszer a disznóólba zárt. A malacok
össze is zúztak volna, engem, a kisbabát,
ha meg nem mentenek. Egyszer egy patakba
estem, arccal az iszapba, és nem kaptam levegőt,
de másodszor is megmentettek: a lábamnál fogva
húztak ki. Harmadszorra megint nagyapa volt,
aki a tetőről, ahol a léceztést javította, akárha
véletlenül, egy éles botot ejtett a fejemre, amikor
kinéztem az ablakon. Visszaléptem a szobába, és
láttam, hogy ömlik a fejemből a vér. Semmit
nem éreztem. A vörös tócsa egyre nőtt a padlón,
míg valaki be nem nyitott véletlenül.

Még emlékszem, az orvosnak azt mondtam,
hogy a falba vertem a fejem. Meg kellett volna halnom.
Legalább háromszor. Vagy többször. Sokszor.
Nem hagytak meghalni, de egyre csak öltek, lassan,
évről évre, és megszoktam, közönyösen vártam,
hogy végre egyszer meggyilkoljanak. Te is beleadtál
apait, anyait. Fojtogattál, nem kaptam levegőt,
eltörted a csontjaimat, szétsziláld az agyam. Ezerszer
dugtunk, és minden egyes alkalommal kíváncsian
lested, hogy átlépem-e a határt, ahonnan nincs visszaút.
Már senki nem mentett meg. Nehéz volt, nagyon nehéz.
Igazán azzal öltél, ahogy idegenekkel dugtál
mellettem, nyögtetek és üvöltöttetek, mert sosem volt
neked elég. Mintha te is disznóólba löktél volna.
És talán akkor öltél meg teljesen és végleg,
amikor a karodban hoztad haza az elgázolt kutyát,
mint egy filmben az utolsó jeleneten a sötét előtt.

44.

Az éjjel hosszú és nem hoz álmot. Fekszem a sötétben,
minden zajra fülelek, és ha lépteket hallok, félek,
utána megcsörren-e a kulcscsomó. Aztán a sötét
megnyugszik, új képeket és új hangokat hoz.
Így telik az éjszaka, néhány rövid, szenvedélyes álom,
ahogy a bőröm, a testem téged vár.
És mikor éjjel valóban közelednek a lépteid,
egyre ver a szívem. Megnyikordul a kilincs. Látom,
ahogy részegen kóvályogsz, mintha nem ismernéd
a lakást. Levetkőzöl és bebújsz mellém. Már nyugodt
vagyok, hirtelen szállt el az idegesség, a mellkasodra
hajtom a fejemet: ennyi volt. A fülembé mormolsz:
Miért vagy még velem? Semmit soha nem adtam neked.
Hallgatok. Te részegen könyörögsz a válaszáért.
Egész testemmel hozzád bújok, így már aludni se tudunk.
Az éjszaka hosszú. Tovább megyünk az úton.
Álmodban elfordulsz tőlem, már az ágy szélén vagy,
utánad csúszom, a kutya a hátamhoz simul,
míg a fél ágy teljesen üres nem lesz. Ez a mi
utunk, amin senki nem ért semmit.

28.

Álmomban párduc vagyok. Vastag fekete
a bundám és világít a szemem. Követlek.
Megfordulsz, de nem mersz elfutni,
és nem mersz lassulni vagy megállni
sem. Zavar a széles út,
a panelházak, az izzó aszfalt,
de zavarnak a kertes házak is,
a rettegő kutyák és menekülő
emberek. Fáradtan egy kávézóba ülsz,
én meg a lábadhoz fekszem. Vársz.
A pincér nem szolgál ki. Messziről figyelnek,
azt hiszik, performansz az egész, valami játék,
talán valaki tapsol is, de nem mernek
odajönni. Este fáradtan hazatérünk.
Senkivel nem beszéltél, senki nem
szolgált ki még egy itallal sem.
Rettegve figyeltek. Lábra állok és
kinyitom az ajtót. Nem menekülhetsz.
Lefekszel és felkötnéd magad.
A fogammal letépem rólad a
ruhát, végignyalom remegő testedet,
de már hallom a szirénát, az ajtón túl
a csörtetést, az üvöltő hangszórót,
a füttyülő könnygázlővedéket. Füst
gomolyog, magamhoz szorítalak,
a testemmel védelek. Hallom
a lövéseket, a lövéseket.

GEREVICH ANDRÁS fordításai

ALFÖLDY JENŐ

Egyetértésben és vitában egy német klasszikussal

TORNAI JÓZSEF: GOTTFRIED BENN MÉRGEI

De nektek megadatott, ti költők,
 hogy kimondjátok ezt az önmaga mérgeitől
 öklendező világot. Nektek megadatott,
 hogy egyetlen hívó szó pálmaágával integessetek
 új égboltok teremtetési felé.

Tornai József: *Isten viharában*

Tornai József *Gottfried Benn mérgei*¹ című verse önmagában is nevezetes mű, de alkalmasnak tetszik arra is, hogy vizsgálatával megrajzoljuk Tornai sokfelé tájékozódó, így az európai modernséget is integráló költészetének néhány fontos vonását. Értelmezéséhez a művel majdnem egy időben írt *Isten viharában* egyik mondatát vettem kölcsön a mottóban: azt az ars poeticát fejezi ki, amely a *Gottfried Benn mérgei*ben is munkál. Képeit fogalmakra váltva, ez körülbelül így hangzik: a költő művészi rendezettség, esztétikumra váltja tudását a kaotikus világról, amelyben a Rossz uralkodik. Mint látjuk majd, Tornai a saját világvéleményéhez és költői létérzékeléséhez (Németh László szavával: közérzetéhez) hajlítja a német költőnek a magáénál jóval sötétebb világlátását. A magáé sem sokkal optimistább a világról alkotott ítéleteiben, de több választási lehetőséget és a természettel nagyobb összhangot tesz lehetővé az egyén számára. Tornai költészete korántsem olyan személytelen, mint az objektív líra német mesteréé – ezért is érezzük a versben a szembenézés döbbenetét, mely egyszerre reveláció és tiltakozás. Tornai az ősi, mágikus költészet, a küldetéses magyar líra hagyományai, a soha meg nem tagadott, csupán modern módon értelmezett személyesség s az így felfogott *autonóm ember*² elvét követi, miközben ő is mélyen átérzi az emberi kultúra és vele együtt a természeti környezet krízisét. Személyességéről szóltam; erről most csak annyit, hogy ő legtöbbször alanyi módon szólaltatja meg az emberről (a nemzetben, az európai közösségben és az egész emberiségben létező emberről) kialakult érzelmeit és ítéleteit.

Gottfried Benn (akinek autonóm voltához ugyancsak nem fér kétség) köztudomásúan mellőzte verseiből az *én* alanyi szempontjait – az önéletrajzot, a személyes érzelmeket, az impressziót, a nosztalgiával vagy freudi analízissel szemlélt gyerekkort és a felnőtt férfi valóságait, általában a többé-kevésbé közvetlen önkifejezést. Orvosként a kórházbarakkokban, hullaházakban, majd a két világháború fertőjében és halálgyáraiban (még a Don-kanyarban is) katoniorvosi tapasztalatokat szerezvén, az anyag átmeneti formájának tekintette az emberi lényt – pusztulásnak kitett, bomlásra ítélt testnek, romlandó *hús*nak (ez visszatérő szava). A hűvös tárgyilagossággal tudomásul vett tények minél érzékletesebb, pontosabb és illúziótlanabb költői kifejezésére törekedett. Ez visszavetült közvetett önképére: a versei mögött

meghúzódo alkotói én a diagnosztika és a kórboncnok tárgyilagosságával lett az emberi sors és nyomorúság megfigyelője, amelynek krízisszerű, sőt katasztrofális állapotát csupán „boldogságsszünetek” szakítják meg egy-két szerencsés pillanatra. Az élve rothadó testek hekatombáit ő nem vizionálta, hanem látéletszerűen ismerte. Ezzel a megkerülhetetlen tapasztalatával együtt is az antik szépség hűvös és kristályos, szinte alabástrommá dermedt artisztikuma jegyében alkotta költeményeit, s egy olyan dialektikus stílust alakított ki a német nyelv nagy művészeként, amelyben a borzalom apokaliptikus tapasztalatait, a töredékesség és a céltalanság filozófiáját ötvözte össze illúzióktól (kiváltképpen a fejlődés illúziójától) megszabadított világlátásával. Csak a szubjektív valóságot, a földi infernót és a képzeletbeli eszmevilágot ismerte el, s azt is elemzésre szánt tárgyként kezelte lemondó egykedvűséggel, egyszersmind nagy művészi önfegyelemmel. Életművét több ízben is „hídverésnek” nevezte az elutasított valóság és az eszmevilág, a káosz és a művészi rend, a lét és a halál, a semmi és a művészi alkotás között. Rezignációját az általa konstruált *Après-lude* (a francia *prelude*, vagyis az előjáték ellentéte, fosztóképzős változata), magyarul az *utójáték* szó fejezi ki beszédesen. (Ez valamiképp rokon Beckett drámacímével, *A játék végével*.) Kifejezheti ez az emberi történelem háború utáni „utójátékát” éppúgy, mint a művészet történetét vagy az egyéni sorsát. Gottfried Benn felületes benyomásra morbid és naturalisztikus képeiből azonban lassanként kiteszik, hogy részvéttel nézi a szenvedő, kiszolgáltatott, önsors-rontó és tévelygő emberiséget. Stílusa szintetikus modern stílus: a tízes évek korai expresszionizmusát meghaladta, s a húszas évtizedtől antik mitológiai neveket, motívumokat kevert a beteljesült borzalom imaginárius kifejezéséhez, s klasszicizálón emelkedett dikcióját a köznapiság nyelvvel és groteszk szójátékokkal elegyítve, a modern *objektív költészet* egyik legnagyobb mintaadója lett az európai lírában.

Tornai elmélyülten tanulmányozza versében német mesterét, Gottfried Bennt³: tudja, hogy a 20. század egyik meghatározó költője, Rilke, T. S. Eliot, Babits és József Attila rangján, az igazsághoz könyörtelenül ragaszkodó ars poeticával és világlátással, rendkívül összetett, mégis kristályosan letisztult, komplex stílussal. Életműve megkerülhetetlen egy olyan költő számára, mint Tornai, aki minden fontosabb lírai áramlatot, teóriát és egyéniséget meg akar érteni, a tőle fényévekre esőt is, hogy tanulságait hasznosíthassa. Fel akar nőni ehhez a nagyon másfajta költőhöz, ahogyan annyi más hazai és külföldi mesteréhez. Részben azonosul vele, részben kritikusan kezeli, hogy általa is több legyen önmagánál. Egyetértését és kritikáját nem versének kijelentéseiből, hanem a megemésztett olvasmányélményeit közvetítő vers hangulatából érezzük ki. Egyenlő partnerként hivatkozhat rá, vagy vitázhat vele így azokban a kérdésekben, amelyekben saját életérzését, lelki indíttatásait és hivatástudatát követve rá tud hangolódni, vagy meg kell őt tagadnia. Benn költészetének tanulságaival gazdagodva így módon árnyaltabbá és tartalmasabbá teheti saját világképét és ars poeticáját.

Világszerte elterjedt gyakorlat a költészetben, hogy a lírikusok verset írnak elődeikhez és kortársaikhoz, példaképeikhez, választott mestereikhez, stílustörténeti szövetségeseikhez és barátaikhoz – olykor ellenfeleikhez is. Tornai is követi ezt a szokást. Ám – mint ebben a versében is – ő többnyire nem álcázott ars poeticát, nem panegiriszt, ódát, epigrammát, nem baráti episztolát vagy (mint József Attila Babits-hoz) paszkvillust ír a félig-meddig még kortársának mondható (1956-ban, hetven esztendősen elhunyt) német költőhöz, hanem úgy néz szembe az életművel, mint amely lenyűgözi őt azzal, hogy töményen kifejezi a huszadik századi emberiség és kultúra általános krízisét. A mű filozófiai, ontológiai és esztétikai problé-

mákat vet föl számára, ezeket idézi és minősíti jelzésszerűen. Tudja, hogy világirodalmi tekintélyhez beszél, de nem csupán tisztelegni akar szellemének, hanem költői eszközeivel (képekkel, bujtatott versidézetekkel, parafrázisokkal) kimondja: melyek azok az alapvető ítéletei az emberről és a világról, amelyek így vagy úgy töprengésre késztették. Ennek megfelelően vonultat fel Gottfried Benn világára utaló motívumokat, idézeteket a Tornai-vers.

Nézzünk ezekből néhányat, legalább a látványosabbakból.

A részegség, a kábítószer és a *mámor* olyan motívum, amelyet Benn kétségtelenül az előző évszázad szimbolistáitól vett át, elsősorban Baudelaire-től (akárcsak nálunk Ady). Csak-hogy nem életviteli, erkölcsi, lelkiismereti okból, és nem csupán a fennálló világ elködösítésének és megvetésének a kedvéért, hanem *mámoreesztétikai* indíttatásból. A *bor* vagy *szesz* motívuma nem csupán a dionüszoszi költészetben honos: Platón *mania*-felfogása (elragadtottság, „ihlet”, mámoros *belefelejtkezés* az alkotásba – ez nem föltétlenül *elfelejtkezés* a külvilágról!) az apollói költészetben is megtalálható. A dionüszoszival rokon (mértéktartóbb) *orfikus* költészet nem csupán a szerelmi mámor kifejezése, hanem az egész mindenséget átható Erőszé, ezért lágyítja meg még a követ is az orfeuszi dal. Benn ezt imitálta s oltotta be a korérzület diktálta, horrorisztikus képzeteivel, amelyek örvényként kavarnak egy ördögi centrum körül, amelyről nem tudni pontosan, hogy az *én* valamelyik mélyen fekvő, ismeretlen vagy titkolt tartományában, avagy a világban uralkodó Rossz középpontjában rejlik-e.

Tornai mindjárt versének első hangütésében, az első versszak elején negatív zöngével utal a bódító szeszre: mint az erős italok, főbekölöntön, bódítóan hatottak rá a német költő versei. Az alkohol okozta részegség Tornai számára nem szabadító mámor, hanem az embert a saját tengelyéből kizökkentő és kerülendő állapot. Szemében nem természetes ez a fajta önkívület – ő legtöbbször a szerelemi élményben és a természet vagy a művészet esztétikumában keresi az extatikus élményt. A Benn-költészet hatását úgy értelmezi, mint aki a szó nem kívánt értelmében részegült meg a verseiből kicsapó „kór, gyönyör, kín, halál” hatására. A keretes szerkezetű vers utolsó szakaszában variánsként megismétlődő sorok *majdnem* a verskezddés ellenkezőjére fordítják ezt a viszolygást a benni költészet mámorától:

*Ideg-robbanások és kétségbeesések:
Gottfried Benn mérgeit szívod,
s józan leszel és hebegő és révedt,
míg a „kék óra” boszorkány-szeme fog.*

Az iménti észrevételre, Benn értékelésének pozitívrá fordulására az jogosít föl, hogy Benn költészetének magába húzó örvénye először a részegség túrhetetlen szédületét hozta olvasójának, Tornainak, ám a vers végére érve – miután világlátásának szinte minden lényeges motívumát végigtekintette – már e líra *józanító* hatásáról is beszél, miközben az „ideg-robbanások”-ról, kétségbeesésről és mérgekről ejtett szavakat megismétli. A német költő világgépének – főként a szuggesztív hatásnak, de nemcsak annak köszönhetően – Tornai mint-ha beadná derekát: a világ bizony ilyen a 20. században. Ismerjük a magyar költőt: mivel nem hunyta be szemét a háborúk, diktatúrák, népiirtások, bosszúhadjáratok, forradalmak és ellenforradalmak láttán, eddig is jócskán volt benne hajlandóság a katasztrófalátásra, az emberiség állapota fölötti, kétségbeesett ítéletekre, de olyan töménységben, amilyenben a német mester találja őket, már méregtől bódultnak érzi magát, s csak *révedten hebegni* képes döbbenetében. A német költő kedves színe a kék: a *kék óra* titokzatos, de csak pillanatokra feltá-

muló, majd becsukódó és feledésre ítélt mélységeket sejtet, a szerelem alig megnevezett, inkább csak körülírt ajándékát, meg valami nagyon elvont eszménykeresést, idealizmust. A látható „semmit” is talán, mely része bölcséletének: a hideg kék szín a levegő és a tenger színe. „Palau”, a Csendes-óceáni, trópusi sziget önálló versben is megjelenik, s a tenger hullámai a kései versre, az *Epilógus*, 1949-re utalnak. Érzésem szerint a délszakra hagyományosan sóvárgó németiség Bennre szabott édenpótléka ez; ahogy Hölderlin, Nietzsche vagy Thomas Mann hősei, úgy ő sem lelte meg itt a boldogságát, inkább kísértőkre és elveszejtőkre lelt az olasz Riviérán. A már említett *Après-lude* (utójáték) című verse a lét gyötrelmeinek, az öregedésnek türelmes (és nem éppen heroikus) elviselésére szólít fel.

Rousseau úgy definiálta életfilozófiájában a boldogságot, mint a testi és lelki bajok, fájdalom teljes hiányát. Leegyszerűsítve: létezés mínusz szenvedés, egyenlő boldogság. Ez csak látszólag negatív meghatározás – naivnak mondható optimizmus rejlik benne. Azt sugallja, hogy a létezés a természet boldogító ajándéka, annak ellenére, hogy ki van téve a természet és a társadalom viszontagságainak és agresszióinak, s csak ezért nem lehetünk folyamatosan boldogok. E nézet nélkülözi az emberi létezés paradox természetét, azt, hogy már a világrajövetelünk csupa küzdelem és fulladozás, és a gyermekáldás az anya szempontjából is egyszerre kín és öröm. Nem beszélve a haláltudatról, amely a gondolkodás képességével egész életünkben árnyékként kísér minket; s a világnak arról a természetéről, hogy a jót rendre megvonja, „visszavonja” tőlünk. Gottfried Benn – Rousseau-val ellentétben, aki a bajokat a boldogság „szüneteinek” fogta föl – csupán a szenvedés *boldog szüneteit* ismerte el. Ő sem tagadta meg a pillanatnyi beteljesülést – a szerelem motívuma gyakran föltűnik verseiben, igaz, legtöbbször illúzióktól megfosztottan, rezignáltan, reményét veszelve. A borúlátást illetően *fokozati különbséget* érzek Benn költészete és Tornaie között: utóbbi is látja a létezés óriási paradoxonjait, kínzó kettősségeit, de hálásabban fogadja a teremtés mulandó ajándékait és az ember lehetőségeit, test és lélek örömeit, mint a német mester.

Nem szívesen használnom a *dekadencia* szót – sok mindent lejárattak vele, amit nem kellett volna –, de ha Benn „dekadens”, akkor Torna egyáltalán nem az, noha neki is a *dekadencia* „atyja”, Baudelaire a kedvence. Ismerjük a nagy francia szavát a *mesterséges gyönyörök* ígézetéről. Torna a *természetes gyönyörök* híve, és ezek közé nemcsak Ádám és Éva édeni örömei tartoznak, hanem az intellektuális élmények is, a munkájába és gondolati műveleteibe belefelejtkező író magafeledt „mámorát” beleértve. Gottfried Benn azonban az „ördögi szesz” kábulatát hozza rá mint olvasóra. Verseiből a *szenvedéssztétika* megannyi kelléke vonul föl a magyar költő olvasói szeme előtt, panasz és siránkozás nélkül, kék-fagyosan, ridegen.

A viszonylag terjedelmes vers szinte a német költő életművének legfontosabb motívumait érinti hétszer hétsoros versszakában. Az „ős ptolemaioszi part” Benn sajátos szimbóluma: a heliocentrikus világkép mintájára önközpontúságot fejez ki, de ez nem a szubjektivitás, hanem a koncentrikus, mindent örvényszerűen magába szívó energiaközpont képzetét kelti az olvasóban. Lényeges a Torna-versben körülírt híd-motívum is. Benn több változatban is vállalta azt, amit így fogalmazott meg az *Epilógus*, 1949-ben: „Csak hídverés az élet / az elfutó vizen”. Mintha Hérakleitosz folyómetaforáját „keresztelné” a kép: nem a változás, nem a fejlődés elve uralkodik benne, hanem a statikusság, egyfajta dacolás az idővel, ugyanakkor az áthidalás a semmi és a valami, a borzalmas és az eszményi, az élet és a halál, a rothadó és a tündéri, a szálnalmas és a magasztos között. – Igen, a világot és benne az emberi lényt gro-

teszknék látta, és ironizált rajta, annak ellenére, hogy jól ismerte az empátiát és a nemiség szivárványos szépségének ígézetét (és persze végességét) is. Tornai kudarcában jeleníti meg a német költő erőfeszítéseit, hogy kikeveredjen a paradoxonok örvényéből:

*Palau! Sikoltja zöld, delfines tajték,
csattog az őz ptolemaioszi part,
krétai vázáról válik Aphrodité, a festék
és sír a szkizofrén szerelmes, ki nevetni akart.*

A második versszak eleje Benn Magyarországon talán legismertebb versére, a korai *Férj és feleség átmegy a rákbarakkokra* (1912) utal (Szabó Lőrinc ezzel az elsőik között fordította magyarra Bennt) – Tornai két sora nemcsak idézi, hanem értelmezi is az *Après-lude* segítségével: „Pusztulás-téboly és rákos testek képe: / ez a század már csak sárga *Après-lude*”. Két sorral alább jelzi, hogy minden töredékessé vált a tudatban, az emlékezetben – az analógiát nem kell különösebben boncolgatnom Ady híres sorával, a „Minden Egész eltörött”-tel. Sokatmondó a második versszaknak ez a több Benn-versre utaló részlete: „S csak azért fakadnak ki a misztikus szirmú rózsák, / hogy a hús álma tragikusabb legyen, / a rothadásra szánt Időt majd bebalzsamozzák / a szív-gyökérig nyúló Átok-hegyen”. Az álomszerű, misztikus szépség Benn költészetében csakugyan homályba vész a hús romlandósága és a holtbiztos halandóság hatására, és a „balzsam” nem annyira gyógyír, mint inkább a romlandó hús és a tetemek mumifikálására való szer ebben a visszájára fordított parnasszizmusban.

Nem sorolom föl a konkrét Benn-idézetek mindegyikét – a szimbolikus virágneveket, a görög mitológia neveit, a mérgekre, a sebekre és a halálra utaló képeket, a misztikum és a homály további szavait – még azzal gyanúsítanak, hogy „posztmodern vendégkönyvekről” van szó, pedig az itt látható *idézőstechnika* sokkal-sokkal régibb eredetű a huszadik század végén használatos módszernél. Csupán két szót, két hosszú, összetett szót emelek ki még a német műből: egyik a „boldogságszünetek”, másik a „fejlődésidegenségünk”. Mindkettő intellektuális képződmény, a második jókora „germanizmusnak” érezhető, de ez nem hiba, hanem pontos és találó eszköz a *német költő* jellemzésére. A „boldogságszünet” éppúgy jellegzetes *bennizmus*, mint a „fejlődésidegenség”. Az előbbi a német lírikus életérzésének pontos megnevezése. Állandó depressziójának Benn csupán a „szüneteit” élvezhette, a „fejlődésidegenség” pedig részben a művészetre vonatkozó, részben pedig történetfilozófiai meggyőződés. Gottfried Benn tagadta a folyamatok boldog betetőződését. Igazi antihegelianus volt, és életében csak egy pillanatra ragadta magával az „Übermensch” ideológiája, mely a harmincas évek első felében még egy töredékét sem valósította meg égbekiáltó bűneinek. Tornai nem utal erre az átmeneti eltévelyedésre – tudja, hogy Benn saját magával került ellentmondásba, amikor egy rövid időre felcsillant benne a remény a maga százíze szerint értelmezett felsőbbrendűségben. Tiszta lélek volt, és véghetetlen ontológiai pesszimizmusához egy éven belül visszatérve, a teremtés kritikájában és a művészi tökéletességben keresett ismét menedéket: „Kimondani az önnön mérgeitől öklendező világot”, ahogy Tornai mondja e tanulmány fenti, mottóul idézett versében – ez nagy találkozás a két költő ars poeticája között.

A Tornai-vers tegező modora eleinte önmegszólítás, esetleg Benn többi olvasójának szól – az ötödik szakaszban beszél Benn szelleméhez. A dikció nem csupán ünnepélyes, és nem csupán rokon lelkületet kifejező, nem is bizalmas, hanem jóval összetettebb érzelmeknek ad hangot. Tornai korában már alig vannak tiszta műfajok – az ő verse is legfeljebb *visszájára*

fordított ódának nevezhető. A „kifáradt európai” nem csupán Bennre érvényes telitalálat, hanem az európai kultúra és civilizáció általános jellemzése is. Jellegzetes Tornai-kifejezés: őbenne mint költőben is (nemcsak mint esszéíróban) alapvető szerepe van a *kultúrkritikának*. Bár ő is az európai líra tanítványa, „Európa már kevés” neki, ahogy egy nevezetes interjújában⁴ jelentette ki. Kell a harmadik világ kis és nagy népeinek ősi kultúrája, a törzsi, a népi, a „primitív” és a „barbár”, sőt a „vad” is – ezeket az eredetileg pejoratív jelzőket *bartóki* értelemben használja. Minden látszólagos kulturális elmaradottságban megtalálható az az antropológiai aranyalap, amelynek vitalizáló hatására a modernség új erőre kap, újrakezdést ígér, és kiutat mutathat a kultúra hanyatlásából, a nihilizmusból és a giccsből.

Közös a két költő közt a versben a szinte apokaliptikus lelki megrázkódtatás a huszadik századi világ és az emberi állapot láttán. Benn egész életművére igaz *krizeológusi* világlátása *nem* világháborús termék: a költő fiatal kori költészete még a századfordulós „boldog béke-idők” válságának terméke, sokban Baudelaire folytatása. Ami pedig lényegien eltérő Benn és Tornai között: az egyik oldalon Benn nihilizmusig és végső ontológiai pesszimizmusig feszített, artisztikusan hűvös, tárgyiasított és fegyelmezett versbeszéde. – A másikon pedig Tornai felkavart, izgatott kérdéseinek és kommentárjainak ostroma, végül a ráhangolódás révén az olvasói élmény „győzelme”: Benn *művészi igazának* kritikus, „fenntartásos” igenlése. Nem esszévers ez: lélekvers, a huszadik századi értelmiségi mélységesen csalódott, de életigenlő értelmiségijének *lélekverse*, küzdelme az ember önfeladása ellen, részben a német költő segítségével, részben végletességével dacolva.

A költemény szerkezete különös, spirálisan megcsavart ívet ír le: a költő-olvasó először megrészegülten „kitántorog” Benn világából, „ördögi szesz”-nek, mámorító és elveszejtő ördögi kísértésnek nevezi. A további szakaszokban a német költő verseinek, illetve legfontosabb motívumainak olvasói körüljárását és „megemésztését” nyújtja Tornai. Meditál a német mester tudatosan, először a mesterséges *mámor* munkamódszerén. Erről már sokat tud a vers megírása előtt a világlíra olvasójaként – Gottfried Bennel közös kedvence, Baudelaire ennek az ígázatában dicsérte esszéiben az érzékeket felajzó, de az értelmet elaltató szerek bódulatának gyönyöreit s az orfikus művészetre való képességet. (Ady *Magyar Pimodánja* ennek hatását őrzi.) Tornai kettős módon viszonyul ehhez. Ő a *természetes gyönyörök* híve maradt mindig. Erősz föltétlen híve: a baudelaire-i mesterséges gyönyöröket csak jelképek-ként ismeri el – menekülést sejt bennük az elviselhetetlennek talált valóság elől, amelyet Tornai szeretne minél sokoldalúbban megismerni. Tornai született természetpárti: más alkalmakkal ezért szenteltem annyi szót gyerekkora óta tartó, ha úgy tetszik, romantikus természetimádatának.⁵

Gottfried Benn „mérgei” az elmondottak alapján egyrészt olyan „mérgek” tehát, mint Baudelaire izgatószerrei, a bortól az ópiumig, a hasisig és a kéjnő mérgező zöld szeméig. A *méreg* az ő szótárában dédelgetett neurózis, depresszió és kétségbeesés. Még a mi Babitsunk is távolabbról szemléli ezeket a maga szigorú etikusságával: „Szíttál-e lassú mérgeket?” – kérdezi 1919 kétségbeesett hangulatában.

Tornai szédülve tekint Gottfried Benn örvényébe, de versének záradékában a „vérzel a szenvedőkkel” elismerő gesztusával fogadja el a fejlődést tagadó költő világképét, belátva, hogy milyen nagy dolog, ha – Nietzschevel mondván – „a legnagyobb tudás, a Rossz tudása” ellenére is vállalja „Krisztus-sebeit” a szenvedő emberiségért. Egyedül a „Semmi” az, amivel a

magyar költő végképp nem tud megbékélni: a nihilizmust még a legkedvesebb költőitől sem fogadja el, legföljebb mint költészettel megmunkált „anyagot”.

Tornai intellektuális erejét dicséri, hogy ezt az érdemei ellenére sokszor elmarasztalt, modern klasszikust integrálta költészetébe és mindnyájunk kultúrájába.

JEGYZETEK

- 1 In: *Csillagapám, csillaganyám, Összes versek*, Gondolat, 2004. 2. köt. 615. old.
- 2 *A modern, autonóm ember*. In: *A szabadgondolkodó*. Gondolat, 2009. 295–298. old.
- 3 Tornai magyarra is fordított két fontos verset Gottfried Benntől: *A fátyolvirág; Mámor*. Ld. *A második eljövétel* c. műfordításkötetben, 2011.
- 4 Jánosi Zoltán: „Európa már kevés”. *Beszélgetés Tornai Józseffel*. Magyar Napló, 2006/4.
- 5 *Kétpólusú költészet. Bevezető Tornai József költői világába*. Hítel, 2011. július.

NÉMETH GÉZA: ASOKA KEREKE

KÁLMÁN C. GYÖRGY

A magyar avantgárd emlékezete

A bálna nem hal, sajnos.

Amikor a modern kor zoológusa számot ad a bálna mibenlétéről, esze ágában sincs akár csak szóba is hozni, hogy a bálna vízben él, nincs lába, tolla sincs, és egyáltalán, teljesen úgy néz ki, mint egy jó nagy hal. Még az sem zavarja, hogy lehettek korok, amikor a bálnát mégiscsak a halak közé sorolták. A zoológust diakronikusan a leszármazás bizonyítható törvényszerűségei, szinkrón metszetben a rendszerben elfoglalt hely érdekli; minden egyéb legfeljebb másodlagos vagy anekdotikus mozzanat, ami esetleg a zoológia-történészek, a tudományszociológusok vagy az elmegyógyászok terepe.

Viszont az irodalom nem tudomány, és még azt is kétségbe vonnám, hogy az irodalomtudomány tudomány-e. Vagy ha mégis az, semmi esetre sem ugyanazok a szabályai, mint a zoológiának. Ahelyett, hogy a leszármazást tételesen bizonyítanánk, bőven elég, ha érdekes hasonlóságokat, különös egybeeséseket vagy sajátos visszhangokat veszünk észre. Szemben azokkal a tudományokkal, ahol az a szabály, hogy két vizsgált elem kapcsolatának nemcsak kimutathatónak, de igazolhatónak is kell lennie, az irodalomtudomány megelégszik azzal, hogy a kapcsolat bemutatása valahogyan megvilágító erejű legyen. A mi kis állatseregletünkben nagy élvezettel hasonlítjuk össze a zsiráfot a struccal, mivel mindkettőnek hosszú a nyaka (és itt extrém eset volna a sikló), nem vetjük fel, hogy a zsiráf utánózni akarja-e a struccot; és elmélázhatunk azon, hogy a turul, az unikornis és a pokémon hogyan különböznek egymástól a fiktitivás szintjeit vagy történeti hagyományaikat tekintve. Nem kell foglalkoznunk sem örökléssel, sem közvetlen kapcsolattal, sem imitációval, önmagában a bennünk, megfigyelőkben megteremtődött összefüggés méltó a figyelmünkre. Ha két költőben valami hasonlóságot észlelünk (vagy vélünk felfedezni), egyáltalán nem fontos, hogy ismerik-e egymást; a „hatás” szóval nagyon óvatosan kell bánnunk, pontosabban jó volna elfelejtenünk a hétköznapi értelmét – akkor is szoktunk „hatásnak” nevezni egy összefüggést, ha a későbbi szerző nem is ismeri a korábbi. Horváth Ivánnak volt valamikor régen egy tanulmánya, amelyben József Attilánál mutatta ki Tandori hatását – és teljes joggal, hiszen a jelentésadás az olvasó dolga, és ha a későbbi költő értelmezése visszahat a korábbi költő művének interpretációjára, az teljesen természetes, egyenesen elkerülhetetlen jelenség.

Az efféle irodalomtörténet-írás van olyan szórakoztató, mint mondjuk a zoológus erőfeszítése, hogy leszármazási sorba vagy rendszerbe foglalja az egyes állatokat – de nemcsak ezért jó, még ha a zoológia értelmében aligha tudományos is, hanem mert hozzájárul a meg-

* A József Attila Kör 2011. június 10-11-én a budapesti Kossuth Klubban rendezte meg hagyományos irodalmi programját. Miben különbözik az írók irodalomtörténete az irodalomtörténészekétől? Milyen hagyományválasztásai vannak a kortárs irodalomnak? – az idei JAK rendezvény ezekre a kérdésekre kereste a választ. Tanulmányrovatunkban az ülészen elhangzott előadásokból közlünk válogatást.

értéshez (vagy az értés megértéséhez). Ha az úgynevezett fejlődést, vagyis az irodalomtörténet alakulástörténetét nem korlátozzuk a bizonyítható hatások vagy ihletések történetére, van rá esély, hogy érdekes eredményekre jussunk – ha mást nem, azt talán jobban megérthetjük, hogy a régebbi korok művei közül egyik-másik miért izgalmas, vagyis saját jelenkori konvencióinkat, ízlésünket, érdeklődésünket ismerhetjük így meg.

Még egy általános, ha úgy tetszik, módszertani megjegyzés: ez a mi konferenciánk „arra a kérdésre keresi a választ, hogy miben különbözik az írók irodalomtörténete az irodalomtörténészektől, továbbá a kortárs irodalom hagyományválasztásainak témáját járja körül”. Megvallom, nehéznek látom elválasztani „az írók irodalomtörténetét az irodalomtörténészektől”, hacsak nem arra gondolunk, hogy mit nyilatkoznak, milyen explicit hagyományválasztásokat deklarálnak egyes műveikben az írók. Az, amit a konferencia felhívása „az írók irodalomtörténetének” nevez, nyilván főleg az efféle kinyilvánított irodalmi kapcsolódásokat jelenti – hogy, teszem azt, Tandori nagy elődjének és legfőbb kedvencének tekintti Szép Ernőt (és a konferencián még számos ilyen vonzalomról hallunk majd). Viszont az értelmező, az olvasó minden írói deklarációtól függetlenül – vagy akár azok *ellenére* – rájöhethet bizonyos kapcsolatokra. Az irodalomtörténész pedig az értelmezők-olvasók egyike, aki rámutat, hogy X és Y műve valahogyan összefügg, hasonlít, vagy az én érzékeny bensőmben összerezonál; ez független lehet attól, hogy X vagy Y mit állít önmagáról, de természetesen nem független a művek értelmezésétől. Vagyis, még egyszer, talán még egyszerűbben: érdekes lehet, hogy melyik író milyen leszármazási vagy hagyomány-sorba állítja önmagát, de egyrészt nem kell feltétlenül hinnünk neki (esetleg éppen az a célja, hogy zavart keltsen az olvasóban), és az írónak ez a gesztusa maga is értelmezésre szorul, nem egyszerűen adott *tény*; másrészt nehezen lehet ettől megkülönböztetni azt, amikor ilyen leszármazási vagy hagyomány-vonalat egy másik értelmező, jelesen az irodalomtörténész rajzol meg – legalábbis én semmi elvi különbséget nem látok.

Az persze igaz, hogy a jelen irodalma mindig megváltoztatja a múlt irodalmáról való gondolkodásunkat. Ha tehát az írók irodalomtörténetén az értendő, hogy az írók mindenkor kiemelnek – nemcsak egyes szerzőket vagy műveket, de akár fogásokat, műfajokat, konvenciókat a régebbi irodalomból, s így változtathatják a hivatásos értelmezők figyelmét, akkor nagyon is elfogadom ezt a szempontot. Fenntartva, hogy ezek a kiemelések nem is mindig tudatosulnak, vagy hogy lehetnek véletlenszerűek és nagyon egyediek – vagyis, mint mondtam, maguk is értelmezésre szorulnak.

A jelen előadás „A magyar avantgárd emlékezete” címet viseli, ami egyrészt utalhatna az avantgardisták memóriájára, de persze nem arra utal (az sem volna érdektelen egyébként), hanem – másrészt – arra, hogy hogyan és micsoda él tovább az avantgárdból manapság. A következőkben ennek a hagyománynak – az avantgárd hagyományának – folytonosságáról és megszakítottságáról szólok; aztán konkrétan arról, hogy mi nem folytatódott, és mi mégis igen abból, amit ma, innen az avantgárd hagyományának látunk.

Ami tehát az avantgárd folytonosságát illeti, itt főleg negatívumokat látunk – és ezt a történetet mindenki jól ismeri, ezért csak röviden rekapitulálok. A magyar irodalom története most úgy fest, hogy a '10-es években induló avantgárd törekvéseknek csak néhány nyugodt évük volt – 1919 után az alakulás megszakadt (és ezzel együtt félbemaradt a minden avantgárd mozgalomra oly jellemző sokfelé oszlás, belső rivalizálás, többé-kevésbé erőszakos térfoglalás, új és új kommunikációs csatornák és terek elsajátítása). A '30-as évekbeli újratekzés

sem lehetett hosszú életű, ahogyan az 1945 utáni sem. Míg a kezdeti időszakban a közeg nem volt egyértelműen ellenséges – a *Nyugat* legalább annyira volt szövetséges, mint ellenpont és versenytárs –, addig a későbbi újrakezdések esetében az avantgárd mozgalmak minduntalan a periférián találták magukat. Zárt szubkultúrában, nagyon korlátozott nyilvánosságban, elrekesztve az irodalom fővonalától.

Ez persze, mondhatni, természetes létállapota – sőt egyenesen éltetője – mindig minden avantgárd mozgalomnak; meg hát azon is el lehet gondolkodni, hogy mi is volna az a bizonyos „fővonal”, és hogy egyetlen egy van-e vajon. Hát igen. Inkább talán úgy kellene fogalmazni, hogy ezek a körülmények – a periferikusság és az elszigeteltség – hosszabb távon bizonyultak végzetesnek. Nem jött (egészen az elmúlt pár évtizedig) olyan utókor, olyan újírása az irodalomtörténetnek vagy értelmezők olyan közössége, amely olyanképpen értelmezte volna át az avantgárdot, hogy azt érdekesnek, követhetőnek, egyáltalán: a hagyomány részének lehessen látni. Általában a magyar irodalomértés hagyományáról sokat mond, hogy nemigen volt olyan időszak, amikor ne ellenséges, értetlen vagy csak közönyös közegbe érkezett volna az avantgárd, és ez az értelmezés mai gyakorlatán is rajta hagyja a nyomát.

Az 1956 utáni időszakból talán a neoavantgárdnak nevezhető irányzat harcai azok, amelyek a mi szempontunkból kiemelhetők, minthogy ezekben az avantgárd kezdetektől máig ható folytonosság is kimutatható. Az a Tandori, aki közel állt az *Újhold* köréhez – személyesen is, poétikailag is –, nem állt távol azoktól az underground alkotóktól sem, akik radikális módon akarták az egész művészeti szférát – s nem is csak a költői nyelvet – megújítani, Erdélytől, Szentjóbtytól, a performance-mozgalomtól, vagy a nálunk csak nagy titokban terjedő *Magyar Műhely* körétől. De a maguk idejében ezek a neoavantgárd törekvések teljesen elszigeteltek, nagyon nehezen hozzáférhetők, olykor egyenesen tiltottak voltak. Kapcsolatuk nemhogy a kanonikus, de a később kanonizálódó alkotókkal is inkább esetleges volt. Igaz, hogy Weöres Kossuth-díjából juttatott Szentjóby Tamásnak, s hogy lehetett még néhány személyes és nem nyilvános kötelék a periférián mozgó avantgardisták és az *established* írók között; túl sok látható eredménye és következménye azonban ezeknek a személyes kapcsolatoknak nem volt. Erre hamarosan visszatérek.

Az avantgárd ígérete még a kezdetekkor, a 20. század elején az volt, hogy mindent szabad. Hogy semmi nem kötelező, ami eddig az volt; hogy bármit lehet, és bármit lehet másképp. Igaz, ami igaz – gyakran volt az avantgárdban egy olyanfajta türelmetlenség, hogy amit immár szabad (vagy szabad másképp), az legyen kötelező is: némely iskolák éppen azzal a dogmatizmussal próbálták saját határait megteremteni és megszilárdítani, hogy bizonyos szabadságokat szabályokként írtak elő. De egészében az egész 20. század eleji mozgalom mégiscsak a szabadságot sugallta, a szövegformálás minden szintjén. A rím és a ritmus egészen új jelentéseket vett fel: a paródia, az archaizmus vagy a filiszterség jelévé vált, valami kedves, régi furcsasággá, mulatságos hóborttá. Ugyanígy járt a sorhosszúság vagy a strófaszerkezet. A használható szavak köre olyannyira kitágult, hogy mindenféle számok, jelek, idegen karakterek is egyenjogúként léphettek be a szövegbe, s természetesen semmiféle szó – s ennek megfelelően semmiféle „tárgy”, téma, ábrázolt valóság – nem lehetett többé tabu. Mérhetetlenül kiterjedtek annak a határai, hogy mi lehet benne a szövegben – s persze maga a szöveg sem maradt meg feltétlenül a korábbi határok között.

Két elemet emelnék ki a felszabadulás eme mozgalmának vívmányai közül – az egyik manapság teljesen halottnak látszik, a másik mintha nyomokban jelen volna a mai irodalomban.

Az avantgárd egyik jellegzetes vonása a műfajok, sőt a művészeti ágak határainak s végül is magának a művészetnek vagy a műtárgynak, a szövegnek a kétségbe vonása. Az avantgárd művészet ennek minden lehetőségét szisztematikusan végigpróbálja. Ha a vers többé nem versszerű, akkor lássuk, hol és hogyan mosható össze a líra a prózával meg a drámával, írjuk őket egymásra, egymásba, egymás mellé, oldjuk fel a hagyományos határokat, oltsunk bele akár értekezést vagy bevásárló listát. A műfaji tisztaság – megint csak – jelölt, különös, hangsúlyos eset, parodisztikus vagy speciális jelentéskört sugall. Ha a szöveg magába olvaszthat bármiféle más szöveget, és fel lehet adni a tipográfiai unalmat is, akkor végül a szöveg válhat legalább annyira vizuális, mint verbális alkotássá; akkor a szövegben megjelenő vizuális jelek – a vonalaktól a valóságos képekig – csakúgy, mint a szöveg tipográfiai elrendezése, a betűnagysággal való játéktól a megszakításokig vagy a szövegtükör elrendezéséig feloldják a vizualitás és az irodalom választóvonalát. Szembemennek azzal a hagyományos elgondolással, hogy az írott szöveg egy lehetséges *hangzás* lejegyzése, hogy a szöveg mindenekelőtt hang, aminek írásképe van – épp ellenkezőleg, itt az írás és a kép lehet az első, amely esetleg, talán, elmondható *is*. Az értelmezést ez az új notáció afelé fordítja el, hogy a szöveg *nézésre* való, legalább annyira, mint *hallásra*; a felolvasást, a hangoztatást a vizualitás gyakran egyenesen megnehezíti, vagy egyenesen lehetetlenné is teszi. (Ugyanakkor persze tudjuk, hogy Kassák körében igenis nagy hangsúlyt fektettek a művek megszólaltatására. És ebben nincs ellentmondás: az avantgardisták előadása nem *felolvasás*, amit a szöveg leírt volta diktál, hanem a szövegnek új, önállóan érvényes létmódot kölcsönöz.)

Hogy hol vannak magának a műnek a határai, hogy mi a mű – vagy: mi számít *egy* műnek –, azt ugyancsak megkérdőjelezi az avantgárd, ahogyan azt is, hogy egyáltalán mű-e a mű, mitől és hogyan válik műalkotássá a műalkotás. Hadd ne hozzak ennek a törekvésnek számtalan változatára példákat. E mögött nálunk, Magyarországon kétségkívül volt egy nagy adag ideológia és politikai illúzió is – részint azt illetően, hogy a művész nem valami különleges, kiválasztott ember, hanem csupán a művészi termelés aktora. Mindenkinek részt kell és lehet vennie a művészeti aktivitásban, mindenki, aki változást akar, és ennek kifejezésre juttatása fontos a számára, potenciális művész. Részint pedig arra vonatkozóan, hogy a művészetnek (a művészi termelésnek) be kell hatolnia a mindennapokba, közvetlenül részt kell vennie a társadalom átalakításában. Ennélfogva a művészet nem kiemelt és elkülönült szféra, hanem bármikor megvan az esély arra, hogy összeolvadjon a mindennapokkal (vagy bármi egyébbel). Ennek az önfelszámolásnak több változata megfigyelhető az imént neoavantgárdként aposztrofált művészetben is – kezdve az olyan performanszokkal, amelyekbe bárki becsatlakozhat (így a művészi terv vagy intenció nagyjából értelmét veszti), az észrevehetetlen vagy nagyon efemer műalkotásokig és a művész-néző distinkció felszámolásáig – mindez, immár ideológiai töltet nélkül, egyaránt a mű elkülönültségének kétségbe vonása volt.

Amikor a hetvenes években jócskán gyengült a cenzúra szorítása, kézenfekvő lett volna, hogy az addig félresodort, a szélre kényszerített, alig ismert avantgárd – ahogyan a neoavantgardisták a klasszikusokat jócskán felülírva és újragondolva, átalakítva és kiforgatva átörökítették – új helyet találjon; várható lett volna, hogy komoly közönsége támadjon (olvasói, értelmezői, hívei legyenek). Valahogyan ez mégis elmaradt: volt néhány antológia, és van (máig) pár elkötelezett költő (Petőcz András, Zalán Tibor, Székely Endre, meg persze mások is), akik a maguk más és más módján foglalkoztak a neoavantgárd kérdéseit. De áttörés, erős mozgalom ebből sosem lett, és csak kósza ötleteim volnának arra, hogy miért. Talán

mert kevésnek érzékelték a benne lévő szociális (politikai, ellenállási, felforgató) töltetet; ez volt a prózafordulat és Petri (meg Tandori) ideje, amikor sokkal erősebb ingerek érték azokat az értelmezőket, akik a sorok között és a szöveg mögött akartak aktuális, társadalmilag-politikailag érzékeny problémákat kiolvasni, akik a szembenállást nem (csak) kultúrpolitikailag, hanem ideológiailag, a szabad szólás és a szabad gondolat jegyében képzelték és várták el. A neoavantgárd lehetett ebben társ, pusztán léte és radikális mássága is fontossá vált, de mégis – továbbra is – maradt a periférián.

Az emancipálódás és térnyerés ideje eljőhetett volna talán a '80-as évek végétől, amikor az irodalom átpolitizáltsága (vagyis, pontosabban, az értelmezőknek az a várakozása, hogy az irodalmi szövegeket erősen ideológiai-politikai szemszögből közelítsék meg) jelentőségét veszítette. Nagyon egyszerű lenne azt mondani, hogy ez azért nem történt meg, mert nem termelt ki a neoavantgárd remekműveket – de én óvatosabb volnék, és inkább a(z értelmezői) hagyomány csökevényes, elfelejtett, háttérbe szorult mivoltára hivatkoznék. A Kosztolányin, Ottlikon vagy akár Mészölyön iskolázott és begyakorolt értelmezői eszközkészlet ugyan mit is kezdetetett volna olyan szövegekkel, amelyek ezt a hagyományt megkerülték, kicselezték vagy szembe mentek vele? Az a kánon, ami ekkorra uralkodóvá vált (legalábbis „mértékadó körökben” a legelfogadottabb volt), nem segített hozzá (neo)avantgárd szövegek megértéséhez (és kanonizálásához).

És hová lett mostanra a (neo)avantgárd hagyomány? Mi van ma, mi van ebből ma? Jószerivel semmi. A manapság széles körben elfogadott, kanonizált, érdeklődést vagy feltűnést keltő művek – decens és jólnevelt verseskötetek, novelláskötetek, regények, olyan ódivatúan pontosan meghatározható műfaji keretekkel, ahogyan még az avantgardisták fellépése előtt találkozhattunk volna velük. Vannak folyóiratok, ahol mindig pontosan tudni, mi az illusztráció, és mi a szöveg, és az ettől meddig tart. Nincsenek komoly műfaji kérdések, nem is szólva a mű határainak vagy a művészeti ágak szétválásának problémáiról. Jó, vannak utóvédharcosai az előretolt harcosoknak (az avantgárdnak) – utaltam már Petőcz, Zalán, Székárosi munkásságára, és persze máig megvan a *Magyar Műhely*. De talán nem tévedek nagyot, ha azt mondom: nincsenek feltétlenül benne a legelismertebbek körében, vagy ha igen, nem a neoavantgárd életben tartása miatt. A *Termelési regény*ben még voltak rajzok és képek, a *Bevezetés*ben is komoly szerepük volt, és persze az *Árnyas főutca* tematikusan is a fényképekre épült – de azóta nemigen emlékszem komolyabb műre, ahol a vizualitás beleépült volna a szövegbe. Igaz, Tandorinál a rajz és a vers még legújabbban is sokszor együtt van. Azt is lehet mondani, hogy Esterházy-nál a nagyon eltérő szövegtípusok egymás mellé állítása (vagy vegyítése) felidézi az avantgárd egyik fontos törekvését, és nála sokszor nem könnyű eldönteni, hogy egy-egy szöveg önálló mű-e, vagy egy nagyobb egység részeként értelmezhető csak (a *Bevezetés*ben is, az *Estiben* is felvethetők ilyen kérdések). Meg persze vannak azért halvány reminiscenciák: az avantgárd-kutatóként indult Aczél Géza faltól-falig, központosítás nélküli versei; k. kabai lóránt képvers-szerű illusztrációi; Tatár Sándor némely tipográfiai trükkje – és biztosan még sok minden más. Mégis azt állítom, hogy a műfaji határok radikális felbontása, a művészeti ágak összeolvasztásának szándéka vagy magának a műalkotásnak a státuszára való rákérdés immár nem eleven hagyomány.¹

¹ Csak lábjegyzetként, mert ehhez végképp nem értek: ahol manapság a legérzékletesebben és legerősebben érezni az avantgárd továbbélését, az talán a színház, ahol az avantgárd felolvasások és színházi előadások, majd a neoavantgárd performanszok hagyománya folytatódni látszik: a zajok-

Meg kell vallanom, én ezt veszteségként élem meg. Semmi bajom a jól formált hagyományos, műfajilag problémátlan, vizualitás tekintetében semleges irodalmi szövegekkel, de sajnálom, hogy az írás felszabadításának az avantgárd hagyománya – legalábbis e tekintetben – elenyészőben van. Még sok lehetőség van benne, ahogyan továbbra is érdekes lehet a művész-szereppel való játék, a művészet le nem határolásának témája, a művészet–nem művészet határainak tologatása, a nagyon különböző szövegtípusok kollázsa ugyancsak lehet továbbra is izgalmas.²

Lássuk az avantgárd szabadságharcának egy másik elemét, amely, azt hiszem, sokkal sikeresebb lett az imént említetté – bár jóval kevésbé látványos, talán egyenesen alig észrevehetőnek is nevezhetném. Ha az avantgárd fentebb említett – és sajnos elég kevésbé tovább élő – hagyományáról azt lehet mondani, hogy őrzői-felelevenítői pontosan tudják, hogy mihez kapcsolódnak, és szándékukban áll ezt a tradíciót követni³, akkor erről a másik elemről inkább azt mondhatnám, hogy észrevétlenül – gyakran talán az alkotók számára is észrevehetetlenül – szivárogoz bele a szövegekbe; olyan vívmánya, találmánya vagy törekvése az avantgárdnak, amelyet a későbbi irodalom így-úgy elsajátított. Bevezetőül – meg az élvezet kedvéért – egy rövid idézet Szép Ernőtől, akiről a mostani Tanulmányi Napok több előadásában sokkal többet fogunk hallani. Egy kis részlet a *Lila ákác*ból:

Hogy van? – hiszen ez hallatlan, hogy ezt kérdi valakitől az ember. Mindig el voltam készülve, hogy az illetőben felrobban az élete, s úgy kezd: ó te, nem bírom már ezt a forradást a nyakamon viselni, összerogyok, segíts! Vagy hogy: jujujjhh, úgy irtózom a haláltól, egész nap az van az eszemben ma, nem tudom mért, te gyilkos, felelj, mért kell meghalni nekem! Vagy: hagyjon, hagyjon, ne molesztáljon, én azt a szőke lányt ott ni, csábítom jelenleg, olyan vagyok, mint a szirup és mint a tűz a kazánban és vak vagyok és a karom egy todtsléger, menjen, mert leütöm! Vagy: savanyút, savanyút, savanyú uborkát, oly nehéz a hasam, nem látja, milyen lassan megyek, honnan jönnek ezek a szeplők ilyenkor, én úgy csodálkozom, ni, mindenütt ég van, a szemem mindjárt kicsüng mind a kettő! Vagy: császármorzsa volt a tészta, most a nyelvemet forgatom és harapdállok és cuppangatok idebenn a számban, nekem ez a legjobb a világon, és ha kitapogatok még egy mazsolát a lyukas fogamból, ezt nem adom a te jövődért. Vagy: nekem az édesapám öngyilkos volt, és énnekem az a képzetem, hogy én is úgy fogom végezni, az egész családunk terhelt, én ezt nem értem.

Mintha vérbeli avantgárdista szöveg volna, nem? Ennek a benyomásnak több forrása is lehet: egyrészt a megszólaló hangok, a szólamok keverése, minden kötőanyag nélküli, kollázs-szerű egymás mellé állítása. Másrészt: a belső beszéd megjelenítése. A „program” erősen emlékeztet

zörejek, a tánc, az akció, a szöveg és a vizualitás összességének jelenlegi használata, a színházi esemény lehatárolatlansága, a másféle néző-mű viszony kialakítása nem jöhetett volna létre ezen tradíció nélkül. Az írásban rögzített, tehát hagyományosan *irodalmi* szöveg éppen az avantgárdban oldódott fel (vagy változott át) a látványban, az előadásban, az írottág és rögzítettség szentségének megkérdőjelezése révén.

² Kele Fodor Ákos neoavantgárd vonásaira az előadás vitájában Lapis József figyelmeztetett, köszönet érte.

³ Még ha a tudatosság sosem igazolható is csalhatatlan biztonsággal, és amúgy is kétes a szerzői szándékra történő hivatkozás. - Erre a szempontra egyébként ugyancsak Lapis József hívta fel a figyelmet az előadás vitájában.

tet Karinthyra, nem is egy művére: kiszabadítani a tudat rejtekéből azt, ami valakinek a fejében jár, azon emésztetlen, nyers mivoltában, esetleg agrammatikusan, ismétlődésekkel és váratlan váltásokkal, spontán és őszinte módon. Harmadszor: a test és a testi funkciók groteszk megjelenítése. Negyedszer: egyazon beszélő beszédén belül is gyors, váratlan vágások, nehezen értelmezhető kitérők. Szép Ernő mintha csak korának fiatal avantgardistáihoz csatlakozna, akik fel akarták szabadítani a beszédet, meg akarták mutatni a tudat beszéd-előtti működését, amikor még nem öltöttek társadalmilag elfogadott formát a mondatok, ezért töredékesek, töredékesek és kuszák.

A belső beszédnek ez az imitációja a régi magyar avantgárdnak kedves fogása volt. Csak néhány példa: Komját Aladár *Katona vizionál* című verse így kezdődik:

*Bírja, aki bírja!
Imé a bujtás vérként megered:
Fülön, szemem, a szájamon csurog
A néember teste! ... Segítség mindhalálig!*

Karó szökkenti.

Gödör homorítja.

Láb marasztalja a partokon át!

*Ételbe pállik
Víz sebe vizsgálja –*

Errébb-arrább; föl-le.

Vagy egy részlet Lengyel Józseftől, az *Evő lány* című versből – ez nem egy megjelenített karakter belső beszéde, hanem, mondjuk így, a költő-beszélőnek (a lírai énnek) a megjelenítés előtti, még megformálatlan, nyers szavai:

*A pofacsont és a horpadozó halánték dolgoznak.
Szilaj munkájukat nem palástolják a lapos izmok,
a mosdatlan penyhedt bőr.*

*(Mosdatlanság, penyhedtség, korai felkelés, munka,
evés, szegénység)*

Az utca, ebédidő, műhely, kiszolgálni, kinézni, nagyobbblányok.

*Evés, szegénység, otthon, testvérek, sírás, ütés, sírás,
Káromkodik...*

Nos, a korai avantgárdnak ezek a vonásai – vagyis a belső beszéd olyasféle megjelenítése, ami olykor a grammatikusság csökevényes vagy hiányos voltát idézi fel, ahol váratlan dolgok

kerülhetnek egymás mellé, ahol a groteszk testábrázolás is jelen lehet –, úgy látom, hosszú lappangás után megjelennek itt-ott a mai magyar költészetben. A hosszú lappangáson azt értem, hogy az avantgárdnak valamelyes folytonossága azért mindig is megvolt, és pedig a legnagyobb költői teljesítmények voltak azok, amelyek ezt-azt felszívtak belőle: Kosztolányi egyenesen programszerűen a *Meztelenül* című kötetben, de hálás feladat József Attilánál és Radnótinál is kimutatni a hatást (különösen, ha nem az olcsóbb utat választjuk, s nem az ifjú imitátorok munkáit vizsgáljuk). Az *Újhold*nál, s különösen később Pilinszky-nél a nyelvtani lekerékítetttség – ha nem is a grammatikusság – olykor borotvaélen táncol, mígnem Tandori környékén a mondat olykor szavakra vagy szókapcsolatokra esik szét. Ilyen kerülő úton tehát végül is tovább viszi a legújabb (mondjuk negyvenegynéhány éves) magyar líra azt, amit a maga módján az avantgárd kezdett.

Vagy ott az a jelenség a korai magyar avantgárdban, hogy a vers beszélője nehezen értelmezhető módon köti össze az egyes megnyilatkozásokat, esetleg aposztrofával (kifelé forduló megszólítással) szakítja meg saját mondandóját:

*Léptem a kis Svábhegyre méléz, hogy az Aréna útra jussak.
(Nincsen másfele út: kövezve a rendes Nagy Tilalommal.)
Avagy ki mondja, hogy az Aréna-úti villamos nem ide kúszik!
Mikor én oly rendületlenül hiszem, hogy amint nincs
Idefönn patetikus olajfa sátor: úgy itt van Ő a babérral...*

– írja például György Mátyás. Deák Botond pedig így elmélkedik egy vasárnapról:

*jó élni, szeretem a nőt az ágyban,
és leszarom, hogy a tél tavaszt szaval,
de a valóság az, hogy ma reggel a gyermekeim bunkert építenek,
no, nem azért, mert egy rockzenekar a kis szobában énekel,
de mégis szele van, talán jelentése is annak, hogy
kit árulunk el.*

Belső beszéd-féle ez is, váratlan, érthetetlen (legalábbis: értelmezésre szoruló) kötőszavakkal egymáshoz fűzött, látszólag összefüggéstelen (a gondolkodás, a belső beszéd logikájához alkalmazkodó) töredékekből. Simon Márton kötete telis-tele van belső beszéd-szerű szóvegekkel, amelyek olykor Petrre, máskor Kemény Istvánra emlékeztetnek – soha el nem hangzó monológok ezek, folytonos ön-kiigazításokkal, félbehagyásokkal és elkanyarodásokkal – bár, igaz, a mondatok kerektségével felépítettségével (eltekintve olykor egy-két állítmány- vagy alany-hiánytól) itt nincs probléma (mármint összevetve azzal, hogy a korai avantgardisták olykor teljes kuszasággal, agrammatikussággal, véletlenszerűen egymásra hányt szavak zuhatagával érzékeltetik a kimondás-előttiséget).

Vagy itt van Nemes Z. Márió, akiről gyakran jutott eszembe a groteszk és abszurd test-régi avantgárd ábrázolása.⁴

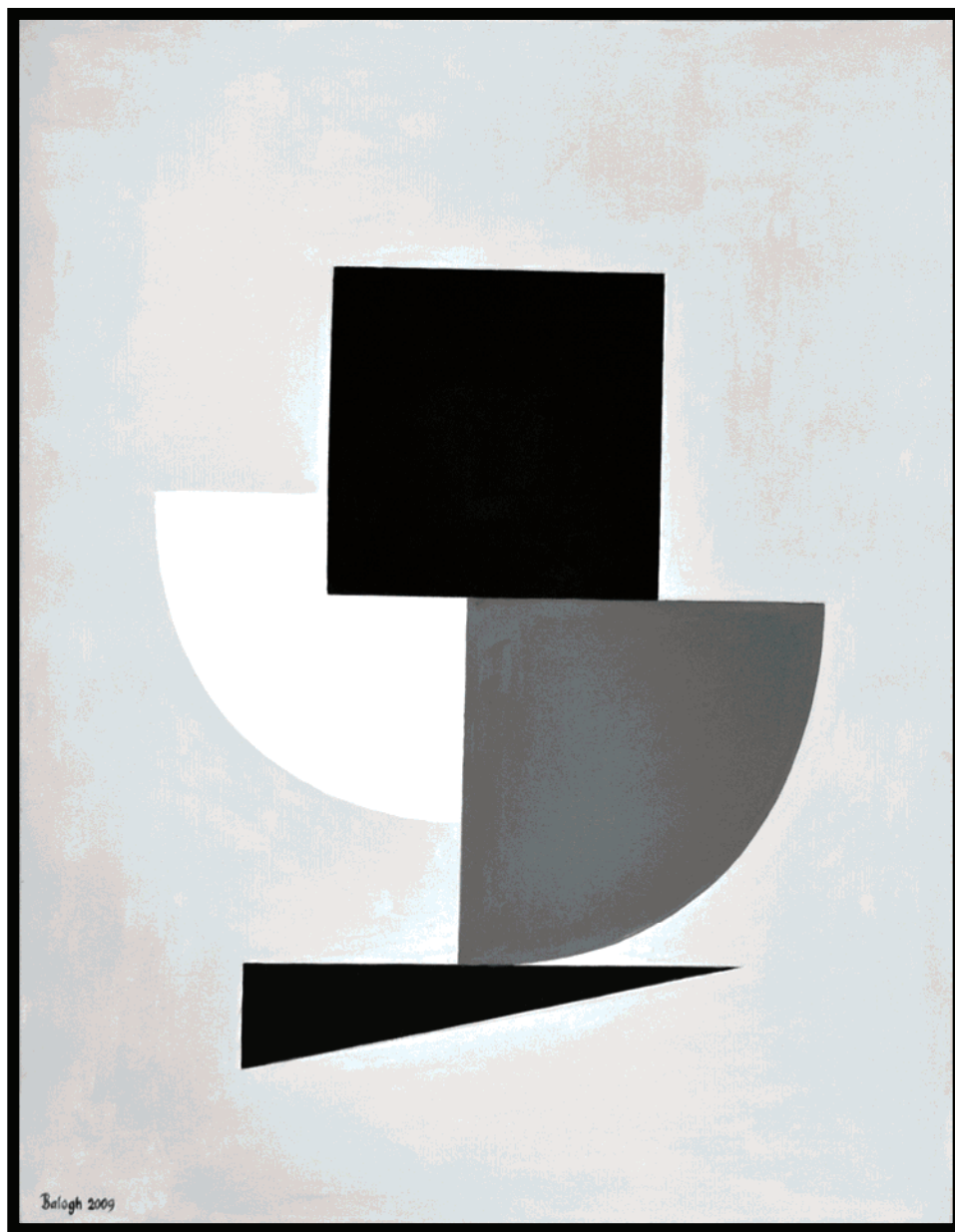
⁴ Hasonlót vett észre Balázs Imre József is: Tíz mondat a mekanomorf hibridekről. Reflex. Lapok, könyvek, filmek, reflexiók – a Korunk szemlélő blogja. <http://reflex.korunk.org/?p=210>

*Végig oroszok ülik be a pallót
a vízbe lógatás, a hajlatba görnyedés,
a térdkulcsolás, a karfeszülés
váltogatja a törzseket
tengelyen előre hátra csuklott forgattyúkká*

– szól György Mátyás *Foglyok tisztálkodása* című versének eleje, és a gépszerű testek (egyáltalán: a testrészek furcsa egymás mellé rendelése) Nemes Z. Máriónak is kedves témája. Csak találomra egy részlet:

*A fürdőben kenőemberek
dörzsölik egyre beljebb
a falatnyi húst. Mióta vízközelbe
költözött a család, mindig csak
fertőzés és mosdótálca.
Hát összekuporodik a kádban,
mert hiába kenik állatokon ki nem
próbált krémmel, ez már a felejtés.
Mint amikor még nem hordott
övet, és a paplan mögött sár volt,
rideg ázalék. Erre terel és bont
az átlátszó férfiak keze.*

Nem állítom, hogy az említett – és a nem említett, de nyilván még számos – lírikusok ismerik, pláne hogy szándékosan követik a régi magyar avantgárdot. Mindezek a példák esetlegesek, akár véletlennek is nevezhetők, és aligha tükröznek mást, mint a szerző igencsak korlátozott, lukacsos és ötletszerű tájékozódását napjaink magyar irodalmában. Csak annyit mernék állítani, hogy érdemes volna abból a szémszögből is körülnézni, hogy – akarva vagy akaratlanul, tudatosan vagy sem, a hagyomány folytatásának szándékával vagy attól függetlenül – vannak-e nyomai a mai irodalomban a belső beszéd-jellegnek, az agrammatikus szövegalkotásra való hajlamnak, a váratlan vágások (és inkoherens szólamok) fogásának vagy a test sajátos megjelenítésének. (És ezek persze nem szükségképpen függenek össze, és együttállásuk sem szükségszerű.) Mint az előadás elején mondtam, nem a bizonyítható le származás érdekel, megelégszem az érdekes egybeesésekkel. Mindazok a vonások, amelyek esetleg hasonlatosak a mai magyar költők és majdnem száz évvel régebbi elődeik között, tulajdoníthatók véletlennek, az értelmező perverz fantáziájának, esetleg nehezen nyomon követhető áthagyományozódásnak. Én mindenesetre nem tartanám fölöslegesnek, ha ezt a hagyomány-vonalat is számításba vennénk, amikor napjaink lírájáról beszélünk.

BALOGH LÁSZLÓ: KONSTRUKCIÓ

SZÚCS TERI

Kertész Imre Szép Ernője

HATÁS-VADÁSZAT

„Negyvenhat éves vagyok. El is múltam, két hónappal. Olyan szép valami történt velem.” Új sor: „Regényt kéne belőle írni, halk, hű könyvet, amelyet olvasni szeretek.” Új sor: „Nem tudom, leülhetek-e még az életben magamnak való könyvet írni...” Ezzel a „nem tudommal” kezdődik Szép Ernő *Ádámcsutka* című regénye, és ez határozza meg minden mozzanatát: nem lehet tudni, hogy a „halk, hű” és nagyon is szeretetre méltó regény végül olyan regény-e, ami után a beszélő, a főszereplő (aki: író és újságíró) vágyakozik; sikerül-e megírnia, lehetséges-e egyáltalán – mint ahogy az is kétséges, hogy elbeszélése sikertörténet vagy netán kudarc. Lehet, hogy amit elmesél (lényegében: hogy ő, a legautentikusabb módon az örömmel élő férfi mégsem fekszik le a neki felkínálkozó fiatal lánnyal) csúfos vereség, a vég kezdete, az időződés *burn-out*-jának jele; de az is lehet, hogy ebben a történetben pontosan az ő szabadsága és autonómiája szilárdul meg, fogalmazódik újra. A regényben mindezt nem csak, hogy nem lehet, hanem nem is kell tudni, a személy autonómiáját itt ugyanis nem az arról való tudás alapozza meg, hanem egyfajta, szinte véletlen- vagy élményszerű egybeesése a tett lehetőségének, örömének – a megélhető szabadság: „Kell valami: szabadság, igen. Hogy azt érezzem, ezt így csinálom, ez így esik jól nekem. Ez én vagyok. Ki az az én, mi az, hol van az? Nem tudom, azt nem látni, azt nem lehet az orromon letapogatni, mert az csak orr, olyan, mint mindenki másnak az orra. Nem, nem is az a bizonyos én kell nekem, hiszen az semmi.”

Az *Ádámcsutka*-ban a fikciót megkezdő és lezáró „nem tudom”, a lebegtetés jelzi, hogy a személyes szabadsághoz alapvetően hozzátartozik a játék; de mindeközben arról is szó van, hogy ez a rögzíthetlenség alig elviselhetően nehéz, fenntartása feladat. Az elmondott történet szigorúan privát; és ez úgy is érthető, hogy semmiféle absztrakt mércével nem kíván megmérgettni. A nem-absztrakt mérce pedig az esztétikum: a szabadság azáltal ismerhető fel, hogy széppé formálódik-e egy helyzet, egy pillanat – de talán kár ragozni az életörömről vonatkozó Szép Ernői kérdést. A fiatal lánnyal való szeretkezés visszautasítása (így a *Lila ákác* pártörténete, ami pedig épp az első szeretkezés jelentőségteliségéről szól) lehetne moralizáló elbeszélés tárgya, hiszen ez az ilyen gesztusok hagyományos értelmező kerete – itt viszont épp az esztétikus és autonóm élet iránti radikális igény nyilvánul meg. Szép Ernő radikalitásának mindazonáltal hallatlanul erős ethosza van: a szabadság és a boldogság vágya az emberi létalapja, és nem adható fel.

Az *Ádámcsutka* az egyetlen Szép Ernő-mű, amelyre Kertész Imre hivatkozik, pontosabban, amely szerepet kap egy Kertész-mű, *Az angol lobogó* narratívájában. (E narratíva néhány elemét ismétli el a *K. dosszié*, és ezeken kívül jelzi azt a tényt is, hogy Kertész olvasta, és jelentősnek tartja az *Emberszagot* – ennyi csupán a rendelkezésünkre álló ismeret.)

Az *angol lobogó*-ban az elbeszélői helyzet kialakítása, vagy kialakítatlanul-tartása hasonló az *Ádámcsutkáéhoz*. Az egész monológot a feltételes mód szövi át. „Ha most netalán mégis-

csak el akarnám mondani az angol lobogó történetét, amint erre néhány napja – vagy hónapja – egy baráti társaságban buzdítottak...”, így kezdődik a szöveg, és noha a történetmondó mégiscsak eljut a zárlatig, nem tudhatjuk, elhangzott-e a maga teljességében mindez a baráti társaság előtt – és akár mielőttünk. A művéség paradox jelzése e hosszúnovella legelső, de a szövegegészen átívelő, hangsúlyos gesztusa. Paradoxitását az adja, hogy hasonlóan Szép Ernő regényéhez, felölti magára az önéletírás álruháját. És noha nyilvánvaló, hogy az *Ádámcsutkának* létezhet olyan olvasata, amelyet a Kertész-életmű által kiélezett kérdések inspirálnak (értsd: irodalmi mű mint etikai reflexió) – ilyen olvasat felvillantásával próbálkoztam az imént –, mégis azt látjuk, hogy *Az angol lobogó* világában Szép Ernő regénye nem irodalmi szöveggént jelenik meg, hanem egyfajta egzisztenciális üzenetként. *Az angol lobogó* egyáltalán nem kíván dialógusba lépni az *Ádámcsutkával* – ami azért meglepő, mert mi magunk mérhetetlenül termékenynek gondoljuk el e művek párbeszédét.

Például létesülhetne párbeszéd akkor, amikor *Az angol lobogó*ban a jegyrendszer kellős közepén való húsevés öröméről van szó, arról, hogy a Corvin étteremben alkalmanként elfogyasztott rántott szelet egy teljességgel örömtelen korszakban, a személyes autonómia elgondolhatatlanná válásának idején mégis egyfajta lehetőséget nyújt arra, hogy a pusztá élvezeten keresztül az identitás – ha romként, ha az önirónia foglatában is – megképződjön: *„szabadságom tudata, amely a húsjegy nélküli rántott szeletben és az ehhez fölvetett előlegben rejlett...”* De elágazhatnánk Szép Ernő regénye felé a hosszúnovella egy későbbi pontjáról: *„a kábult, tétova, a szakadatlan rémülete és a szakadatlan nevethetnékje közt hányódó húszéves fiatalember (én) egyedül azt érezte (éreztem), hogy az az ember, aki tegnap még főszemélyiség volt itt, ma már csak kutya fajta ragadozók nevével illelhető, és egy fekete autón bárhová, bármikor elvihető – vagyis egyedül az állandóság hiányát érezte (éreztem). Mármost én a baráti társaság előtt, amely engem az angol lobogó történetének elbeszélésére buzdított, váratlanul arra a kijelentésre ragadtattam magam, hogy az erkölcs (egy bizonyos értelemben) talán nem is egyéb, mint állandóság, és hogy talán nem is egyébért hoznak létre állandóság-hiánnyal jellemezhető állapotokat, mint azért, hogy ne jöhessen létre erkölcsi állapot”*. Ez a morálkritika egyáltalán nem áll távol az *Ádámcsutka* szemléletétől, mely szerint az ún. erkölcsös viselkedés csupán egy életstratégia a többi közül, lehorgonyzás, a stabilitás választása, netán diplomácia. De akár felmerülhetne az a kérdés is, hogy a csorbítatlan szabadságban, ami után Szép Ernő főszereplője áhítozik, megképződik-e bármiféle állandóság – hogy nem az-e a játékként megélt élet lényege, hogy sosem rögzül, pontosabban, ellenáll a rögzítés, röghöz-kötés szándékainak. És ha már itt tartunk, vagy tartanánk, akkor hozzátehetnénk, hogy ezen az úton az *Emberszag* és a *Sorstalanság* párhuzamos olvasásáig is eljuthatunk – persze a két könyv számtalan közös meglátásban, sőt, a megformáltság hasonlóságában kifejeződő rokonsága nyilvánvaló. Vajon az *Emberszag* bizonyos értelemben nem annak a története-e, hogy a legvégletesebb, legkiszámíthatatlanabb körülmények közt is megőrződhet az emberben valami állandó, akkor is, ha a személyiséget pusztán szokások, ízlések, történetek – akár: véletlenszerűen összerendeződő – egységének tartjuk; erről tanúskodik például az *Emberszagnak* az a momentuma, amikor a munkaszolgálatos Szép Ernőnek az iránta való tisztelet jeléül felajánlják, hogy szimulálhat. *„Avval feleltem, amivel Te feleltél volna, kedves olvasó, a helyemben. Nem vagyok beteg, nem szabad, hogy egy helyet elragadjak a komoly szenvedők, összetört öregek elől.”* Az első mondat nagylelkűen biztosít bennünket arról, hogy a második mondatban elhangzó válasz csak az irodalom világában létezik; egyben pedig álta-

lános, hétköznapi gesztusként tünteti fel azt, ami valójában egyedülálló megtörténte egy döntésnek. (Hisz esetemben a kedves olvasó nem így felelt volna.) A *Sorstalanságnak* ugyancsak kérdése, hogy mi marad meg a személyiségből teljesen letarolt, megfosztott állapotában, van-e az identitásnak, vagy inkább az öntudatnak valamiféle minimuma, ami maradandó; és nyugalmasabb időkben hogyan terebélyesedik mindez énné, narratív identitássá. Ennek ellenére Kertész életművében nem találjuk nyomát annak, hogy ilyen kapcsolatot ismerne el Szép Ernő írásaival.

Az *angol lobogó*ban az *Ádámcsutka* sajátos félreolvasása bomlik ki; eszerint „Ez a könyv olyan életről, olyan világról szólt, amely a valóságban sohasem, legföljebb megfogalmazásokban létezhetett, olyanféle megfogalmazásokban, amilyenekre később, életvitem fenntarthatósága végett, én magam is törekedtem, megfogalmazásokra, amelyek függőnyt vonnak a megfogalmazhatatlan, a sötétben zajló, a sötétben botorkáló, a sötétség súlyát hurcoló élet, vagyis maga az élet elé. Ez az erről az újságíróról, tehát némileg az újságírásról is szóló könyv mit sem tudott a katasztrófa-kori újságírásról, egyáltalán, a katasztrófáról; ez a könyv kedélyes volt és bölcs, vagyis tudatlan könyv volt, de a tudatlanság csábításával az én számomra végzetes hatású könyv.” Hogy az elbeszélő az *Ádámcsutka* hatására miért dönt az újságírói pálya mellett, az nyilvánvalóan kapcsolatban van a regény tárgyával, az esztétikus, autonóm élet iránti igény-nel. Ám amit Kertész leír, az nem befogadói megtapasztalás, hanem bizonyos értelemben a lehető legnaivabb olvasat, az ábrázolt világ iránti vágyakozás – így lehet egy regényből pályaválasztási tanácsot nyerni.

Mondhatjuk, hogy Kertész megteremtette a maga olvasói irodalomtörténetét – írói irodalomtörténete viszont mintha nem lenne. Olyan olvasóként jelenik meg, aki saját létét olykor az olvasmánnyal való találkozás intenzitása, hőfoka alapján észleli. A korai fontos könyvek szenvedélye, „örülete” említődik *Az angol lobogó*ban; a késeiek megfontoltsága például a *Gályanapló*ban – „Nem olvasok-e túl sok elméletet?” Egy-egy könyvvel vagy életművel való találkozás egzisztenciális változást hoz, és e találkozás mitizálódik. A Márai-hatást Kertésznél például az a történet vezeti be, mely szerint a *Naplók* alapján elképzelhető, hogy a negyvennégy esztendőes Márai látta a tizennégy éves Kertész Imrét a budakalászi téglagyári gettóban, az 1944. július 3-ai légitámadás napján. *Az angol lobogó* a Szép Ernő-történet mellett a befogadás két másik mítoszáat is tartalmazza: a Wagner *Walkürjével* és a Thomas Mann *Wälsungvér* című novellájával való találkozást. A Rákosi-korszak hazug, személyiségellenes ürességében bukkan föl ily módon két olyan életmű, amely az esztétikumot abszolútnak tartja. Ahogy Szép Ernő regénye is ezt teszi, a privát élet kisebb léptékű távlatai közt – Wagner és Mann viszont grandiózus igényt támaszt arra, hogy a világ a műalkotás által értelmeztesse. A *Walkür* testvérszerelem-szála (Mann novellája ezt írja tovább) a radikálisan másnak, a radikálisan autonóm létnek a jele, amely kizárólag az esztétikai mércéjét ismeri el. A Rákosi-korszakban pedig mindebből (mint olvasmány- és létélményből) fakadhat egy egészen gyakorlati felismerés is: a személyiségnek talán mégis lehet saját és független léte, más szóval, „magánélete” – „...a Lukács uszoda akkori, még zöld forrásvizében tisztán érzékileg, az Opera vörös homályában pedig érzékileg és szellemileg valamely más, egészen más közegbe merülve, szerencsés pillanatokban fel-felderengett bennem egy magánélet képzetének – persze elérhetetlenül távoli – sejtelme. [...] A *Walkür* után, A *Walkür* révén – megfellebbezhetetlenül tudtam a másik világ valóságáról is, de mintegy titokban tudtam csak róla, bizonyos értelemben törvény-

be ütköző, tehát ugyan kétségbevonhatatlan, de bűnös tudással. Azt hiszem, akkor még nem tudtam, hogy ez a bizonyos titkos és bűnös tudás voltaképpen az önmagamról való tudás.”

Egyfajta különös ellentmondásra bukkanunk a Kertész-életműben, amely a hagyomány-nyal való találkozást egyfelől elsöprő erejű egzisztenciális tapasztalatként ábrázolja, ugyanakkor mégsem akar tudni arról, hogy maga is, *mint szöveg-mű*, benne állna ebben a hagyományban – pedig a mi olvasói tapasztalatunk az, hogy nagyon is erősen merít belőle. Mindez annak lehet egyfajta megjelenése, amit Radnóti Sándor például így fogalmaz meg: Kertész „»implicit módon adottnak tartja« azt a kultúrát, amelyet elutasít”^{*}. Kertész Auschwitz kronotoposz, totális cezúra, abszolút nullpont; a túlélő a semmiből indítja életét, így lesz léte *Bildunggá*, vagyis minden találkozása azzal a kultúrával, melybe e cezúra nélkül beletartozna, az újdonság erejével hat rá, egzisztenciális fordulatot hoz (miközben végtelenül szorosan hozzá tartozik). Persze ezt az illúziótlan *Bildungot* az teszi lehetővé – és ez már a Rákosi- és Kádár-korszak kronotoposza – hogy itt a túlélő nem a cezúra utáni társadalomba kerül, hanem a modernitástól végtelenül távol eső közegbe. „A totális háború rombolását a totális béke avatta teljes és mondhatni, tökéletes pusztítássá”, így korszakol *Az angol lobogó*.

Olyan novellát, hangsúlyosan művi szövegtípusmódot olvasunk, mely egyben az irodalommal való leszámolásnak, „az irodalom végének” történetét mondja el. Pedig az irodalom *Az angol lobogó*-ban olyan erőként jelentkezik, mely a legintenzívebb valóságot is magához hajlítja; az elbeszélés világában Thomas Mann *Goethe és Tolsztoj*-tanulmányának szabadsága, tágassága, rendje az, amely olvasója számára értelmezhetővé teszi az '56-os forradalom eseményét – „azt kell mondanom, bármilyen furcsán is hangozzék, hogy az utcán zajló események igazolták a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányra fordított fokozott figyelmet, az ezekben a napokban az utcán zajló események ezúttal valóságos és cáfolhatatlan értelmet adtak a Goethe- és Tolsztoj-tanulmányra fordított fokozott figyelmeknek”. Talán épp az angol lobogó-borította autó, a belőle kiintegető kesztyűs kéz látványa az, ami nem csak a forradalmi remények végét, hanem egyben az irodalommal kapcsolatos illúziók szétfoszlását is jelzi. A főszereplő-elbeszélő figyelme ezután – hisz újabb cezúra ez, az időnek, a történelemnek újabb törése – egyre inkább a gesztusok, a *tanúság* megnyilvánulásai felé fordul; noha ezek a pillanatok elmesélve csupán *bon mot*-vá, adomává, anekdotává alakulnak.

A tanúsítás pillanata az, mikor a forma, a gesztus egybeesik az egzisztenciával, így pedig szemlélhetővé teszi és egyben elviseli, magán hordja valaminek a valóságát, igazságát. Így tér vissza az elbeszélésben Szép Ernő alakja, akit legendás bemutatkozása, ez a mérhetetlenül erős sűrítés az elbeszélő szerint a katasztrófa megszólaló tanújává tesz. A „Szép Ernő voltam” metaforája a novellában: „Azért jöttem, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról”. A János evangéliumából származó idézet Jézus kihallgatásakor hangzik el – nem védekezésésként, hanem a vállalt és betöltött szerep összefoglalásaként. Hasonlóképpen éli végig, semmi alól nem mentesülve, a rá háruló személyes és történelmi katasztrófákat Szép Ernő. A megélés és a megfogalmazás egysége teszi tanúvá – és az elbeszélés világában végül a tanúság lesz az egyetlen hiteles egzisztenciális gesztus, sőt, létmód. De ez már *nem irodalom*, teszi hozzá Kertész elbeszélője. Pedig mind a két idézet irodalom, a János evangéliuma-beli részlet és Szép Ernő jól megformált mondata is a lehető legtudatosabban alkalmazott szöveg. (Mint ahogy az *Ember-szag* végén az „azt már nem mesélem” csendje is: tanúság és szöveg-gesztus.)

* Radnóti Sándor: *Utószó*. In: *Az értelmezés szükségessége*. L'Harmattan, 2002. 215. (A belső idézet Teslár Ákostól.)

Az angol lobogó végső soron tehát mégiscsak az irodalom rehabilitációja – olyan nyelvet keres, amelyen akár az irodalom kudarca, vagy a teljes elnémulás melletti kiállás is elbeszélhető. Paradox módon a tanúságnak a művészetet megelőző voltáról az aprólékosan fölépített fikció, a műviség beszél – és paradoxitásának része az is, hogy saját irodalomtörténeti hagyományait szó nélkül hagyja.

ARNÓTI ANDRÁS: ALLEGRO

BORGOS ANNA

A Spanyol menyasszony életrajzi és nőtörténeti referenciakeretben

Noha tudjuk, hogy a „tények” magában az elbeszélésben, s nem azon kívül vannak, Lovas Ildikó regénye esetében mégis adekvát lehet egyfajta referenciális, legalábbis a referenciákat szem előtt tartó, a szöveget ezekkel szembesítő olvasat. Hiszen a könyv egyik tétje éppen egy valóságos, az irodalomtörténetből ismert-mitizált történet felhasználása és átírása. Ugyanakkor a referencia kereteit érdemes az életrajznál tágabbra venni, és a regényt nemcsak a csáthi történet keretében olvasni, hanem tágabb kulturális kontextusba helyezni.

A *Spanyol menyasszony*ról rengeteget írtak 2007-es megjelenése óta¹, nem könnyű igazán újat mondani róla. Ebben a dolgozatban azt próbálom meg kíséző dokumentumok bevonásával körüljárni, hogyan, milyen eszközökkel és hangsúlyokkal íródnak újra Csáth Géza (ön)életrajzi motívumai egy kortárs szépirodalmi feldolgozásban, a feleség, Jónás Olga, illetve az őt „megszemélyesítő” és középpontba állító Lovas Ildikó szemszögéből. A regénynek tehát csak az egyik szálát húzom ki a történetből, a másikat, amely a nyolcvanas évek Szabó Katalin életrajzán élő kamaszlány, majd fiatal nő kapcsolat- és nőiség-küzdelseit kíséri, meglehetősen irodalmárialanul hanyagolni fogom, és megmaradok a Csáth Géza–Jónás Olga kapcsolat vonalán, amely kézenfekvőbb irodalom- és nőtörténeti kontextussal bír.

A feleség hangján elbeszél, a házasság utolsó hónapjait átfogó történet egyfajta naplómónológ, amely egyre inkább memoárba csúszik. A fikatív önéletrajz valós dokumentumokat (napló, levél, végrendelet) és saját novellabetéteket is beépít. (Utóbbiak közül az egyik, Kedves Jenő története, remek duplacsavarral egy hiteles ál-vendégszöveg, melyet az elbeszélő Kosztolányi-novellaként vezet elő. Ennek kapcsán hangzik el a regény egészének megalkotására és befogadására nézve is emblemikus mondat: „Nem könnyű a valóságot úgy elmesélni, hogy hihető is legyen.”²) Az életrajzból táplálkozó fikció óhatatlanul visszahat az életrajzra. Hogy egy frissen megjelent regényre utaljak, Rakovszky Zsuzsa *VS* című regényében

¹ A teljesség igénye nélkül: Nemes Z. Márió: A kinnal telt ház. *Holmi*, 2008/2; Bedecs László: Lényegileg szűz. *ÉS*, 2007. okt. 12.; Kádár Judit: Élet, habos torta. *Magyar Narancs*, 2007. szept. 13.; Szilágyi Zsófia: Kelyhek, tyúkok, liliomok. *litera.hu*; Radics Viktória: Tyúkkopasztás, angyalhajsz. *litera.hu*; Darabos Enikő: Lásátemikántáre. <http://www.revizoronline.com/article.php?id=134> 2008. febr. 24.; Krupp József: Lásátemikántáre. *Jelenkor*, 2008/3.; Ménesi Gábor: Liliom és vér. *Forrás*, 2008/12.; Sinka Annamária: Történetek a Másik szemével. *Forrás*, 2008/12.; Bence Erika: Kezdetek és végek. *Híd*, 2007/9.; Szabó Szilvia: Két emlékező/önértelmező nő diskurzusa. *Híd*, 2007/9.; Bánki Éva: „Nekem megbocsát az Isten”? *Új Nautilus*, 2007. aug. 29.; Balajthy Ágnes: Regény, nemcsak lányoknak. *Várad*, 2009/2. Kérchy Anna: Elmebaj, szerzőség és nem/iség (v)iszonyai két kortárs magyar Csáth-mítosz adaptációjában. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 2011. november, 71–85. <http://primus.arts.u-szeged.hu/ieas/gender/tntef.html#legujabb>

² Lovas Ildikó: *Spanyol menyasszony*. Kalligram, Pozsony, 2007. 144.

ugyancsak egy valós személy kezd élni egy fiktív térben, s ez feltehetőleg nem marad hatástalan Vay Sándor/Sarolta történeti helyére sem.

Csáth „kultuszfigura és vértanú-test”³ az irodalomtörténetben, zsenikultusz és önsorsrontás mítoszáat demonstrálja, melyet az „orvosi romantika retorikája tartósít”. Meggyilkolt felesége pedig a zseninek „áldozó” (az egyébként cseppet sem érzélgős Csáth a szeretkezésre is ezt a kissé patetikus szót – vagy az orvosi koituszt – használja), arc nélküli csatolmányként van/nincs jelen a Csáth-recepcióban. Lovas Ildikó regénye többek között e történet és mítosz újrasajátítása, át-/fölülírása, „az élő logosszá tisztuló fehér férfitestnek a kimozdítása, kiforgatása saját kereteiből, méghozzá egy ugyancsak testhez kötött, női hang segítségével”⁴. A kiforgatás emblematikus sűrítőmánya a regény refrénként visszatérő mondata: „Az ország legzseniálisabb férfinához mentem feleségül, és egy szarcsimbókkal élek együtt.”

A kortárs világirodalomban számos hasonló, klasszikus mítoszokat női szemszögből átíró, mára önmagában is klasszikussá vált művet találunk: ilyen többek között Margaret Atwood Odüsszeusz-történetet kiforgató *Penelopeia*-ja vagy a skót Carol Ann Duffy *World's Wife* című verseskötete, melyben Mrs. Midas, Teiresziász, Darwin és Faust felesége, vagy éppen Queen Kong szólalnak meg. De akár Angela Carter meseújrírásai (Csipkerózsika, Piroska) is idesorolhatók.

Másfelől a befogadóban felidéződhetnek a „valós”, huszadik századi női memoárok, melyek egy addig a férfiak oldaláról ismert történetet beszélnek el női perspektívából, mint Anonyma *Egy nő Berlinben*-je, Polcz Elaine *Asszony a fronton*-ja vagy Kosztolányiné Harmos Ilona *Tűzes cipőben*-je és regényes Kosztolányi-életrajza. A vonatkoztatási keretbe bevonhatjuk további írófeleségek memoárjait is: Mikszáthné Mauks Ilona, Vajda Jánosné Bartos Róza emlékezéseiben vagy Török Sophie naplójegyzeteiben egy élettörténet vagy életszakasz el/kibeszélésén túl erősen jelen van a szóhoz jutás, az éntegrelés-énteremtés, a saját élet értelmes történeté alakításának igénye, a „narratív identitás” felépítésének szükséglete. A női társak gyakran egyfajta áldozatszerep-mintát hordoznak a kapcsolatban, s életük olykor „tragikus hirtelenséggel” ér véget; az irodalomtörténet nagy számban tud felmutatni öngyilkos írófeleségeket, szeretőket: Móriczné Holics Janka, Osvátné Steiner Cornél, Kassákné Simon Jolán vagy Szabó Lőrinc szeretője, Korzáti Erzsébet. Jónás Olga esete speciális: ő gyilkosság áldozata lett, férje gyilkolta meg, aki nem sokkal később öngyilkos lett.

A valóságos Jónás Olgáról roppant kevés a fellelhető életrajzi adat. Budapesti zsidó kispolgári családban született Stern Olgaként, 1884-ben (három évvel idősebb volt tehát Csáthnál). Apja Jónás Jakab vasúti tisztviselő, nővére Jónás Gizella, a levelekben említettek szerint volt még egy bátyja és egy öccse is.⁵ 1910 májusában ismerkedtek meg Csáth-tal Ótátrafüreden, ahol az író ekkor fürdőorvosként dolgozott, és 1913 júniusában házasodtak össze. (A köztes időről, az író szerrel és nőikkel való birkózásairól Csáth 1911-es⁶, illetve 1912-13-as⁷ naplója tudósít borzongató részletességgel.) A három gyilkos pisztolylövés 1919 júliusában dördült el. A kapcsolat időszakáról Csáth naplói, levelei villantanak fel nyomasztó részlete-

³ Ld. Nemes Z. Márió: A kínnal telt ház. *Holmi*, 2008. február. 264.

⁴ Uo.

⁵ Ld. Csáth Géza végrendelete. <http://archiv.magyar-szo.com/arhiva/2006/01/21/main.php?l=j2.htm>

⁶ Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló (1906-1911)*. Szerk. Beszédes Valéria. Életjel Kiadó, Szabadka, 2007.

⁷ Csáth Géza: *Napló 1912-1913*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1989.

ket. A kevés biztos adat teret ad az írói alakteremtésnek, de kizárólag Csáth viszonylatában. Jónás Olgának nincs Csáth előtti vagy tőle független története. „Hidegen hagyta minden eseménye az életemnek, ami azelőtt történt, hogy megismertem. Más időszámítás volt az, sonkácskám, mondta.”⁸ A napló szavaival: „Bennem a végsőkéig él a vágy, hogy más nő ne férközhessék közénk, hogy egy mással való szeretkezés *emléke se* zavarja meg a szerelmünk tiszta és pompás tónusát...”⁹ Olga saját (?) szavaival: „Előveszem kis könyvem, és az az érzés fog el, hogy J. itt van velem a szobában. Általában egész nap vele foglalkozom. [...] Minden, amit teszek, amire gondolok, vele van kapcsolatban, és sokszor azon kapom magam, hogy gondolataim, melyek nem vele foglalkoznak, nem érdekelnek.”¹⁰

A regénybeli Olga alakja összetett, nehezen megragadható; egyszerre hagyományos és normaszegő nő: passzív, függő-odaadó áldozat, de aktív tekintettel, teste tudatos használatával, csábítással, gátlások nélkül megélt szexualitással. Ez utóbbi részben Lovas alakformálása; nyilatkozata szerint olyan figurát akart teremteni, aki „méltó párja” Csáthnak.¹¹ A hagyományos ideáloktól (elsősorban a szexualitás szférájában) elszakadó nő hangja valóban erős a regényben: „A sok cincogó kisasszony és nő között én voltam az egyetlen, akit nem érdekelt a saját jóhíre.”¹² „... az az én fegyverem volt, a tekintet, a lázas tekintet és a lanyha test, én már tizenhárom évesen sem osontam, térdeim összezárva pedig soha nem voltak.”¹³ „... mintha egy játék részesei lennénk, játéka, ami csak az én fejemben létezik, s arról szól, hogy kettőnk közül én vagyok a férfi. S azt teszek vele, ami kedvem szerint való, hiszen többet tudok nála az életről: a testről.”¹⁴ Ugyanakkor képzeletében megjelenik a polgári idill fantáziája is: a férj akadémiai székfoglalója, fiuk esküvője, a derűs öregség.

A regényben Olga Csáth kínzásában is méltó párként jelenik meg: „Ha elaludt a fotelban, arra mentem és belérúgtam...”¹⁵ „Azt akartam, hogy mindent lásson, még azokat a kéjérzéseket is, amelyeket meg sem ismertem. Férfiak f... látszódjék a szememből.”¹⁶ A feltételezett hűtlenségek sora (Rajz Sándor, Kosztolányi, Jász Dezső, a szomszéd kovácsmester vagy a süket patikusvőlegény), a tárgyak összezavarása, melyek alkalmasint Csáth morfiomos téveszméi, a regényben Olga valóságos elbeszélésének részévé válnak. Lovas Ildikó Olga-képe tehát mintha egy-egy ponton átfedésben állna Csáth paranoid nőképeivel. Amely leginkább a korabeli, weiningeri „filozófiában” sűrűsödő nőképet tükrözi: a passzív, egyszersmind csábító, áldozat és démon, gátolatlanul odaadó és veszélyes nő alakját. Csáth nézőpontjából, különösen a szer hatása alá kerülve, Olga (és a nő általában) gonosz, nárcisztikus, megbabolázandó, veszélyes, és rafinált lény, lehúzó, démoni, megrontó erő. Aki ugyanakkor nélküle nem létezik, előtte nem létezett.¹⁷

⁸ Lovas, 84.

⁹ 1911. ápr. 3. Csáth, 2007. 189.

¹⁰ 1911. ápr. 11. Csáth, 2007. 192-193.

¹¹ Nagy tűzhányók voltak bennem. Kőrössi P. József beszélgetése Lovas Ildikóval. *Forrás*, 2009. október, 91.

¹² Lovas, 88.

¹³ Uo. 86.

¹⁴ Uo. 86-87.

¹⁵ Uo. 95.

¹⁶ Uo. 139.

¹⁷ Csáth változó nőképeinek egy-egy megnyilvánulását lásd: „Értelmesebb-e a férfi, mint a nő?” (Levél a szerkesztőhöz). *Bácskai Hírlap*, 1904. júl. 7. „A nő és férfi egyenlő értelmi képessége ugyanazon a

Csáth permanens és intenzív félelmet érez az énvésztestől, a kontroll elvesztésével fenyegető testi vagy lelki kötődéstől. Ezt állandó kiszámíthatósággal, kimértiséggel, a másik érzelmeinek manipulálásával ellensúlyozza. Betegesen retteg saját kiszolgáltatottságától, kényszeresen törekszik arra, hogy minden helyzetben fölényben legyen, férfival, nővel egyaránt.

A szerelmet és a szexuális vágyat is ilyen kiszolgáltatott állapotnak éli meg. A testi vágyak okozta függőségérzet elől egy sokkal súlyosabb, végzetesebb függőségbe menekül.¹⁸ „Ebben az időben újra visszatértem a méreghez. Főleg azért, hogy a veszedelmesnek ígérkező pásztoróráknál hidegvért biztosítsak magamnak.”¹⁹ Öccsével, Brenner (Jász) Dezsővel csábíttatási kísérletet folytat, hogy „próbatétel” elé állítsa, azután zavarba hozza és elbizonytalanítsa, manipulálja Olgát.²⁰ „Állandóan az a félelmi érzés kísértett, hogy nem fogok tudni Olgán fölkerekedni...”²¹

Csáthnak a regénybe is átemelt végrendelete (mely már a saját és felesége halálára való készülődés jegyében íródott, benne Olga ingóságairól is rendelkezik) öccsének, Brenner Dezsőnek szóló tanácsokkal zárul, s ezek ugyancsak a szerelemnek a szerfüggőséghez mérhető veszélyeire figyelmeztetnek: „Nem jó egy nőhöz szokni. Bűn mint a morfinozniús.[!] Beidegezni az agyunkat valamire amit egy napon elveszthetünk az *rémesen veszélyes dolog*. (lásd Andort). Soha csak egy nővel ne foglalkozz. Legalább 2 nővel állj állandóan viszonyban. [...] Ha egy nőbe beleszeretsz – menekülj tőle, mert a szerelem, ha boldog is, elpusztítja az egyéniséget. A szerelem túlságosan aganszálja az agyat a coitusoknál mindenféle képzetekkel, s így rontja az akaratot. De főleg rabság és a nő igájába hajt.”²²

A szerelem tehát leküzdendő „probléma”, önfeladás, „komplex”, amely ellen védekezni kell – önmaga és a nő teljes kontrollálásával. A nő veszélyes gonoszságára irányuló projekciót később a végletekig erősíti a kábítószer okozta paranoiditása, „vonatkoztatásos tévesz-

helyen fiziológiai abszurdum. [...] A férfi szelleme alkotó, [...] a nő szellemi világában a gondolkodás helyett az érzelmek fejlődött ki jobban...” Egy évvel későbbi cikkében igazi pálfordulásról tesz tanúbizonyságot: „Feminizmus”. *Bácskai Hírlap*, 1905. máj. 21. „Mert szerinte [...] a nő élvezeti cikk, semmi egyéb. [...] Csak egy segítség van. Újabb és újabb mezsgyékert törni a női munkának; megbecsülni e munkát értéke szerint, s előbb-utóbb eljutunk a nőkérdés megoldásához. [...] Akik szerelmi jelszavakkal harcolnak a feminizmus ellen – igazán nem tudják, hogy mit cselekszenek.”

¹⁸ Csáth és Kosztolányi addiktív hajlamainak és szublimáló-képességének összevetéséről ld. Kőváry Zoltán: Morfium, matricídium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életében és műveiben. In: Csányi Erzsébet (szerk.): *Csáth-járó út-járó*. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2009. 45-86.

¹⁹ Feljegyzések az 1912. évi nyárról. In: Csáth Géza: *Napló 1912-1913*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1989. 47.

²⁰ 1911. jan. 14. Csáth, 2007. 158-162.

²¹ 1911. jan. 16. Csáth, 2007. 168.

²² Csáth Géza végrendelete, 1919. júl. 2. In: Lovas, 241. Az öccsének, Brenner (Jász) Dezsőnek írt levélbe foglalt végrendeletet Csáth Géza három héttel a gyilkosság előtt írta. Ekkor már két éve Regőcén él és dolgozik mint körzeti orvos. 1918 őszén születik meg lányuk, Olga. 1919 áprilisában Csáthot gyámság alá helyezik, a bajai kórház elmeosztályára kerül elvonókúrára, innen júniusban megszökik és hazagyalogol. Ettől kezdve saját és felesége halálára készülődik, ennek részeként írja össze ingóságait is. 1919. július 22-én adja le a három revolverlővést feleségére, majd felvágja az ereit, egy debreceni orvostanhallgató menti meg. Ezután újra a bajai kórházba szállítják, majd hozzátartozói kérésére a szabadkai kórházba kerül, ahonnan szintén megszökik, és elindul Budapest felé. Szeptember 11-én Kelebiánál, a demarkációs vonalnál a szerb katonák feltartóztatják, s ő megmérgezi magát. Ld. Dér Zoltán bevezetője: <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/97/csath1.html>

méi”. A nőt teljes önálávetésre kényszeríti, mégis úgy érzi, ő az, akit megtevesztettek, kifosztottak.

„Hazakisért, nem beszélt. Ezt szándékos gonoszságnak tekintettem, azaz tűrhetetlen szexuális önzésnek, amellyel minden percben aktuálissá akarja magát tenni.”²³ Pár órával később: „Teljes kritikával néztem kóros észműködésemet, és mégis végeredményben – mint a paranoiás – oda lyukadtam ki, hogy mégse vagyok bolond.”²⁴

Csáthnak nem sokkal felesége meggyilkolása előtt keletkezett töredékei és levelei már erről az elmélyült paranoid személyiségzavarról árulkodnak. Téveszméi többszörös gondolati csavarral működnek: nem egyszerűen azt gondolja Olgáról, hogy az megcsalja, félrevezeti (erre ugyanis nem talál bizonyítékot), hanem hogy szándékosan úgy viselkedik, hogy Csáth gyanakodjon. Azaz saját paranoiditását vetíti ki Olgára.

„Egyelőre meg akart őrizteni. Úgy tett mindig, mintha dugdosni akarna valamit előlem, s meg akarna mérgezni. Ha otthon voltam, folyton ki-be járt a szobákban, és szekrényeiben rakkosgatott, és amikor beléptem, becsukta a szekrényt. Én azután feltúrtam mindent, és semmit se találtam. Tudta, hogy ez a keresés izgat, pusztít.”²⁵

„*Ti tudtátok, hogy micsoda ostoba baromságot követtem el a házasságommal. Hogy egy legmagasabb rafinériájú címeres szajhát vettem nőül, aki rossz volt és ördögi. [...] Sejttem, hogy 1914 aug.-ban és 1915 őszén téged is elcsábított. Valódi gonosz nő volt, aki mesterien értett hozzá, hogy félrevezessen. [...] Nem azt panaszlom fel O-nak, hogy megcsalt. Ismétlem, ez csekélység ahhoz képest, hogy folyton kínt, nyugtalanított. [...] Ha alkalom volt rá, adta a féltékenyt, és rémes patáliákat csapott – szintén figyelemelterelés céljából. [...] Borzasztó sors, ha elgondolom, mi lehettem volna!! – ha ezt a démont, ezt a Carmennél és Szapphónál nagyobb k.-t nem hozza utamba a sors.*”²⁶

Különösen érdekesek azok a momentumok, amikor Olga beleolvas és beleír Csáth naplójába. Ez a gesztus akár a szoros szimbiózis, a mély összetartozás jele is lehetne – azonban itt inkább a kontroll (a regényben pedig kifejezetten a kínt) eszköze Csáth kezében, és éppen a valódi intimitás és bizalom hiányáról tanúskodik. Olga ugyanis Csáth utasítására és az ő hangján, mondhatni az ő szájá íze szerint, talán egyenesen az ő diktálására²⁷ ír a füzetbe. (Részben hasonló indíttatásból, de jóval ironikusabb és irodalmibb formában írja meg Gertrude Stein Alice B. Toklas „önéletrajzát”, amely leginkább önmagáról szól az odaadó társ szemén át.) A regényben Olga Csáth gyerekkoráról olvas rajongva a naplóban, aztán a különböző nőkről szóló bejegyzések között keresi kétségbeesetten a saját nevét.

A valóságos naplóban Olga olyan témáról, nevezetesen a szüzesség megtartásáról/odaadásáról elmélkedik, amely beszédesen kifejezi a korabeli társadalom férfi-nő viszonyainak mélységes aszimmetriáját, kettős morálját. A nő odaadja szüzességét „cserébe” azért, hogy a férfi hajlandó feláldozni szabadságát a házasság oltárán. A férfinak tehát alapvetően „áldozatot”, önmegtagadást jelent a házasság, melyre („erkölcsileg”, egzisztenciálisan) a nő szorul rá

²³ 1912. szept. 24. Csáth, 1989. 85-86.

²⁴ Uo. 87.

²⁵ Jegyzetek D.-nek, é. n. [1919. május-június körül]. In: Csáth, 1989. 140.

²⁶ Csáth Géza levele Kosztolányi Dezsőnek, 1919. jún. 25. In: Szajbély Mihály (szerk.): *A varázsló halála. In memoriam Csáth Géza*. Nap Kiadó, Budapest, 2004. 305-306.

²⁷ Beszédes Valéria feltételezése, ld. Utószó, in: Csáth, 2007. 206., Ld. még Fekete J. József: „Formálisan úgy cselekszel, mintha egy novellahősöd volnál”. Irodalmon kívülség és belülség Csáth marginális műfajaiban – napló és levél – a mű árnyékában burjánzó (szöveg)világ. In: Csányi, 2009. 161-180.

igazán. A Lovas által megalkotott fiktív Olgához képest a naplóból egy jóval szemérmesebb, konvencionálisabb nő sejthető, akinek Csáth előtti magántörténetéről nem tudunk, de úgy tűnik, hogy (a regény szavaival) „lényegileg” még szűz volt. Míg a regény azt sejteti, hogy Olgának számos kalandja volt már Csáth előtt, a napló arra utal, hogy féltve őrzi szüzességét az Igazinak – persze nem lehetünk biztosak benne, ki is beszél(tet) valójában a sorok mögül.

„Ma, amidőn följegyzéseit olvastam, meggyőződésemm volt, hogy mi egész életre egyesülünk, egymáshoz tartozunk. [...] Azt mondja, jövőjét, szabadságát nekem áldozza [sic!], és szívesen teszi. És mégis, ha nekem kellene áldozatot hoznom, gondolkodóba esném. Áldozatot hozni. Sokféleképen lehet. J. viszonzást kíván. A legnagyobbat, a legértékesebbet, mit nő férfinak nyújthat. A szüziességét gondolja. Igaza van, ez a legméltóbb viszonzás azért a nagy áldozatért, amit értünk a házassággal hoznak. [sic!] Tehát őrizni, féltetni kell, hogy akkor mi is a kellő viszonzást adhassuk.”²⁸

Olgában a szerelmének való engedelmesség és a női szemérem csatája zajlik. Attól tart, mindkét esetben (szüzessége megóvása és „odaajándékozása” esetén is) Csáth elvesztését kockáztatja:

„Az a vágy, hogy J. minden óhajának eleget tegyek, lenyűgözött, s most már magam is fogva voltam e sajátságos és nagyszerű gondolat által. De a szeméremérzetem, a félelem, hogy esetleg veszítek J. és magam előtt e nőietlenség által, a kivitel módja, fellázadt ellene.”²⁹ [hogy mint a török nők, „akadálytalanul nyújtsa csókra az ajkát”.]

Csáth a testi köteléket mindenekfölött valónak tartja, túlértékeli. „A magam számára csak olyan hűséget tartom becsesnek, mely *tisztán szexuális okokon nyugszik*. Mihelyst azt látnám, hogy Olga csak anyagi vagy erkölcsi okokból [...] hű hozzám, mindjárt elhagynám. Erkölcsileg és anyagilag nem, de szexuálisan mindenesetre, rögtön.”³⁰ Pedig ezek az okok nem teljesen függetlenek egymástól – az erkölcsi, anyagi és szexuális kötődés/kiszolgáltatottság sok szempontból összekapcsolódik, legalábbis a nő oldaláról.

A Csáth–Jónás viszonyban a (mai kifejezéssel élve) bántalmazó kapcsolat minden formája és eleme felismerhető: a kontrollálás, az izolálás a környezettől („eltiltja” pl. Kosztolányiékától és Böhm Arankától), a verbális és fizikai erőszak. A regényben mindez a legszélsőségesebb szadizmusig jut: a féltékenységi rohamoktól a krétával kijelölt szimbolikus zárkán át a késsel való fenyegetésig és a szexuális játékból életveszélyes aktussá váló kikötözésig. Csáth elismeri, hogy nem „féltékeny”, hanem szadista. Ugyanakkor a szadizmus nem „önmagáért való” perverzió, hanem a hatalomgyakorlás eszköze. „Hangsúlyozom, hogy mindig szadista férfi voltam, és sohase féltékeny. O.-val szemben is így indítottam, és uralkodtam felette, de az M és a féltékenység elgyengített, s ő azután vérszemet kapott és felülkerekedett.”³¹

A naplóbejegyzések is azt sugallják, hogy a kapcsolatban mindennaposak lehettek a bántalmazások, „büntetések”, különösen Csáth szerfűggsének, paranoid rohamainak felerősödésével.

„Alighogy a varrónő elment, az asszony ingerült szóváltásba kezdett velem. Egy ideig tűrttem, majd figyelmeztettem, hogy ha még egy szót hallok, megverem, de folytatta. Még hangozabbban, kíméletlenebbül kiabált, és én, miután újra időt adtam neki, [...]: megvertem. Jobbról

²⁸ 1911. ápr. 11. Csáth, 2007. 193.

²⁹ 1911. ápr. 21. Csáth, 2007. 195.

³⁰ Csáth, 1989. 90.

³¹ Jegyzetek D.-nek. In: Csáth, 1989. 133.

is, balról is alkalmaztam néhány ütleget. [...] Az utcán csavargott, sírva. Kb. 3 órába tellett, míg kibékültünk, én azonban azt az ígéretet tettem, hogy ha még egyszer megismétlődik ilyesfajta eset: visszavonhatatlanul elutazom és elválok tőle. Megígérte, hogy nem lesz rossz, és nemsokára ágyba feküdtünk, és reggelig felébredés nélkül »haluszkáztunk«.³²

„... otthon a hangos és szangvinikus feleselése miatt kénytelen vagyok brutális lenni.”³³ „Pár évnek kell még elmúlni, mire Olga rájő, hogy férjének minden tanácsa szentírásnak minősítendő. [Olga bejegyzése:] (Máris belátom édes pici kis nőd Olga.)”³⁴ „Nem is telefonált. Hízelgő reám nézve, hogy ennyi fáradságot vesz manőverek kidolgozására, de meg kell érte mégis büntetnem. Vagy ép ezt akarja. Félek, hogy túlságosan megszokja a verést.”³⁵

Jónás Olga ezt követő feljegyzéseiben (melynek hitelessége persze kérdéses) lázadásnak nyoma sincs, a teljes megadás, sőt, a leigázás bizonyos mértékére való igény fejeződik ki benne:

„Minden úgy történt, ahogy megsejtettem. Jött, ölelt és megvert. Annyi bizonyos, hogy mentséget nem találhatok, hiába panaszkodnék, vagy volna igazam, mert ő nem akarja. Annyira képes hatni rám meggyőző képességével, hogy többször (nem mindig) magam is azt hiszem, hogy neki van igaza oly dolgokban, melyeket előzőleg épen ellenkezőnek találtam. Mi lehet ennek az oka? Bizonyára az én gyöngeségem, amit most találok meg magamban. [...] [N]em tagadhatom, hogy kellemes, jóleső érzést vált ki belőlem, ha egy kicsit zsarnokoskodik. *Ilyennek* szeretem a férfit, de ha túlságba vinné, vagy látnám, hogy csak *ezért* teszi – nem jó lenne.”³⁶

Egy másik alkalommal úgy nyilvánul meg, mint a gyerek, akinek jóvá kell tennie engedetlenségét – a sorokból szintén Csáth hangját hallhatjuk ki:

„Ma, amidőn vonakodtam vele kocsizni, egy elhibázott szó vagy hangsúly miatt csaknem komolyan megharagudott rám. Az első pillanatban éreztem, hogy ha idejekorán be nem látom hibámat, s azt jóvá nem teszem, ez a félreértés komoly fordulatot adhat a mi szép, harmonikus szerelmünknek.”³⁷

Felmerülhet a kérdés, hol húzódnak a bántalmazó kapcsolat „határa” a korban. Hiszen ekkor jóformán minden (középosztálybeli) párkapcsolatba (és az ezzel kapcsolatos ideálokba-ideológiákba is) bele volt kódolva az egyenlőtlenség, a hatalom, az – egzisztenciális, intellektuális, társadalmi, fizikai – kiszolgáltatottság, jóval nehezebb lehetett kiegyensúlyozott erőviszonyokat teremteni. Csáth időnként valamelyest reflektál erre a dinamikára, de ez nem befolyásolja a viselkedését:

„Későn mentem Olgához. ½ 6 felé. Ki volt sírva. [...] Keményen tartottam magam. Kínóztam. Újabb sírások. Szidtam magamban a sorsot, mely a lányt ezekhez az eszközökhöz utalja, mivel annyira aggódik állandóan, hogy elveszt és vége lesz mindennek.”³⁸

Lovas „nőszempontú” látásmódjának határait mutatja, hogy kölcsönös függésként állít be olyan helyzeteket is, ahol egyértelműen a nő van fenyegetett állapotban. Például – és most

³² Csáth Géza: Veszekedés Olgával. In: Szajbély, 2004. 188-189.

³³ 1915. jan. 16. Csáth, 2007. 75.

³⁴ 1915. szept. 20. Csáth, 2007. 160.

³⁵ 1911. ápr. 5. Csáth, 2007. 190.

³⁶ 1911. ápr. 6. Csáth, 2007. 190.

³⁷ 1911. ápr. 10. Csáth, 2007. 192.

³⁸ 1912. szept. 25. Csáth, 1989. 87.

egy pillanatra mégis átugrom a kortárs történetészálra – amikor egy férfi kis híján megfojt egy nőt „szerelemföltésből”, az elbeszélő így kommentálja a jelenetet: „Akkor még nem tudtam, hogy tényleg vannak ilyen helyzetek, létezik ez a fajta kölcsönös kiszolgáltatottság.”³⁹

Mint minden testi-lelki erőszak, Csáth követelései sem a szerelemről szólnak, hanem a birtoklás vágyáról, amely személyisége alapvonása. Csáth naplóit végigkísérik a listák, lajstromok, számok. Regisztrálja bevételeit, kiadásait, írásait, testi funkcióit, és nem utolsósorban (kényszeres Don Juanként) koituszai számát.⁴⁰ Ez a materiális és metafizikai bírvágy valami csillapíthatatlan éhségérzet, hiány ellensúlyozására irányul. Végső soron egy önmagból, öngyilkosjelölt élőhalott elmúlás előli menekülése, „a halál tükrében megélt nemiség” perverz-órával.⁴¹

Csáth drasztikus testi leromlásával a viszony átalakul (a regény szerint egyenesen megfordul); az író elveszti fölényét, beteggé, áldozattá válik – de nem szerethető, hanem szánandó és taszító áldozattá, aki emberi formáját hagyja el. A regénybeli Olga nézőpontjából: „Kívül kerültem a világn, ismeretségünk alatt először történt meg, hogy kívülről láttam őt. Szánalmasnak láttam.”⁴² A regényben is idézett napló szavaival, Csáth oldaláról: „Oly undok, gyenge és szánalmas vagyok, hogy valósággal csodálkoznom kell Olgán, hogy még szeret és nem csal meg.”⁴³ Ezen a ponton is jól megragadható, ahogyan a regény Csáth önmagára, illetve Olgára irányuló tekintetéről Olga perspektívájára vált át, akinek ekkor már sikerül kívülről szemlélnie férjét, kívül kerülnie a szimbiózison. Olga szexualizált teste helyett most Csáth széteső, taszító, „abjekt-szerű” teste kerül a középpontba, amely Olgával próbálja gyógyítani magát. A regény erőteljes szavaival: „Tépést csinált a lelkemből saját gennyes sebeire...”⁴⁴

Csáth azonban így is agresszor marad, sőt – attól, hogy felesége kiszolgáltatottnak látja, még inkább azzá válik. Olga nem tud elmenekülni, cserbenhagyja veszélyérzete, amint ezt önmagáról megállapítja, amikor a regényben működtetett időcsavarral, már megtörténtként utal a gyilkosságra: „Ha túléltem ezt az éjszakát, összepakolom a gyerekeim és elmegyek. Nem tudom, hová tűnik később ez a tudás.”⁴⁵

A regény érzékletesen feltárt rétege Olga anyasága, a szoptatás, a gyerekhez való ambivalens viszony. Itt fontos támogató szerepe van a fantasztikus történeteket mesélő cselédnek, Veronnak, aki a nők közötti intimitás biztonságát nyújtja, és egy rövid időre felvillantja Olgában egy elképzelt, alternatív életforma lehetőségét.⁴⁶ (Ez fantázia marad.) Az anyasággal Olga

³⁹ Lovas, 26.

⁴⁰ A napló (bár jóval szélsőségesebb formában) kissé emlékeztet Csáth öccse, Brenner (Jász) Dezső regisztrálójára, saját testi és lelkiállapotát szinte napi rendszerességgel rögzítő naplójának hangvételére. Jász Dezső: *Hasznok és keserűségek. Egy szabadkai gimnazista század eleji naplója (1908-1910)*. Közread. Dér Zoltán. Életjel, Szabadka, 2001.

⁴¹ Földényi F. László: A halál tükrében élt élet. In: Szajbely, 2004. 207.

⁴² Lovas, 247.

⁴³ 1913. jan. 31. Csáth, 1989. 123.

⁴⁴ Lovas, 233.

⁴⁵ Lovas, 249.

⁴⁶ A két cseléd lány (Ágnes és Veron) alakját Tersánszky Józsi Jenő *A céda és a szűz* című regényéből emelte át Lovas (ahol éppen a „céda” az erkölcsös). Ld. Nagy tűzhányók..., 88.

már nem kizárólagosan birtokolható partner, kilép a szimbiózisból. A gyilkosság pedig egyszer szersmind anyagyilkossággá is válik.⁴⁷

Ezzel kapcsolatban még egy „önkéntes” nyilatkozat Olgától: Csáth „Brenner Dezsőnek írt utolsó előtti regőcei levelében arról számol be, hogy Olga 1919. július 14-én írásba foglalta, hogy együtt halnak meg (közös elhatározásból lesznek öngyilkosok), de a levél zárójelbe tett mondata arról árulkodik, hogy a nyilatkozatra Csáth kényszerítette Olgát: »(Ha akarom, megölhetem őt, és senki se fog gyilkosnak mondhatni)«.”⁴⁸

Bár a regényben mindvégig az ő hangját halljuk, Olga csak Csáthon, a kapcsolaton keresztül létezik, nincs, nem lehet tőle független története, személyisége. Amikor az író felbomlása visszafordíthatatlanná válik, és Olga kerül „fölnybe”, Csáth a gyűlölet és öngyűlölet jegyében őt is és önmagát is elpusztítja. A történet a kezdetben még kölcsönös szükségleteken, később egyre inkább kölcsönös függésen alapuló férfi-nő kapcsolat szélsőségeikig vitt formájának lát-lelete a fiktív és a valós térben egyaránt. Olyan destruktív kodependencia, melyből Olga sem képes kilépni. Az érvessztés, a függőség mindkettejüket béklyózza: Csáthot egyre inkább a szer, Olgát Csáth tartja fogva. A „gyógyír” kívül, a szerben van, nem a kapcsolatban. („És fiam, te azt jobban szereted, mint engem!” – idézi Csáth naplójában Olga szavait.⁴⁹)

A regény a szavakon túli, érzéki regiszterekben való jártasságot tulajdonít Olgának: „So-hasem veztettem naplót, gyerekes dolognak tartottam. Engem a színek, szagok, érzések emlé-ke pontos irányban tartott...”⁵⁰ Ugyanakkor nagy írói empátiával szóhoz is juttatja, érzéki-érzékletes „női” nyelvvel (sok ismétléssel, visszatérő motívummal), szavakkal, történetekkel, személyiséggel ruházza fel. A rendkívüli, egyszer szersmind példázatszerű történet elbeszélése kitörölhetetlenül beleír a kánonba, beleénekel egy új szólamot.

⁴⁷ Egy ilyen irányba mutató pszichoanalitikus értelmezéshez ld. Mirnics Zsuzsanna, Heincz Orsolya: Az Elérhetetlen keresése. A korai sérülések jelentősége Csáth Géza pszichobiográfiájában. In: Csányi, 2009. 93-104.

⁴⁸ Kelecsényi László: *Csáth és a homokember*. Noran Libro, Budapest, 2009.

⁴⁹ 1913. márc. 12. Csáth, 1989. 130.

⁵⁰ Lovas, 288.

BAZSÁNYI SÁNDOR

Szakáll, hártya, pata...

KAFKA-ZÖREJEK NÁDAS PÉTER PRÓZÁJÁBAN

2003. október 29-én Prágában Nádas Péter vehette át a Kafka-díjat. És talán nem véletlenül éppen ő, és éppen *A per* írójáról elnevezett díjat. Kell, hogy jelentsen valamit Kafka az *Emlékiratok* könyve és a *Párhuzamos történetek* szerzőjének irodalomszemléletében. Kell, hogy valamiképpen helye legyen Kafkának a Nádas-életműben, ha nem is szó szerint (elegáns fekete keménykalapban), de valamiféle érzékelhető tendenciaként (felsejlő sötét árnyként) mindenképpen.

„Kafka vagy Thomas Mann?” – tette fel az eldöntendő kérdést fél évszázada a realizmus félreértett változatairól értekező Lukács György. (Lukács 1958) A szovjet típusú szocialista realizmus elkötelezettje persze egyértelműen a polgári humanista (protoszocialista) írófejedelemre voksolt – a dekadens hivatalnok író ellenében. Lelke rajta. Ha már egyszer ilyen éles kérdést tett fel. Mindenesetre, két évtizeddel később, Maár Gyula 1978-as portréfilmjében Pilinszky János mintegy letűkrözi, ámde értelmezi is, és nem utolsó sorban megfordítja a Lukács-féle képletet:

... de hogy mi a kor mondanivalója...? Tudniillik nem biztos, hogy az, amiről beszél. Hát hiszen mikor – nagy példát mondok, ugye – úgy éreztük, Thomas Mann beszél a korról, kiderült, hogy Kafka. Tehát nagyon nehéz eldönteni, hogy tulajdonképpen mi a kor; mert a kor nem biztos, hogy azonos azzal, amiről beszél. Illetőleg: nem teljesen azonos.

(Egyenes labirintus, in: Pilinszky 1994 – kiemelések: B. S.)

A kor érzékelhető „beszéde” és tulajdonképpeni „mondanivalója” kölcsönviszonyának gondolatát Nádas sajátosan újrafogalmazza a szépirodalmi szövegeiben – mégpedig a Pilinszky-féle állásfoglalás ellentétes szerkezetét leképező ironikus alakzatok formájában. Mert például az *Emlékiratok* könyve tizenkilencedik századi történet szála leginkább valamiféle Thomas Mann-i (vagy prousti) ügyről „beszél”, azaz a polgári élet- és látásmód összetett pompájáról – ez viszont, Nádas egyik gyakori kifejezésével, csak „szimuláció”, tettetés volna. Ami pedig a regény tényleges „mondanivalójának” tűnik: egyfajta komor kafkai vízió az ember testi-lelki önértelmezéséről – ez viszont, megint csak Nádas szavával, csakis a „disszimuláció”, a leplezés tartományában létezik. Ám a leplezett „mondanivaló” olykor mégiscsak kihallatszik a regény színlelő „beszédéből”, sőt esetenként tagoltan meg is nyilvánul. Leginkább talán a *Titkos örömünk éjszakai* című fejezetben, ahol is az egyik szereplő által készített fotográfia segítségével bepillantást nyerünk a heiligendammi szanatóriumban játszódnó négy-szereplős, gyilkossággal végződő, ráadásul lidérces Kafka-motívummal dústott szenvedélytörténetbe, amely jócskán teátrális körülmények között szembesít minket a testiség legpórébb igazságával.

És ha már szóba került a tettetés és leplezés ironikus alakzatának teátrális volta, érdemes felfigyelnünk arra is, hogy Nádas nagyon hasonló összefüggésben, hasonló fokú tisztelettel és azonosulással beszél Jerzy Grotowski színházművészetéről, mint a Kafka kapcsán idézett Pilinszky. Ugyanakkor a Grotowskitól megtudott „titkokról”, lévén tényleg titkokként kezeli azokat, jóval többet „hallgat”, mint amennyit „beszél”:

Írok erről-arról, de a titkaimat Grotowski árulta el nekem. És végül is nem az határozza meg az embert, amiről beszél, hanem az, amiről végtelen szóáradatának álcája mögött hallgat, amit beszédesen is el kell hallgatnia.

(*Levél egy idegen városból*, in: K – kiemelések: B. S.)

Van tehát egyfelől mindaz, amiről az ironikus szerkezetű életmű látványosan beszél, másfelől meg mindaz, amiről talán még látványosabban hallgat. Noha Nádas olykor megtöri a hallgatást. Megtöri tartós hallgatását a mintegy Thomas Mann (és Proust) által módszeresen elfedett Kafkáról:

Thomas Mann is, Proust is stilisztá. (...) Thomas Mann az élményt a korstílus követelményeinek megfelelően szublimálja. Kafka nem ismeri a kor kosztümjeit.

(Mihancsik 2006)

A Thomas Mann-naplókról írott 1989-es esszéjében Nádas többek között arról beszél, hogy a német író stílusa mindig valamit (valami nagyon polgárit és humánust) „reprezentál” az irodalom által, (*Thomas Mann naplóiról*, in: E) míg mondjuk – illetve bátran mondhatjuk Nádas nyomán – Kafka írásmódja egyenesen „prezentálja” az irodalmat. Mint ahogyan Nádas prózájában is egyre inkább átveszi a (Thomas Mann-nal fémjelezhető) stiláris „reprezentáció” helyét a (Kafkával jelölhető) radikális írásmód „prezentációja”. Gondoljunk csak az 1986-os *Emlékiratok könyve* és a 2005-ös *Párhuzamos történetek* nagyon különböző szövegvilágaira; a folyamatra, amelyben egyre inkább elhalványul a nyelv képviselői szerepe, és ezzel párhuzamosan egyre inkább kiélesedik a nyelv önmagát állító fenomenalitása. Ahogyan egyébként arról maga Nádas is nyilatkozik:

... világletemben az volt a vágyam, ami Flaubert-é: csak semmi stílus. Ez se a Családregegyben nem sikerült, se az Emlékiratokban. Ott annyira nem sikerült, hogy a végén émelegtem a választékos körmondataimtól. (...) Most sikerült a legmesszebbre menni abban a küzdelemben, hogy ne legyen stílusom.

(Károlyi 2005)

Míg az *Emlékiratok könyve* barokkos mondatai szépen felépítették saját látszatvalóságukat, dúsan ábrázoló („reprezentatív”) stiláris teljesítményüket, addig a *Párhuzamos történetek* mondatai – noha ábrázolóerejük sem kevés (gondoljunk csak a margitszigeti homoszexuális rituálék provokatív megjelenítésére)! – immár bátran lebontják ezt a stilizált látszatvalóságot, más szóval egyáltalán nem leplezik saját („prezentatív”) valóságukat, önnön legsajátabb, mivel anyagszerű, sőt testszerű, következképpen megtörhető (s így „ortopéd jellegű” és „tartósan furcsa” [Károlyi 2005]) valóságukat.

De nézzük először még azt, miként vélekedik a Thomas Mann helyett Kafkát választó Pilinszky a prágai író látás- és írásmódjáról:

Különös jelenség. Miután a művészet elvesztette Istent, a századforduló körüli időkben felüti fejét egyfajta angelizmus (elsősorban Rilkére és Kafkára gondolok). Ha ugyanis definiálnom kellene Kafka művészetét, valamiképpen a következőket mondanám. Egy angyal szemével látja a világot, egy olyan „tisztá” angyal szemével, aki hátat fordít az Atyának. Ettől oly képet ad, nemcsak az életről, de a létről, a teljes univerzumból, ami bár végtelenül pontos, mégis olyan, mint egy rézmetszet. Tehát: negatív, egy angyal éleslátásával készített negatív kép a mindenségről. A negatívról előhívott valódi képre egyedül az Atya szeme (szeretete és kegyelme) képes.

(Néhány sorban, in: Pilinszky 1994)

A „negatívról” készített „valódi kép”, vagyis a jócskán rendhagyó, mivel csakis egyetlen példányban létező „rézmetszet” olyan – Rilkére és Kafkára jellemző – „angyali látásmódról” árulkodik, amely nem áll távol Nádasától sem. Legyen szó akár a festő Keserű Ilona „semleges látásának” tiszta vizualitásáról, amelyben nem az a lényeg, hogy valamit „ő így lát”, hanem hogy az a valami „látva van”; (*Saját jel*, in: HN) akár a *Párhuzamos történetek* nem-humanista és nem-morális „semleges látásáról”:

Ha valaki (...) tartósan vándorol a különböző személyek szemléletében, akkor kialakul az úgynevezett semleges látás a szövegben. Ez önmagában egy analógia, hiszen a semleges látás képességével mindenki rendelkezik, s én az írói szerepemben erre építek. Pilinszky, Nemes Nagy vagy Rilke angyalokról beszélnek, akik a hátunk megett állnának, de a jelenség racionálisan is megfogható.

(Németh 2006)

A Pilinszky és Nádas számára egyaránt fontos Kafka „angyali” vagy „semleges” látásmódja: előfeltevés-mentes. Azaz független bármiféle humanista vagy morális előítéllettől, szándéktól vagy ideológiától, bármiféle olyan fölös tehertől (hiszen bőven elég neki a saját terhe), amelyet Milan Kundera a „kafkalógia” címkével illet, (Kundera 1996) és amelyet az „értelmezés ellen” fellépő Susan Sontag az allegorikus-ideologikus olvasatok három fő típusába sorol, vagyis a politikai, a pszichológiai és a vallási túlértelmezések körébe. (Sontag 2000) Az értelmezői túlkapásokra érzékeny Sontag az értelemirányult hermeneutika helyett a szövegközeli erotikát ajánlja. Ahogyan egyébként Walter Benjamin klasszikus Kafka-esszéje, vagy éppen *A törvény kapujában* Jacques Derrida-féle olvasata nyomán is gondolhatnánk. Mely rövidke Kafka-elbeszélésben (vagy regénybetétben) nem is az tűnik igazán fontosnak, hogy mire várakozik a törvény kapujában a vidékről jött ember, hanem hogy miféle látni- és csodáltnivalók adódnak számára az ott eltöltött hosszú-hosszú évek során. Ilyen látványelemek például az ör hegyes orra és tatár szakálla, vagy éppen a prémgallérjában fészkelő bolhák. És ha allegóriák is lennének Kafka szövegei, akkor csakis önmaguk allegóriái, mondhatni az olvashatatlanság allegóriái – abban az értelemben, hogy nem engednek maguk mögé nézni, lévén nem is rejtenek, képviselnek vagy „reprezentálnak” magukon kívül semmiféle világos üzenetet, semmiféle bizonyosságot. Csakis önnön póré szövegvalóságukat „prezentálják”. Ahogyan Nádas is látja:

A per nem jelent mást, mint ami oda le van írva. Nem kell mögéolvasnunk, nem tudunk aláolvasni és föléolvasni sem...

(Mihancsik 2006. – kiemelés: BS)

És míg Kafka elbeszélésében leginkább a szakállhoz és a bolhákhoz fogható részletek „vannak leírva” a szöveg felületén, addig Nádas 2005-ös regényében gyakorta felöltözött vagy meztelen emberi testek, nem ritkán fedetlen és felizgatott nemi szervek felszíni jelenségeit csodálhatjuk. És miként Kafka „angyali látásmódja” eltaszítja magától a „kafkalógia” támadásait, akként Nádas „semleges látása” is ellenáll az ideologikus-képviselési olvasatoknak. Mert például hiába bontakozott ki termékeny vita 1988-ban Radnóti Sándor és Balassa Péter között az *Emlékiratok könyve* „antiplatonikus” vagy „platonikus” voltáról (Balassa, Kis Pintér, Radnóti, Szegedy-Maszák, Vikár 1988), ha egyszer a regénybeszéd testábrázolása vagy testfilozófiája – legyen akár „platonikus”, akár „antiplatonikus” színezetű – elsősorban mégiscsak: szöveg-test. Mint ahogyan majd’ húsz évvel később is túlzónak tűnik a *Párhuzamos történetek* lefegyverző alaposággal elemző Radnóti sarkos különbségtevése a regény „világa” és „világnézete” között (*Az Egy és a Sok*, in: Radnóti 2010) – mintha le kellene vagy lehetne választani az utóbbit az előbbiről; mintha az előbbi csak azért volna, hogy az utóbbit hordozza, képviselje, népszerűsítse... Nem véletlenül beszél az 1986-os regény monográfusa, Bagi Zsolt a Nádas-féle írásmód „minden maradék transzcendenciától megfosztott transzcendentalizmusáról”, azaz magáról a szövegtestről. (Bagi 2005) Mely pontos meglátás a 2005-ös regény kapcsán még inkább érvényesnek tűnik.

Kafkánál és Nádasnál, az ő kettejük látás- és írásmódjában a test ideológiáját, a testre vonatkozó tudást felváltja a testiség látványa, a test tapasztalata, ami leginkább a testi szerelem nem-kellemkedő (nem-humanista) ábrázolásában érhető tetten – Kafkánál például *A kastély*-beli földmérő és Frida kocsmai ölekezésében; Nádasnál meg mondjuk az *Emlékiratok könyve* névtelen elbeszélőjének és Melchiorjának homoerotikus párosában, vagy éppen a *Párhuzamos történetek* hosszú-hosszú szeretkezésjelenetében Lippay Lehr Ágost és Mózes Gyöngyvér között. De a testiség ábrázolása is csak – ha tetszik – ürügye annak, hogy megmutatkozzék a szöveg saját teste. Gondoljunk csak Kafka hosszú, tömörszerű, már-már gobelinszerű bekezdéseire. Vagy az *Emlékiratok könyve* terebélyes „tisztességes mondataira” egyfelől, valamint a *Párhuzamos történetek* anyag- és szerkezethibás, azaz „ortopéd mondataira” másfelől. Amikor tehát Kafka vagy Nádas szövegei a testről mesélnek, egyúttal önmagukról, önnön szövegtestükről is beszélnek. A szöveg önmagát allegorizálja.

*

Az *Emlékiratok* könyvének *Titkos örömünk éjszakái* című kulcsfejezetében a századvégi történet elbeszélője, Thomas Thoenissen több ízben is leírja a szépséges Stollberg kisasszony „ortopéd kezét” – noha még nem a későbbi regényre jellemző „ortopéd mondatokban”, hanem a „szabálytalan szépséget” szabályosan megjelenítő „tisztességes mondatokban”. (*Hazatérés*, in: E) Mondhatni az ábrázolt „szabálytalanság” megváltódik az ábrázolásmód „szépségében” – éppúgy, mint a „stilisztának” bélyegzett Thomas Mann-nál vagy Proustnál. Csakhogy ezen a ponton a Mann- vagy Proust-parafrazisként olvasható regényszál éppenséggel egy Kafka-szöveget idéz; tudniillik *A per* ama részletét, amikor is a saját titokzatos bűne ügyében tevékenykedő Josef K. az öt reménnyel kecsegtető Huld ügyvéd konyhájában rendhagyó erotikus kapcsolatba keveredik Lenivel, aki a vele ölelkező K.-nak nem mellesleg eszébe juttatja a menyasszonyát, Elzát:

Van valami testi hibája [Elzának]? – Testi hibája? – kérdezte K. – Az – mondta Leni –, nem kem ugyanis van egy ilyen kis hibám, nézze. – Szétnyitotta jobb keze középső és gyűrűsujját.

A két ujj közt csaknem a legfölső ujjpercig ért az összekötőhártya. K. a homályban nem vette rögtön észre, mit akar mutatni neki a lány. Leni ezért odavonta K. kezét, tapogassa meg az ujját. – Milyen játéka a természetnek – mondta K., s amikor megnézte a lány egész kezét, hozzátette: – Milyen bájos karom! – Leni némi büszkeséggel nézte, ahogy K. csodálkozva újra és újra szétnyitotta és összezsukta ezt a két ujját, míg végül futó csókot nyomott rá, és elengedte.

– Ó – kiáltott fel rögtön a lány –, maga megcsókolt! – Nyitott szájjal, sietősen húzta fel lábát is, és térdelt fel K. ölében. K. szinte megdöbbenve nézett föl rá, most, hogy a lány ilyen közel volt hozzá, kesernyés, izgatóan fűszeres illat áradt belőle; magához vona K. fejét, áthajolt fölötte, harapta és csókolta a nyakát, még a hajába is beleharapott...

(Kafka 1968.)

És noha Nádas Kafka-parafrázisában egyáltalán nem kerül szóba Thomas menyasszonya, Helene, ámde az elbeszélőt a heiligendammi vonatúton ugyanúgy lenyűgözi Stollberg kisasszony kezének „rendhagyó szépsége”, mint K.-t Lenié, csak éppen ezúttal nem a jobb kéz középső és gyűrűs uja közötti hártya, hanem a két ujj pataszerűen összenőtt, széles körömmel burkolt hústömbje – mégpedig mindkét kézen:

Dermedten, elfulladt lélegzettel bámultam rá az állati látványra, mert mindkét kezén, teljesen arányosan alkotta ilyenné a természet! csupán négy ujjá volt, ám olyaténképpen, hogy a középső ujjá és a gyűrűsujja mind a két kezén egyetlen hatalmas, lapos és különösen halvány körömben végződve összeforrt, és azt kell mondanom, hogy e sajátos torzulás nem-hogy nem lepett meg, igazat kellett adnom a felügyelőnek! nemhogy nem undorított, hanem inkább vonzó, bár kegyetlen magyarázatát adta annak a törékenyen és sérthetően érzékeny szépségnek, amit közös utazásunkon már órák óta, titkon és megbabonázottan figyeltem, lestem, s nem tudtam megfejtetni.

(EK)

A vonatbeli emlékkép ráadásul később újra felidéződik a heiligendammi hotel szobainasát és Stollberg kisasszonyt meztelenül ábrázoló, antikizáló-piktoralista fotográfián – a képfelületen megnyilvánuló iszonyú titok, a „szépségbe öltözött téboly” csúcspéldájaként.

Az *Emlékiratok* könyvének Kafka-parafrázisa bő másfél évtizeddel később újra felbukkan – mégpedig a Kafka-díj átvételekor elhangzott prágai beszédben, amelyet az alábbi, a későbbi kötetbeli újraközlésből már elhagyott, életrajzi jellegű megjegyzés zár:

Mintegy húsz év múltán e különös jelenet helyet talált magának egy regényemben. Akárha Kafka-parafrázis lenne, holott variáció kettőnk életének közös témájára.

(ESz)

A két író „életének közös témájára” vonatkozó „variáció” egyúttal az irodalom, az irodalmi szöveg létmódjára is vonatkozik. Az irodalmi szövegek közötti kapcsolatra, amely leginkább különféle cserebomlásos „variációk”, azaz változatos ismétlések, áthallások, idézetek és átírások formájában működik. Nézzük most a 2003-as prágai változatot, amelyben „egy gondjaitól űzött fiatalember” találkozódik a Budapest-környéki helyiérdekű vasúton egy környezetétől elütő, mivel tüntetően elegáns, selyemkosztümös és csipkekesztyűs hölgygel –

akinek történetesen mindkét kezén összenőtt a két ujj, csak hogy nem a gyűrűs- és a középső ujj, hanem külön-külön a kisujja és a gyűrűsujja, valamint(!) a középső és a mutató ujj:

*A fiatal nő e közös pillanatban a saját páni fájdalmát élvezte, amit az érzéki késztetései kel-
lős közepén eltalált fiatalember tekintetéből hívott elő magának. Mintha csak Kafkával
szólva, könnyeden azt mondaná, „ich habe nämlich einen solchen kleinen Fehler, sehen Sie”.
S ezzel elébe tárta a kezét, így engedte vissza az ölébe. A fiatalembernek[!] legalábbis azt
kellett volna válaszolnia, amit Leni úszóhártyás ujjait megpillantva Josef[!] válaszol a ható-
dik fejezet végén: „Was für ein Naturspiel.” Majd az egész kezet szemügyre véve: „Was für
eine hübsche Kralle!”*

*Miként szíámi ikrek, a kisujja mindkét kezén össze volt nőve a gyűrűsujjával, a középső
ujja pedig a mutatóujjával, s a dupla ujjak végét egyetlen széles köröm fogta át. Az egész-
ben az volt a legfurcsább, hogy néhány nappal korábban olvastam[!] el A pert egy hajnalig
tartó éjszakán. Valójában erősebben talált szíven, hogy nem úszóhártyát látok, hanem egy
gyöngéd fiatal állat patáit.*

(Az ember, mint szörnyeteg, in: HN)

A Leni-féle testi elváltozás Stollberg kisasszony-féle elváltoztatásának további elváltozta-
tása a helyiérdekű vasúton közlekedő fiatal nőnél olyan vad szövegjátéknak tűnik, amelyben
legalább akkora szerepe van a különböző szövegtesteken megmutatkozó változást folyamat
kiszámíthatatlan poétikai szépségének, mint a bennük ábrázolt testiség, elsősorban az „orto-
péd” kéz több változatban is megmutatkozó látványának, amely végül a „gyöngéd fiatal állat”
képében összspontosul. És hozzá még az elbeszéléstechnikai változások: Kafkánál egyes szám
harmadik személyben kapunk tudósítást a konyhai jelenetről; a Nádas-regényfejezetben
egyes szám első személyben vall a huszadik századi névtelen elbeszélő által fikcionált tizen-
kilencedik századi elbeszélő a saját vonatbeli kalandjáról; míg végül a novellaszerű prágai
beszédben elszabadul a narratív pokol, amennyiben az egyes szám harmadik személyű elbe-
szélés alanyától („a fiatalember”) a keresztnévén („Josef”) emlegetett Kafka-hősön keresztül
jutunk el a Kafkát olvasó novellahős egyes szám első személyű megnyilvánulásáig („olvas-
tam”). A prózabeszéd egyidejű személyességét és személytelenségét jelölő grammatikai
alany változásai csak tovább fokozzák a különböző szerzőségű és műfajú szövegek közötti vi-
szonyok változatosságát; mely többszörös változások egyúttal az ember önértelmezésének
legmélyebb rétegét, az emberi létezés határértékét, az ember és az állat (hártyás vagy patás
állat) közötti átmenet titkát érintik – ahogyan arról a Kafkát is értelmező Gilles Deleuze vall
az irodalom általános létmódjára vonatkozó írásában, amely az „emberlét fölött érzett szé-
gyen” gazdag tapasztalatát járja körül: „Az Írás elválaszthatatlan az alakulástól: írás közben
az ember nővé lesz, állattá vagy növényé válik, molekulává, végül pedig észlelhetetlenné.”
(Deleuze 2003) Az ábrázolt látvány változásai, az ábrázolásmód változásai, az emberre vo-
natkozó tudás változásai: mind-mind részévé lesznek a változáselvű irodalom összetett ha-
tásalakzatának.

Az „emberlét fölött érzett szégyen” sötét csillagzata alatt az irodalomban lényegében
bármilyen megtörténhet, bármivé átváltozhat az ember – ahogyan a tragikus sorsú Gregor Sam-
sáról mesélő Kafkától is tudhatjuk. Az átváltozás (*Verwandlung*) egzisztenciális és poétikai
összetevői együtt garantálják az irodalmi szöveg hatványozott értékét.

És bőven lehetne még beszélni arról, hogyan, miféle lidérces változatokban hatványozódik tovább a Kafka-féle átváltozás tapasztalata a *Párhuzamos történetek*ben, annak sokkolóan nem-humanista – egészen az emberevésig kiterjedő – emberi világában. Ahol sokszor ugyanúgy „nincs civilizációs közvetítettség”, mint a „nyers” Kafkánál. (Mihancsik 2006) Ahol például a nyúlászjú Geerte van Groot „óriási, húsos, erősen bordázott ajkai” hasonlóképpen bővölik el a gyermekét szoptató Lehrnét, azon belül „bal melle duzzadt bimbóját”, mint Leni hártás ujjai a rájuk „futó csókot” lehelő Josef K-t. Vagy ahol olyan hirtelen változik át a koncentrációs táborban tenyésző homoerotikus szerelem anyagi szépségű tárgya, Gregor Peix előbből holtta, mint elhíresült névrokona emberből féreggé...

IDÉZETT MŰVEK

NÁDAS PÉTERTŐL:

E – *Esszék* (második, bővített és javított kiadás), Pécs, 2001.

EK – *Emlékiratok könyve* (negyedik kiadás), Pécs, 2003.

ESz – *Az ember mint szörnyeteg*, Élet és irodalom, 2003, 10, 31.

HN – *Hátországi napló*, Pécs, 2006.

K – *Kritikák*, Pécs, 1999.

PT – *Párhuzamos történetek*, Pécs, 2005.

MÁS SZERZŐKTŐL:

Bagi Zsolt: *A körülírás. Nádas Péter: Emlékiratok könyve*, Pécs, 2005.

Balassa Péter, Kis Pintér Imre, Radnóti Sándor, Szegedy-Maszák Mihály, Vikár György: *Egy démonikus mű. Nádas Péter: Emlékiratok könyve*, Kortárs, 1988, 11.

Deleuze, Gilles: *Az irodalom és az élet* (ford. Takács Ádám), Vulgo, 2003, 1.

Kafka, Franz: *A per* (ford. Szabó Ede), Budapest, 1968.

Károlyi Csaba: „Mindig más történik”. *Interjú Nádas Péterrel*, Élet és Irodalom, 2005, 11, 18.

Kundera, Milan: *Elárult testamentumok* (ford. Réz Pál), Budapest, 1996.

Lukács György: *Wider den mißverstandenen Realismus*, Hamburg, 1958.

Mihancsik Zsófia: *Nincs mennyezet, nincs földem. Beszélgetés Nádas Péterrel*, Pécs, 2006.

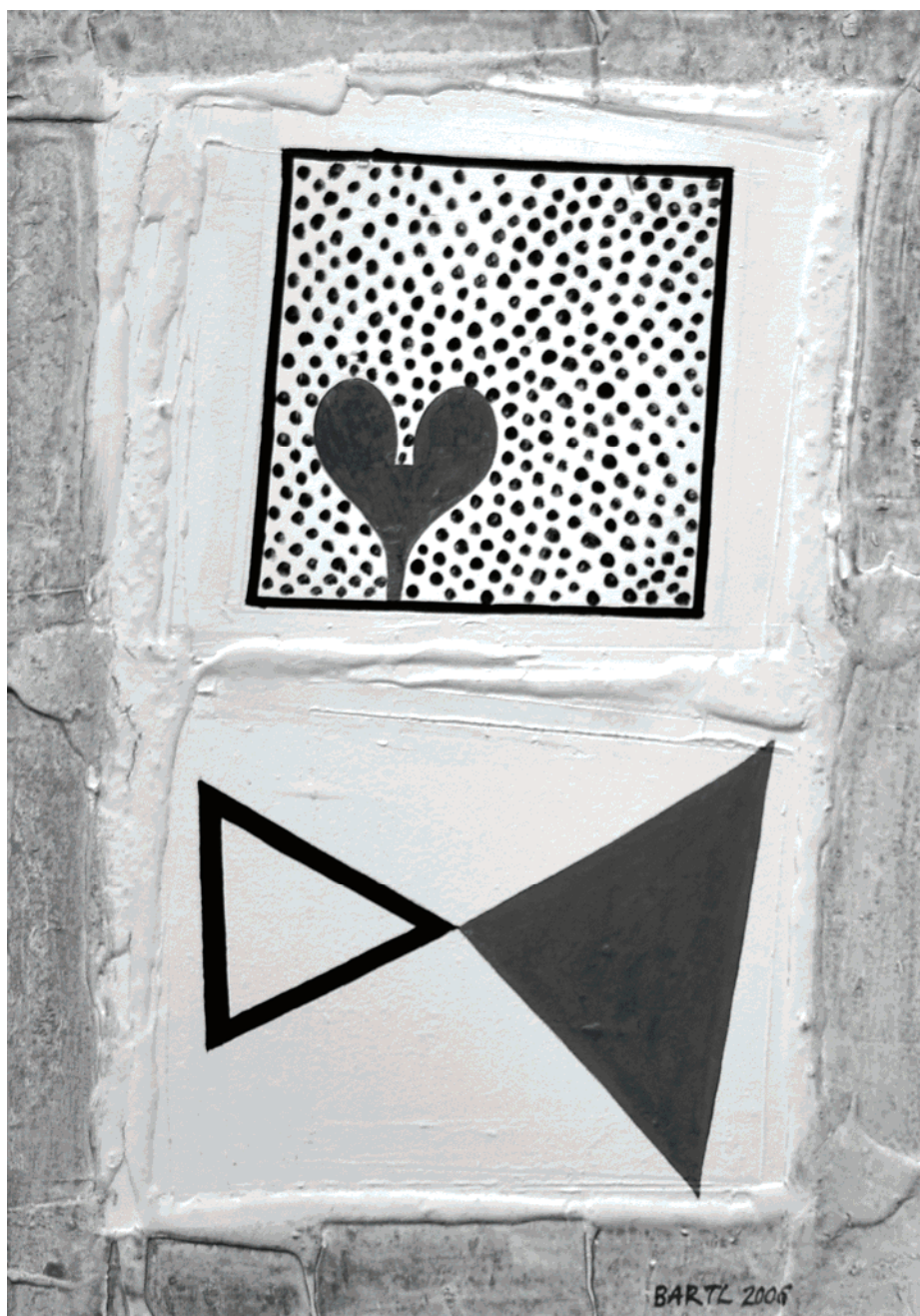
Németh Gábor: „Le kell vetkőzni, föl kell öltözni...”. *Beszélgetés Nádas Péterrel*, Jelenkor, 2006, 2.

Pilinszky János: *Tanulmányok, esszék, cikkek*, Budapest, 1993.

Pilinszky: *Beszélgetések*, Budapest, 1994.

Radnóti Sándor: *Az Egy és a Sok*, Pécs, 2010.

Sontag, Susan: *Az értelmezés ellen* (ford. Rakovszky Zsuzsa), Holmi, 2000, 7.

BARTL JÓZSEF: PIROS HÁROMSZÖG

DUNAJCSIK MÁTYÁS

A hátrahagyott olvasó

Idővel a hátrahagyott művek megszállottja lettem. Hogy hogyan és miért alakult így, azt nem tudom, de tisztán látom magamat pár héttel ezelőtt, amikor Torinóban, a *risorgimento* százötven éves évfordulójának jubileumi lázában égő város talán legfestőibb terét elhagyva a Via Po árkádjai alatt lecövekelek egy könyvesbolt előtt, és néhány perc múlva, egyenesen a kirokátból vásárolok ki David Foster Wallace utolsó, hátrahagyott művének Penguin-kiadását.

Megjegyzem, nem volt olcsó, és David Foster Wallace-t aztán tényleg csak hírből ismerem, mint a legokosabb és legdepressziósabb amerikai posztmodern szerzőt, akit valaha hátán hordott a föld, és aki pár évvel ezelőtt önkézével vetett véget az életének, hátrahagyva a *The Pale King* címen ismertté vált regényének több ezer oldalnyi kéziratát. Arra persze sose tudtam rászánni magam, hogy főművét, az *Infinite Jest* című, annak rendje és módja szerint még életében befejezett és kiadott ezeroldalas monstrumot valaha is megvásároljam, de a *Pale King*-et, gondoltam már a torinói utcákra visszatérve, talán egyszer majd ugyanúgy lefordíthatom, ahogy Nabokov utolsó művével, a *Laura modelljével* tettem, vagy egy évvel korábban Alain Robbe-Grillet *Érzelmes regényével*. S ahogy képzeletben újra bejártam nemrégiben szétszedett és az új lakásomban újra összerakott könyvtáram polcait, arra is figyelmes lettem, hogy nemcsak fordításaim, de legkedvesebb olvasmányaim között is előkelő helyen szerepelnek a hátrahagyott művek. Hiszen *Az eltűnt idő nyomában*, akármilyen tökéletesen befejezettnek tűnik is, éppen úgy hátrahagyott mű, ahogyan Simon Balázs fantasztikus *Parafakönyve*, Szentkuthy Miklóstól a *Szent Orpheusz Breviáriuma*, Roberto Bolaño *2666* című monumentális halálpánoptikuma, vagy éppen Bachtól *A fűga művészete*, aminél csodálatosabb zenét a földön nem ismerek.

Talán az érdekel, hogy van-e a halálnak saját szintaxisa. Nem maga a halál, vagy a meghalás érdekel, hanem hogy hogyan viselkedik egy szerző a közelében, milyen viszonyban van ezzel a fenyegető jelenléttel. Milyen a jó. Milyenben lehet. Miért van az, hogy a küzdelemről, amiben mindannyian ugyanúgy részt vettek, a daliás hősöknel jóval többet tudnak a csonkán és megnyomorítottan visszatérők?

A haláltól csonkán hagyott mondatok és művek sajátossága, hogy a lehetséges befejezések légióihoz vezető utat mindig elállják a kegyelet figyelmeztetően ugató kutyái. A befejezett mű életben tartja a szerzőt, ha kell, akár több ezer éven át, a befejezetlen művek sorainak zsugátárain át azonban mindig egy holttest sziluettje rajzolódik ki a túlvilági félhomályban. A hátrahagyott mű befogadója pedig maga is hátrahagyott olvasóvá válik, s ez akkor a legfájdalmasabb, ha a szerző idő előtti távozása jóformán az olvasás aktusa közben éri a gyanútlan befogadót.

2010. április 14-e az ELTE bölcsészkarának tanulmányi osztályán talál, amint épp arra várok, hogy leadhassam a szakdolgozati címmódosításomat. Néhány nappal előtte döntöttem úgy, hogy a korábbi témám kidolgozását bizonytalan időre elhalasztva Rubin Szilárd *Csirkejáték*

és *Római egyes* című kisregényeinek prousti vonásaiból írom meg a szakdolgozatomat, még abban a tudatban, hogy egy kortárs, bár huszonöt éve nem publikáló, s az irodalmi élettől teljes mértékben visszavonult szerzőről fogok írni. Csak másnap délután tudom meg, hogy a szabályosan aláíratott és lepecsételt nyomtatványok leadásakor a Rubin Szilárd nevű beteget már minden bizonnyal elszállították a tapolcai kórház kórterméből, ahol április 14-én eltávozott az élők sorából, hosszú évtizedeken át húzódó betegsége sorozatát zárva le ezzel.

Az egyik kezemben urna, a másikban kézirat, és még nem döntöttem el, melyik kezemmel fogom megírni ezt a szöveget.

Pedig Nádas Péter valahol azt írja, „befejezetlen mozdulatokat nem csupán az izmok nem tudnak elviselni, hanem a lélek sem”.¹ Ezt Margócsy István idézi tőle a *Párhuzamos történetek*-ről írott megsemmisítő kritikájának elején, amivel leginkább arra a kényelmetlen érzésre akar utalni, amit egy minden jellegzetessége szerint hátrahagyott mű olvasása kelt az emberben, amikor tudja, hogy az illető szerző tulajdonképpen még él. Hiszen ne felejtjük el, hogy a *Párhuzamos történetek* írása előtt Nádas már meghalt egyszer. Az *Emlékiratok könyve*, a maga tökéletesen zárt befejezetlenségében, még csak mímelte a halott szerző megtalált kéziratának perspektíváját. A *Párhuzamos történetek* szövege nem állít magáról semmi ilyesmit, csak épp teljesen nyilvánvaló, hogy a kamera itt már a túloldaltól pásztázza a leendő hullák egybefonódó élettörténeteinek több ezer oldalas szöttesét. Mennyivel megértőbbek lennénk Nádas radikális művével, ha mindez már csak a hagyatékból került volna elő!

2010 áprilisának végén, a szigligeti Alkotóház parkjának egyik ösvényén sétálva alig egy percen át a kezemben tarthattam Rubin Szilárd hamvait. A tompa töltényhegyhez hasonló alakú műanyagtartály súlya úgy két-három kiló lehetett, az úrtartalma nagyjából ugyanennyi liter. Ugyanezen szerző nagyjából tíz kiló kéziratot hagyott hátra maga után, ami négy-öt nagyobbacska dobozban bizonyára elfér. De hogy a két hátrahagyott csomag közül melyiknek volt több köze a testéhez, vagy a személyéhez, azt már nem tudnám eldönteni.

Heten voltunk a rögtönzött temetésen: Siklós Péter, aki utolsó hónapjaiban állhatatosan ápolta Rubint, Siklós felesége, két hölgy a tapolcai városi könyvtárból, Roland, az Alkotóház gondnoka, az apám és én. A hamvakat Siklós szórta el, és amikor két hónappal később a JAK-tábor zsongását hátrahagyva Szócs Petrával lesétáltunk a park egyik távoli végében álló padhoz, a kis szürke kupac még mindig ott volt.

„Amiként vannak éléskamralelkek, melyekben bárki és bármikor azonnal táplálékot lel, vannak olyan ritkán és nehezen megtisztulók is, köztük az enyém, amelyeket úgy kell átváltoztatni írócellává, mint egy bélsárral telített illemhelyet, hogy egy-egy kivételes napkeltén saját valódi vágyaikat is felismerhessék”² – mondja magáról a *Római egyes* narrátora, és engem azon a nyáron éppen ez, a feneketlen éléskamrához hasonlítható Proust-életmű és Rubin Szilárd szűk párszáz oldalon meghúzó remekműveinek viszonya érdekelt, ahogyan a magyar irodalomnak ez a titkos hatásközpontja, amit *Az eltűnt idő nyomában* csonka fordítása, majd a protézisként hozzáillesztett újabb kötetek jelentenek, megtermékenyíti Rubin végtelenül másféle, időben, térben, történelemben és kultúrában is végtelenül máshol élő prózáját, és a Balassa által az *Érzelmek iskolája* és Nádas kapcsán emlegetett *feszített formátlanság* pers-

¹ Margócsy István: *Margináliák*. In: 2000, 2005/12. szám, 34. old.

² Rubin Szilárd: *Római egyes*. Magvető, Budapest, 2010, 35. old.

pektívájával tulajdonképpen formát ad a Rubin-elbeszélők kavargó, a vágy brutalitásától és a magárahagyottság kétségbeesésétől pattanásig feszült érzelm- és emlékanyagának.

„Egy nagy villanykapcsolót lekattintanak, magát a főkapcsolót. Amitől a látás, az észlelés és a gondolkodás közel sem szűnik meg. E párhuzamosan működő funkciók frissen szerzett észleléseit azonban nem a tudat egyezményes időrendjére fűzik fel. Időtlenség uralkodik a világegyetemben. Úrlelménynek lehetne nevezni. A tudat olyan készségesen akceptálja, mint-ha nem csak előzetes tudomása lenne róla, hanem korábbi élménye. Ettől az új tudástól válnak elkülöníthetővé azok a kisebb időegységek és időstruktúrák, amelyek korábban időnyomokat hagytak a tudatban, időrendjük volt, s az időtlenség úrjében lebegve meg is marad. Bolygók árnyaként lebegnek egykori élményeid.”³ – írja Nádas a *Saját halál* túlvilági élménybeszámolójában, az itt emlegetett írók többsége számára meghatározó halálperspektíva talán legtestközelibb leírásában. Vagyis, hogy egyáltalán nem arról van szó, hogy a halál közelében az ember lelki szemei előtt szép, lineáris rendben újra végigperegne élete filmje, hanem hogy az élet során begyűjtött érzékelések lenyomatai a maguk önállóságában, begyűjtésük idejétől és helyétől mintegy függetlenül és egyenrangú elemekként fekszenek a tudat kiterített szőnyegén, mint a bolhapiacok árusainak portékái, ahol a második világháborús szivartartó közvetlenül a nyolcvanas évek kvarcjátékai és a tegnap gyártott kínai elemes rádió mellé kerül.

A halálközeli irodalom sokszor ennek a különös perspektívának a megsejtéséről szól. Amit megsejteni egyébként nem is annyira nehéz, ha az ember egy kivételesen szerencsés reggelen tiszta fejjel képes nyomon követni magában az ébredéssel járó tudati mozgásokat. Ilyenkor ugyanis, ha jól figyel, könnyen rájöhet, hogy valójában nem történeteket álmodik. A mélytudat ősrésében különálló egységekként lebegő tartalmak nem az alvás hosszú órái, hanem csupán az ébredés, az álomból a teljes ébrenlétbe való átmenet néhány töredékmásodpercének ideje alatt rendeződnek el villámgyorsan koherens történetté, ahogyan az egyre világosodó tudat kapkodva próbál rendet tenni a kaotikus zűrzavarban.

A hátrahagyott olvasó is hasonló ambíciókkal küzd egy befejezetlen kézirat olvasása közben. Képtelen szabadulni attól a tévhitől, hogy ha a saját fejében elég gyorsan képes pótolni a meglévő részek között hiányzó kapcsolódásokat, talán még megmentheti az író életét. Gondolkodásában a szöveg időtlensége és az írás aktusának a megszakítottság miatt láthatóvá vált időbelisége feszül egymásnak. Holott jól tudja, hogy a befejezetlen kézirat is csak olyan, mint a *Római egyes* narrátora, aki a karcsú kisregényben elbeszélte egész emberöltő alatt bár megromlott, de soha nem nőtt fel.

Érdekes módon Rubin Szilárd befejezetlenül fennmaradt regénytöredékeiben, a *Kutya az országúton* című krimiben és az *Aprószentek* című tényregényben csak nyomokban fedezhetők fel a közelítő halál mindent egyneműsítő, hálózatos perspektívájának jellegzetességei. Amíg a még életében publikált művek, a *Csirkejáték* és a *Római egyes* ennek az írásmódnak valódi iskolapéldái lehetnének, addig az *Aprószentek* monomániásan koherens kézírata egyszerűen csak széthullik néhány még be nem illesztett bekezdésre, a *Kutya az országúton* pedig szimplán megszakad. Ilyen is előfordul, amikor valaki életművének írása közben visszafelé kezd el öregedni.

³ Nádas Péter: *Saját halál*. Jelenkor, Pécs, 2002, 127. old.

Akárhogyan is, az ilyen szöveg egyáltalán nem „nyitott mű” a kifejezés Eco-i értelmében, mivel a meghívás, ami a mű tetszőleges befejezésére, lezárására fennáll, nem az olvasónak van felajánlva. Aki viszont élhetett volna vele, az meghalt. Nem úgy állunk a befejezetlen mű előtt, mint Kafka vidékről jött embere a törvény kapujában, akinek halála pillanatában azt mondja az őr: „Itt rajtad kívül senki be nem léphetett volna. Ezt a bejáratot csak a te számodra jelölték ki. Most megyek és bezárom.”⁴ – hanem úgy, mint egy későn érkezett, másik vidéki ember, aki már csak a kapu előtt kiterített testet látja, és a törvény továbbra is tárva-nyitva őrzött kapuját, mert Kafka szövege arra nem tér ki, hogy az utolsó kijelentése után az őr valóban bezárja-e a kaput. Ha belegondolok, engem a leginkább az a látvány érdekel, ahogy a nyitva hagyott kapuból áradó kiolthatatlan fény a küszöb előtt fekvő testen megtörik, láthatóvá téve mindazt, amit - - -

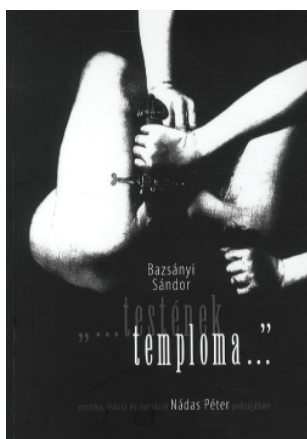

MAGYAR GÁBOR: INTONÁCIÓ

⁴ Franz Kafka: *A törvény kapujában*. Gáli József fordítása. In: Franz Kafka: *Elbeszélések*. Palatinus, Budapest, 2001, 170.

Változatok egy érzéki próza- nyelv szenvedélyalakzataira

BAZSÁNYI SÁNDOR: „...TESTÉNEK TEMPLOMA”.
EROTIKA, IRÓNIA ÉS NARRÁCIÓ
NÁDAS PÉTER PRÓZÁJÁBAN

Szépmesterségek Alapítvány
Budapest, 2010
309 oldal, 2500 Ft

Egy gyilkosságra utal a provokatív kép, amely Bazsányi Sándor 2010-ben megjelent kötetének bordó borítóján látható (Judith lefejezi Holofernészt), és ez előrevetíti a testábrázolás, a szöveg, a kép, az erotika és az elbeszélés fogalmai által kijelölt témahálózatot, amely a Nádas Péter prózáját tovább- és újragondoló *elemzésekötet* meghatározza. A fülszöveg, amelyet Esterházy Péter írt, felhívja a figyelmet, hogy a kötet részletesen vizsgálja Nádas Péter írásainak az iróniáját, ami rendhagyó az író életművének recepciójában.

Amint a kötet alcíme ígéri, az esszéisztikus tanulmány három főbb részre tagolódik: az erotika, az irónia és az elbeszélés fogalmai köré rendeződik, és mindenekelőtt az esszét, valamint az *Emlékiratok* könyve és a *Párhuzamos történetek* részleteit vizsgálja. Bazsányi Sándor termékenynek tartja az esszé és a regények párhuzamos olvasását, a regények esszéisztikus beágyazottságát vizsgálni, mivel úgy véli, hogy az esszé az epikai művek poétikai és filozofikus önismeretét adják. A szövegvizsgálat kiterjed az elbeszélés-alakzatokra, a szövegek mondatpoétikai, műfaji és elbeszélés-technikai részleteire.

A Nádas Péter írásainak recepciójában történt változást mutatja be a bevezetés, így szembeállítja az *Emlékiratok* könyvének 1986-os megjelenését követő általános elfogadást a *Párhuzamos történetek*kel szembeni elutasításokkal és elfogadásokkal 2005-ben. Saját kritikai attitűdjét is megfogalmazza, amikor Nádas Péter írásainak ideális tételezett olvasóját jellemzi, aki „ironikus, figyelmes, kíváncsi, megengedő kedélyű és szabad lelkiületű”.

A kötet az 1986-os és 2005-ös Nádas-regények vizsgálatához összefoglalást nyújt az erotika és a szerelmes beszéd fogalmairól és jelenségeiről, az átfogó szerelemfilozófiáról. Nádas Péter *Az égi és a földi szerelemről*, Michel Foucault *A szexualitás története*, Roland Barthes *Beszéd-töredékek a szerelemről* című írásai alapján, így például kitér az obszcenitás

és a klinikum (betegség és egészség, normalitás és abnormalitás) nyelvén leírt szexualitás-fogalmakról, illetve a rituálé és a botrány ábrázolását és nyelvhasználatát is a vizsgálat körébe vonja. Azt a szemléletbeli változást írja le, hogy a 2005-ös regény már nem az alkat felől közelít a nemhez, hanem a nem és a test felől közelít az alkathoz.

Bazsányi Sándor – egy korábbi tanulmányához kapcsolódva – a szókratészi iróniát, az aszimmetrikus, ironikus szerelem jelenségét vizsgálja, valamint összegyűjtötte az irónia kifejezés szó szerinti megjelenését Nádas Péter prózájában, és példákon keresztül bemutatja, hogy az irónia mint szemléleti és mint retorikai alakzat Nádas Péter írásaiban szövegszervező elvként jelenik meg látszólagos iróniátlanságával ellentétben.

A kötet egyik alfejezete (Balázs/Bartók – Bausch) a testi létezés vonatkozásában a színházat és a regényt veti össze, és míg a regény feladatát a hiány narratív elfedésében látja, a színházét a hiány performatív felszámolásában. A színházi világ, amelyet Nádas Péter a színdarabjaival – Grotowskihoz és Pilinszkyhez hasonlóan – megteremt, Bazsányi Sándor szerint a leplező létmódját nem leplező színház, amelynek tárgya a beszéd akadályozottsága és az elhallgatás, s amely a jelenlét szakralitását is nyújtja. Az *Emlékiratok könyvét* színházi regénynek véli, amely színházban játszódó részleteket tartalmaz, és a regényt olyan szertartás-játékként írja le, amelyben a teatralitást a színlelés és a látszatépítés, a szerkezet és a beszédmód művisége adja, a bemutatott színpad pedig olyan világmodellt reprezentál, amelyen magukra hagyott és megváltatlan testek szerepelnek.

A testi elfojtás és az örömet szolgáltató ösztönök kiélése a tárgya a Hajas – Mann című alfejezetnek, amelyben a szerző zavarba ejtőnek véli a kettős mércét, amelyet Nádas Péter két művész, Hajas Tibor és Thomas Mann megítélésekor felállít. Érvelésében megmutatja, hogy míg Nádas megengedően viszonyul Hajas Tiborhoz, aki nem a testi elfojtás szellemében alakította ki a művészetét, így nem volt titkos élete, addig Thomas Mannt elítéli, amiért naplói-ban szublimálja, és nem vállalja nyíltan a titkos, homoerotikus vágyait. Ezek alapján Bazsányi Sándor úgy véli, hogy Nádas Péter a Thomas Mann által képviselt humanista „hagyomány törmelékein élösködik” (74), és rendhagyó iróniája vagy látszólagos iróniátlansága a német íróelőd hatásától való szorongás sajátos formája – utalva Harold Bloom hatásizomynak nevezett elméletére. (75)

Az *Emlékiratok könyvére* mint ironikus utalások hálójátára tekint a szerző, amely a polgári kultúra háttérében álló tettetés, álcázás, képmutatás és szerepjátszás jelentőségére világít rá, és míg az *Emlékiratok könyve* az ironikus utalásokat tragikus látásmóddal és eufemisztikus körülírással társította, addig a *Párhuzamos történetekben* a szenvtelen látás- és beszédmód kapcsolódott hozzájuk eufemizmus nélkül. Az *Emlékiratok könyve* utáni időszak legátfogóbb retorikai-poétikai alakzatának Bazsányi Sándor éppen a semleges látás hideg iróniáját gondolja.

A regények visszatérő, kettősirányú iróniájaként említi a felszíni műveleteket és a mélybe törekvéseket, amelyben a felszín, a bőrfelület és az ehhez kapcsolódó testi érzékelés nem elfed valamit, hanem lényegként jelenik meg. Ezekhez kapcsolódva emeli ki a csók, a gyengédség és a simogatás szerepét és azonos értékét, amelyek az önmagunk és a másik feletti ellenőrzés elvesztéséhez vezethetnek.

Az irónia az *Emlékiratok könyve* szövegében az elbeszélés-alakzatok és a szerkezeti sajátosságok szintjén is felfedezhető, valamint az emlékirat és a „premodern-ágostoni” és „modern-rousseau-i” vallomás (153) műfajához való ironikus viszonyban is. Bazsányi Sándor úgy

véli, hogy ebben a közös emberi sors gyökereit kereső, ontológiai ihletettséggű regényben az életértelmezés síkjai és az emlékiratszerű regényírás síkjai összecsúsznak.

A tanulmány számtalan magyar és világirodalmi párhuzamot mutat be Nádas Péter írásmódjára vonatkozóan, így például a szövegvilág életértelmezéshez a középkori könyv körüli írásgyakorlat négy lehetséges formáját veszi számba: a scriptort, aki a szöveget lemásolja, a compilatort, a szöveget érthetővé tevő commentatort és az auctort, aki saját gondolatait közli más szerzőkre hivatkozva. (162) Ezek alapján az *Emlékiratok könyve* szereplőjét, Krisztiánt egy premodern irodalmi szerepben lévő alakként írja le, aki a saját személyét háttérbe szorító compiler, valamint olyan auctor, aki a saját gondolatát más tekintélynek rendeli alá.

Az írásmód megváltozására szintén reflektál a kötet: míg az *Emlékiratok könyve* szövegrészei arányosan, ritmikusan, kiszámíthatóan váltakoznak, addig a *Párhuzamos történetek* szerteágazó szövegrészeket tartalmaz, amelyek nem rendeződnek egybe, hanem szövegzárványokként léteznek a kötetekben, ezért elvileg a végtelenségig szaporíthatók. A regény emiatt a világlátásból fakadó káoszelvű regényszerkezet széthullásának a példája a regényforma párhuzamos történeteként, és az olvasó ki van szolgáltatva a regény által megteremtett káosznak. A szerző idézi Darabos Enikőt, aki arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Párhuzamos történetek* szerkezetének és szövegvilágának sajátos ritmusa van, amelynek értelmezéséből jelentéstöbblet fakad.

A *Párhuzamos történetek* ironikus elbeszélésformájának a jellemzésére a szimuláció és a disszimuláció alakzatát is bevezeti, amelyek Nádas Péter esszéiben is megjelenő fogalmak. A kétféle kultúrahordozó stílusalakzat közül a szimulációt a kelet-európai kultúrára jellemző tettetéssel, a disszimulációt pedig a nyugat-európai leplezéssel azonosítja. Bazsányi Sándor a szimulációt azokra az ironikus látszatalakzatokra alkalmazza, amelyek a regény elbeszélője és a szereplők közötti viszonyokat írják le, míg a disszimulációt a leplezésre, amely a szereplőket bemutató elbeszélői elvet, a szerző véleményét jellemzi.

Amellett, hogy a szenvtelen emberábrázolásra, az analitikus-szimbolikus nyelvre, a stílus és a hirtelen regiszterváltásokra Nádas Péter regényeiből sok újabb példát vonultat fel a kötet, a regények kép- és épületeírásai és a testben való létezés közötti párhuzamot is megvilágítja a szerző.

A Komlós Aladár-díjas, Nádas Péter prózáját vizsgáló újabb kötet, amely elsősorban az *Emlékiratok könyve* és a *Párhuzamos történetek* című regényeket gondolja tovább az irónia, az elbeszélésmódok és az erotika fogalomhármásából kiindulva, rendhagyó metaforákkal és alakzatokkal teszi szemléletessé e jelentős próza lehetséges olvasatait.

Ócsai Éva

Értéktelen testek

NEMES Z. MÁRIÓ: BAUXIT

Palimpszeszt – PRAE.HU
Budapest, 2010
88 oldal, 1990 Ft

”

Nemes Z. Márió hangja egyéni a kortárs magyar költészetben. Természetesen bizonyos értelemben mindenkié az. Van azonban egy döntő különbség néhány újonnan jelentkező fiatal költészete és a legújabbnak tekintett magyar irodalom intézményesen is vezető, már egy ideje a közoktatásban is polgárjogot nyert kánon irodalomszemlélete között. A legfiatalabb költőgeneráció megszabadult már a nyelvi megelőzőség frusztráló tapasztalatától, legalábbis ez nem olyan értelemben nyomasztja őt, mint a műfaji kánonokkal való párbeszédet sürgető, a pastiche-sal, a paródiával kísérletező és a befogadást intertextuális rejtvényfejtésként tételező posztmodern költészet. Nem a hagyomány levetkezésének vagy újraírásának kényszere vezeti, hanem szokatlan merészséggel a saját, egyéni költői hang kialakításáért lép fel.

Természetesen minden költő egyben olvasó is, így nehéz kicentizni, hogy koncepciója mennyiben válasz egy korábbi szövegtradícióra, és mennyiben lép fel önmaga jogán. De Nemes Z. Márió minden öncélú irodalmiaskodó cicomától mentes, a lényegre koncentráló verseit olvasva úgy látszik, hogy először a saját hangját igyekezett megelni, és csak ezután kereste fel a vele párbeszédbe hozható hagyományokat. Ebben a törekvésben van valami mélyen lírai. Nemes Z. Márió lírai alkat. Mikor eddigi rövid, de sokrétű – költői, kritikai és szakírói – pályájának ismerői olvassák ezt a kijelentést, bizonyára megmosolyogják. Mégis azt kell mondanom, hogy a saját hang megtalálásának és megszólaltatásának öröme ott kell, hogy pulzáljon e költészet mögött, hiszen még ahhoz is elég energiát szabadított fel, hogy a szerző a *Bauxit* c. új kötetében az előző könyvének (*Alkalmi magyarázatok a húsról*) témavilágát és hangnemét folytassa egyre magabiztosabban.

A szerző sajátos poétikájához az egyik lehetséges kulcsot az új kötetből *Az emberábrázolás nehézségei* c. vers Petri-áthallásai adhatják. A Petri-párhuzam már az *Alkalmi magyarázatokban* is nyilvánvaló volt, és a jelen vers is félreérthetetlenül megidézi a *Magyarázatok M. számára* költőjét. A cím révén *A szerelmi költészet nehézségeiről* juthat eszünkbe, de felbukkan a szövegben a „napsütötte sáv” is, amelynek egy

emlékezetes motívumára, a nemi aktus megkönnyítésére szolgáló vajra Nemes Z. Márió költeménye hiányként hivatkozik: „Ebből a sávból kimaradt a vaj,/ csak azért, hogy jobban fájjon.” De nemcsak a vaj, ez a meleg, puha, beuysi anyag hiányzik a költemény világából, hanem az a válasz is, amelyet Petri György ad az individuum egzisztenciális fenyegetettségére. Petri nagyszabású verse az irónián túli katarzis lehetőségét mutatja meg, amelynek a garanciája a pince sötétjéből és nyomasztó valóságából a vakító napfényre emelkedő én már-már misztikus élménye. Petri versében a főhős tekintete a „napsütötte sávot” olyan jellé avatja, amely valamiért életbevágóan fontos lesz számára, noha önmagában nem több, mint egy árnyékmentes zóna a járdán. Ezzel szemben Nemes Z. Márió versében a szereplő figyelme nem szenteli fel tárgyát, hanem meghagyja a maga érdektelenségében: „Nem vagyok rosszabb az átlagnál, de/ végül is mindez utánzás. Ahogy egy/ idősebb férfi kitüremkedő részeit/ nézem. Vagy egyszerűen csak/ nevetek.” Nemes Z. szövege, akárcsak Petrié, szintén túlmege az irónián, ahol azonban csak az üresség, a mirelithúsok hidege várja az olvasót. A dolgoknak az ember által rájuk ruházott értelméről való önkéntes lemondás már a vers elejétől fogva eldöntött tény: „Van kályhájuk, és hordtak szenet is,/ de a hűtőben laknak, mert ott hideg van.” (27)

A világot és önmagát értelmező szubjektum centrális helyének megkérdőjelezése a kötetben a testtől való elidegenedés abszurd képeiben ölt formát. A költemények jelentős része az emberi vagy állati testeket, szerveket tőlük szokatlan működés közben mutatja be: „Pénzt dobta a kalapba, és a férfi engedte/ hogy megsimogassák a púpját./ Aztán kiverte belőle a tejet, de már túl hideg volt...” (*Esti tej*, 16) Máskor az általában individuumként tételezett lények viselkednek úgy, mintha csupán organikus eredetű anyagok, testnedvek lennének – pontosabban szólva elmosódik az élő egyén és a belőle származó matéria közötti határ: „A rámszáradó gyenge/ nő mindenütt.” (*Fej*, 30) „Mérgek kisemlős vagyok. Nevetés közben felköhögnek.” (*Zoli meg én*, 19) Hasonlóképpen számolja fel ez a költészet a normalitás és anormalitás választóvonalát: a *Család* c. költemény beszélője például az anorexiát és a morális önpusztítást tematizálva a test rontását eredményező pszichés betegséget és a testek újratermelésének társadalmilag elfogadott intézményét nivellálja: „De ez is csak esetleges,/ mint egy család.” (43) Egyik másik versben az öncsonkítás – a saját kéz lerágása – ugyanolyan magától értetődő, természetes mozdulatként jelenik meg, mint amikor az ember lehajol, hogy elférjen a szárítókötél alatt – a kettő egymás alternatívája, az ember egyforma súllyal teheti meg bármelyiket. (*Kitépett búcsú*, 33)

Az emberhez mint erkölcsi és gondolkodó lényhez kötődő értékek kontingenciáját makacsul újra és újra felmutatva a *Bauxit* szövegei meglekkeltenek, sokkolnak, olykor nevetésre fakasztanak – de az biztos, hogy ez a hatás nem jönne létre a humánus értékek valamifajta távoli visszfénye nélkül. A kötetből tudatosan kizárt humánus azonban csupán negatív lenyomatoként szemlélhető: talán ezért is lesz a kötet egyik többször is visszatérő motívuma a levetett kesztyűbáb. A metafizikai dimenzió hiányának ad formát az üres kesztyű: „egybe gyűjtve fekszünk, mint a/ kesztyűbábok. A kéz halott, siratjuk.” (*Költözés*, 58) Hasonló hiányként tételeződik az emberek közötti lelki kapcsolat is: amit egy személyközi viszony sikerességében vagy sikertelenségében pszichológiai, benső okokkal magyaráznánk, az Nemes Z. Márió költeményeiben – a létezés anyagi természetét gyakran képtelenül túlhangsúlyozó – fiziológiai okokra megy vissza: „Közel hajolok a lányhoz, de nem/ ugrik át a zsír.” (*Marnokocka*, 24) Van olyan vers, ahol az egyik legfontosabb emberi érzelem orvosi műtétként jele-

nik meg, miközben a költemény fikciója szerint az emberi test meglehetősen kiszolgáltatott állapotba kerül: „Ez az utolsó beöntés a szeretet előtt.” (*Puskin mellei*, 10) A *Bauxit* poétikája nem más, mint halálköltészet, amely lépten-nyomon a szerves anyag romlandóságára figyelmeztet minket.

Nemes Z. Márió szövegei azon dolgoznak, hogy a saját testünkhöz való megszokott viszonyt diszkurzív módon leíró metaforákat kikezdjék. Amit a költemény lebont – legyen az a dualista test-lélek felfogás vagy bármilyen hétköznapi, illetve fenomenológiai tapasztalat testünk és énünk hatáiról –, annak a helyére nem kíván semmilyen koherens modellt bevezetni. A költő módszere ezért a szürrealista gag. A szöveg építkezése és a gyakran concetto-szerű, látszólag előkészítetlen poén folyton kimozdítja az olvasót abból az értelemkonstrukcióból vagy narratívából, amelyet a költemények első néhány sora alapján esetleg össze tudna magának állítani. Az egymásból nem következő mondatok elliptikus összefűzése megkeverülhetetlen alakzata Nemes Z.-nek; az eljárás pontosan ezért idézi fel a szürrealisták *cadavre exquis* (pompás hulla) nevű játékát, amelynek során több művész dolgozik ugyanazon a képen vagy szövegen, úgy, hogy az éppen sorra kerülő alkotónak a társa által készített, felismerhetetlenségig kitakart részletet kell folytatnia. Amint azonban a *Bauxit* bizonyítja, ennek az együttes alkotófolyamatnak az illúzióját a szerző egymagában is elérheti: „Mindenki összezsebszírozza magát örömeiben. Ez az utolsó beöntés a szeretet előtt. Nem akarok öreg férfiakat nézni, de nyolc után mindig megtörténik.” (*Puskin mellei*, 10)

A kötet világa mindenesetre nem mindig ilyen szélsőségesen széttartó elemekből épül fel, hiszen egyrészt a könyvben találunk szilárdabb narratív mag köré épülő költeményeket is, másrészt pedig számos visszatérő motívum segíti, hogy időről időre kirajzolódjanak előttünk annak a bizarr logikának a körvonalai, amelyek a szövegeket és a bennük megjelenő testeket működtetik. A kritikus olvasat mégis azt mutatja, hogy Nemes Z. szövegei akkor igazán hatásosak, amikor sikerül ellehetetleníteniük a mögöttük megbújó költői eljárások formalizálását. Ha ez nem valósul meg, az a szöveg kárára van. Így például ugyancsak kilóg a lóláb abban a szövegben, amelyik az őszinte elfogadásra épülő párkapcsolatok lehetetlenségét, a másik szükségképpen eltárgyasulását azzal demonstrálja, hogy a lírai én az ellenkező nemű partnert egy nemi szervvel helyettesíti be: „Szeretnék egy kezét magamnak, mert tudnék vele mutogatni, de ha nem vagyok mohó, szeretnék még egy petefészket is. Beültetném a kocsiba, és azt mondanám, hogy a csajom.” (*Kormány*, 12) A szubjektumként elgondolt emberi lény és a szerves anyaghalmozatok csereszabatosága persze fontos gondolata a kötetnek, de ez nem menti fel a szerzőt az alól, hogy költői képeit ne receptszerűen állítsa elő. Ebben a fajta költészetben a pusztá behelyettesítés, az emberi test lefokozásának ez a direkt módszere poétikailag jóval terméketlenebbnek bizonyul, mint a kötet izgalmasabb verseiben látható szemfényvesztő trükkök, amelyekkel a szerző inkább vállalja, hogy kockára teszi a szöveg érthetőségének bizonyos tartományait, mintsem bejáratott sémákkal dolgozzon.

Nemes Z. Márió a legtöbbször azonban nagyon jól elrejtí mandzsettáját, és ez így helyes. Képei erősek, és összehasonlíthatatlanul órá vallanak. Noha a költő igazán a több kijelentést összefűző szövegekben érzi elemében magát, időnként minimális terjedelemben is sikerül jelentőset alkotnia. Ijesztő az a feszültség, amelyet a *Nevelés* cím és az alatta olvasható, mindössze három sor között érzékelünk: „A kirakatban van egy láb./ Ketten öltöztetik./ Egy fiú meg egy lány.” (8) Ez a pár sor a lábhoz tartozó test, egyéniség hiányával Christian Morgen-

stern *A térd* c. ismert versének hátborzongatóan abszurd részletével is felveszi a versenyt: „A föld körül egy térd bolyong./ Egy térd és semmi más.” (Molnár Imre fordítása)

Az ilyen kivételesen jól sikerült költői pillanatok mellett a kötet másik erőssége a visszatérő motívumok játékában áll. Erre példa az a finom tematikus háló, amelyet a kötet az emberi test könnyen leváló, látszólag külsődleges alkotóelemei (kültakaró, haj, fog) köré sző: „Kilazulnak a fogaim. Ilyenkor fájdalom nélkül veszem ki őket. Ez boldoggá tesz. Elosztogatom a barátainak, akik rosszabb helyzetben vannak.” (*Fog*, 28) „A körmöt és a többi maradványt/ zacskóban gyűjtjük a véce mellett.” (*Fehér és fekete*, 42) Ahogy a *John Malkovich* menet c. kultikus film sodró lendületű epikává tudta alakítani az analitikus elmefilozófiát foglalkoztató kérdéseket, Nemes Z. Márió megteremti a testünknek és énünknek a külvilággal érintkező határával kapcsolatos bioetikai diskurzus lírai változatát, miközben összefűzi azt a saját test szétosztásának egyszerre kannibalisztikus és evangéliumi gyökerű topozsával. Ezzel kapcsolatos egy másik motívumrendszer, a táplálásé. A *Bauxit*ban megjelenített testek diszfunkciónak összefüggésében már volt szó a tejről. Nos, a csecsemő, a kisállat, tehát a gyengébbik fél megetetése mint célját elvető tevékenység több helyütt is előkerül a kötetben, például a következő idézetben: „Aztán tejet öntök az álomnak, mégis átkúszik valaki jobba.” (*Kanál*, 18) Az álomnak, mint valami házi kedvencnek tejjel kedveskedni – frappáns kép arra a törekvésre, amelynek célja saját elménk kiszámíthatatlan játékainak uralása, és egyben valamilyen értéktelített állapot megvalósítása, amelynek híján a költészetben hagyományosan pozitív értékekkel felruházott álom „átkúszik” az arra érdemesebb elméjébe.

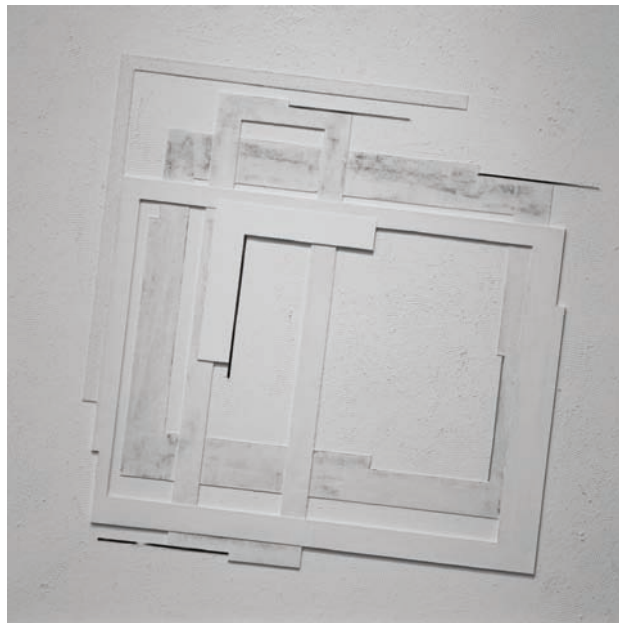
Hatalom és önmegvalósítás: két olyan fogalom, amelynek köszönhetően az alapvetően a test köré csoportosított kötetet tematikai sokszínűség jellemzi. A saját vagy a másik testen gyakorolt hatalom akár történelmi reáliákkal is kapcsolódhat, mint a *Raj* c. költeményben, amely már címével is megidézi az úttörők világát, és amelyben az erősebbeknek való kiszolgáltatottság élménye kap hangot: „Nem szabad hangosan beszélnünk. A felnőttek megtiltották a rajnak.” (66) Ez a kiszolgáltatottság a *Regina népe* c. ciklusban a kórházi kezelés formájában jelenik meg, míg a kötet utolsó, *Kerti munka* c. egységében az ipari és a mezőgazdasági termeléshez asszociált – szintén egy gyászos történelmi reáliát megidéző – tenyésztés válik a testek feletti uralom tipikus megvalósulásává. A kötet címadó versében a természet indusztriális hasznosításának helyszíne, mint egy seb a tájon, a tömegsírok képzetét kelti: „Az ünnepi menet elér a homokbányába, ahol a kiválasztottak levágják és verembe gyűjtik a nők haját.” (*Bauxit*, 81) Nemes Z. Márió költői világában az olyan sérthetetlen szentségekként kezelt momentumok is rémületes és erőszakos víziók anyagául szolgálnak, mint amilyen az élet továbbadása, a szülés: „Akár/ a madarak a dobozban, melyek/ bosszúból szülnek.” (*Madárgyűjtemény*, 71)

Ha most meg kell vonnunk ennek az értékmentesnek és kegyetlennek tűnő költészetnek a mérlegét, óvatosan kell eljárunk. Első benyomásunk az lehet, hogy amennyiben megképződik a költeményekből egyfajta lírai én, ez csakis egy inhumánus szörnyeteg lehet. De még ha így van is, ezt árnyalják azok a versek, amelyek a magány hagyományos lírai témáját hangolják újra. A *Láb* c. versben, amely a két lábon járásnak a terhességre kifejtett káros hatását fejtegeti, a fiziológiai leírás mögött ott dereng némi elérikusság is: „A két lábra állt anya ártalma/ a koraszülés, és a szív,/ mely csüggeni kényszerül.” (23) Az értékmentes és az emberközpontú leírások közötti kétértelműség valószínűleg a „csügg” és a „csügged” szavak hasonlóságából, valamint a „szív” ambivalenciájából ered (húsdarab, illetve a lélek lakhelye). Erre

játszanak rá ezek a sorok is: „Mint aki örömet tanul,/ egyik kezében szív/ a másikban ellenhús.” (*Állatalakú szívek*, 22) Ha ezek felől a versek felől olvassuk újra a kötetet, világossá válik, milyen fájdalmas lemondások rejtőznek a lebomlásra ítélt emberi test elsőre reduktívnek tűnő poétikája mögött.

Nádas Péter *Párhuzamos történetek* c. művéről írott nagyszabású bírálatában (Holmi 2006/6) Radnóti Sándor arra figyelmeztet, hogy a test aprólékos megfigyelésére épülő, magát halálosan komolyan vevő beszédmód veszélyes csapdát rejt magában: a szerző akarata ellenére komikussá válhat a szöveg – talán éppen azért, tehetjük hozzá, mert a testünk megtapasztalása egy adott elbeszélői vagy lírai szemszögből nézve mégsem mindig annyira bizonyult, nem kínál egyforma intenzitással annyi problémát, mint azt a könyvtárnyi irodalomelméleti és filozófiai szakirodalom alapján gondolnánk, és így a redundáns fordulatoktól óhatatlanul modorossá válik a leírás stílusa. Ennek a csapdának Nemes Z. Márió elébe megy: kialakított egy olyan poétikát, amely a testről való beszédet a hiperrealizmusból az abszurdba, a szürreálisba viszi át. Költészete mégsem lesz időtlen játék. Sokkal inkább rejtett borzongást és ki nem törő hahotát idéző szóvarázs.

Förköli Gábor

MATZON ÁKOS: ABLAKOK

Iszonyatírás kínbetűkkel

NÉMETH ZOLTÁN: BOLDOGSÁGTELEP, VETÉLŐGÉPBEN – CSÁTH SZERETŐJE

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2011
144 oldal, 2100 Ft

”

Stanley Kubrick utolsó filmjének, a *Tágra zárt szemeknek* az egyik emblemikus jelenetében egy ismeretlen, maszkos férfi lép be egy titkos társaság vagy szekta ceremóniája közben a terembe. Az odabent tartózkodó, szintén maszkot viselő beavatottak egy emberként fordulnak a jövevény felé, rögtön megérezve annak idegenségét. Mégis hogyan, merül fel a nem is teljesen álnaív kérdés, hiszen nem ő az egyetlen kétköpenyes, sőt, talán a maszkja sem árulkodik egyértelműen viselője kilétéről. A kérdésre most meg sem kísérek válaszolni, mivel az egyértelmű megoldásnál sokkal izgalmasabb az, ahogyan Németh Zoltán legújabb kötetének hangja (illetve az e hang mögött elmaszkírozva megbújó összetett, sokrétű és meglehetősen kiszámíthatatlan lírai szubjektum) gazdálkodik, él és olykor – ha nem is önfeledten, de mégiscsak – lubickol saját idegenségében. Kubrick figurája (magyar hangja Tom Cruise) végül leemeli maszkját, de, s éppen ebben rejlik a film egyik zseniális fordulata, miközben az egyik szinten lelepleződik, a másikon leleplez, mégpedig saját „korábbi” arcának addig rejtett maszk-mivoltát. Az, hogy ennek a felismerésnek komoly következményei vannak, egyértelmű, azok mértéke mégis nehezen belátható. Hogy a maszk levételének mozdulatsora lényegileg befejezhetetlen lenne? Hogy a „valódi” arcig eljutni megfeszített munkával is lehetetlen? Hogy az adott pillanatra érvényes maszk gőgös elvetése olyan hübrisz, ami nem csak a maszkot, de azzal együtt az arcot is lerántja az így már meztelen koponyáról? Valószínű. Ráadásul – ha megfogadtuk a szerző könyv eleji ajánlását – mindehhez Jocely Pook: *Masked Ball* című kísérteties zenéje szól, szintén a fentebb említett Kubrick moziból. Erre való a YouTube, ugyanakkor van egy (illetve még kettő) további ajánlat, amit már nehezebb kivitelezni. Csáth Géza 1912-13-as naplóját jobb esetben még tényleg átfutja (nem mintha csak úgy átfutható szöveg lenne) az olvasó, de az már nehezebben oldható meg, hogy a könyvet, mármint a *Boldogságtelep, vetelőgépben* Stubnyafürdőn, a parkban olvassuk el.

Bár nem rossz elképzelni, hogy Németh kötetét a zakózebbre csúsztató olvasók tömegei indulnak el Turčianske

Teplíce felé, a szerzői ajánlásnak mégis inkább egy kevésbé fizikai, bár nem kevésbé valóságos szinten, a befogadó, értelmező elméjében van jelentősége. Mint minden valamire való költészetnek, mondhatnánk, de egyfelől ez nem mindig ennyire magától értetődő, másfelől – s esetünkben ez a fontosabb – a líra működésének, a verstörténésnek a terepe nem egyszerűen kijelölődik az ajánlatok, a paratextusok és maguk a szövegek által, hanem mindezen túl, mindezzel együtt azt is jelzi a kötet, hogy maga a terep, a szubjektum elérhetősége lesz az a tét, az az alap, amire Németh merész építkezéssel felhúzza verseit.

Az alcím szerint itt valamiképpen Csáth szeretőjével kapcsolatos, róla, hozzá szóló vagy talán általa írt szövegekre lehet számítani. De kicsoda Csáth szeretője? Ha olvastuk a szerzői ajánlatban szereplő naplót, biztosan, de ha más Csáth-szövegemlékeink vannak csak, akkor is nagy valószínűséggel rögtön megérezzük a „Csáth szeretője” névvel jelzett karakter paradoxitását. Csáthnak nem volt szeretője, csak szeretői, azaz inkább alkalmi partnerei, legalábbis, ha a szót a hagyományos értelemben vesszük. Ha azonban egy kissé elrugaszkodunk ettől, akkor mégiscsak be kell látnunk, hogy volt Csáthnak egy komoly szeretője, maga Brenner József, aki a mérge (legyen az akár morfium, pantopon vagy ópium) tükrében megpillantotta Csáthot, s ebbe a vízióba végzetesen beleszeretett, vagy megfordítva, mindenesetre ezzel rögtön el is szigetelődött, el is szigetelődtek mindenki mástól. „Csak látom a könnyeit, de én már nem értem.” így a kötet mottója, amit ráadásul, bár állítólag maga Csáth mondta halála előtt nem sokkal (s itt ő is van megjelölve forrásként), szövegszerűen Kosztolányinak kell tulajdonítanunk, ő írta le ezt a mondatot ugyanis a Nyugatban megjelent döbbenetes Csáth-nekrológjában. Hogy az ilyen személyiség-keresztjeződéseknek rendkívül fontos szerepük van a kötetben, azt rögtön az első, *Az ismeretlen nyelv* című hosszúvers bizonyítja. A Kosztolányi és Csáth naplórészleteivel építkező szöveg hangja egy bolgár kalauznőhöz kapcsolódik, valamiképpen belőle jön, ha nem is állíthatjuk egészen őszintén, hogy azt teljesen ő birtokolja. A két (illetve Némethtel együtt három) író személyiség- és fantáziaszilánkjából összeálló lírai én a leginkább Csáth női alteregójával (ad absurdum reinkarnációjával) azonosítható, aki Kosztolányit kísérli meg éppen elcsábítani (sikerrel). „A 20. század harmincas éveiben egy magamfajta lány / számára még elérhetetlen volt a fürdőorvosi pálya” mondja, majd hozzáteszi, „[a] század első felében egy nő / kizárólag a testével tudott kommunikálni.”

A testiség mint kommunikációs csatorna és a költészet kapcsolata Németh korábbi munkáiban is fontos terepe volt a lírai kísérletezésnek, elég ehhez az *Olvasáserotika* című tanulmánykötetet vagy *A perverzió méltósága*, *A haláljáték leküzdhetetlen vágya* illetve az *Állati nyelvek, állati versek* című versgyűjteményeket megemlíteni. Jelen kötet ez utóbbiakhoz képest annyiban jelenthet továbblépést, amennyiben a testiség megélésének két nagy területét, a testi szerelmet és a betegséget (melyeket a korábbi kötetek inkább elszeparált egységekként közelítettek meg) ezúttal egybefoglalja, azok különbözőségei helyett inkább szétválaszthatatlanságukra rámutatva. „Egyedül a női test képes versenyezni a nyelvvel” mondja előbb, majd ennek mintegy ironikus bizonyítékául, egy aktus részletezésekor a következő jelenetet rögzíti: „Az ágy lüktetett, derekad alá / Az értelmező kéziszótár 2. kötetét / Raktad, emelvénként és támasztékul.”

A testi szerelem s különösen annak szélsőséges formáiban megjelenő önszeretet valamint a költészet ezzel rokon nárcisztikusságának együttállása a *Boldogságtelep*, *vetélőgépből* egyik fő vonulata. Ebből a nézőpontból érthetők – még ha első olvasásra helyenként öncélú-

nak tűnnek is – azok az intertextuális játékok, melyek Tandori, Rakovszky vagy Szabó Lőrinc egy-egy versének átírásában öltenek testet, vagy az olyan utalásokban, mint amilyen például a *Vágófény neonhangra* című szöveg József Attila parafrázisa: „Melltartó vacog félelmében a székre akasztva. / Kis teste rázkódik: zokog.”

A gyűlölte szeretett másik én, a szerelmi partnerben testet öltő ambivalens tükörkép leg-erősebben talán a *Kirándulásaink* (távolról Rimbaud *Kóborlásaim* című klasszikus költeményét felidéző szöveg) elhagyás-jeleneteiben fogalmazódik meg: „nem mozdultál, / én pedig sosem mentem vissza”. Ez után mégis az áll, hogy „[m]ost erre gondolok, / Ahogy itt ülünk az autóban”. Se az elhagyás, se az egyesülés nem érhető el, a helyzet, amibe így kényszerülünk statikus: „A tükörben látom magam: / Egy alak odafestve időtlen idők óta, / Nem mozdul, / Moccanatlan.” Az ebben a csapdahelyzetben megrekedt psziché végül nem tehet mást, mint hogy konstatalja veszteségeit (amivel ismét csak Csáth naplójának hátborzongató eseménylistáit eleveníti fel), s azok ismételt, nem szűnő újramondásával, újraélésével, sőtéten játékos megnevezésével (*Iszonytartály, Élvezőautomata, Pótnaplemente*), ha feloldani nem is tudja, mintegy bedarálja frusztrációit, végigviszi az „iszonyatírást” „kínbetűkkel” egészen a kötetvégi csendig, melyben hirtelen minden egyszerre szólal meg belülről, miközben odakint „[m]ár nem zakatolt semmi az éjszakában”.

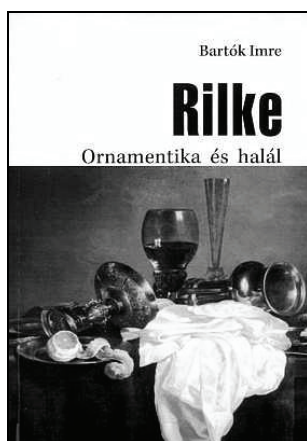
Krusovszky Dénes

VÁGÓ MAGDA: NAPSÜTÉSBBEN

Ornamentikus mintázatok

BARTÓK IMRE: RILKE. ORNAMENTIKA ÉS HALÁL

L'Harmattan Kiadó
Budapest 2011
155 oldal, 2000 Ft

”

Bartók Imre új, Rilkével foglalkozó kötete a saját kutatás módszertani vonásait is megrajzoló bevezetője szerint a szerző Paul Celanról folyó gondolkodásának leágazása. Az új Rilke-tanulmány módszertan és problémafelvetés szempontjából is a kutató előző, Celanról szóló munkájának (*Paul Celan. A sérült élet poétikája. L'Harmattan 2009*) szerkezetével és eszmetörténeti beágyazottságával párhuzamba hozható, a szóban forgó költői életművet elsősorban fenomenológiai szempontokat érvényesítően vizsgáló vállalkozás. Bartók koncepciójában a két lírikus pályájának újragondolásakor, a költői életműveket tárgyaló monográfiákban hagyományosan nagy hangsúllyal szereplő identitásformák, alkati jellemzők szoros követése mellett a nyelvi alakzatoknak, a nyelv anatómiájának, a szubjektum perszónáfilozófiai megközelítésének teóriáit is érdemes bővebben tárgyalni. E közelítésmód erősítésével a hangsúlyok is máshová tehetők, az így kidolgozott elemzési elvek a sokat kutatott életművek értelmezésének rejtőzködő nívumait is feltárhatják. Bartók Imre, aki Celan lírájában elsősorban a nyelv és a hallgatás problematikáját, a költészet teresüléseként és testesüléseként érvényesülő isteni, emberi és animális szférák rétegeit szondázta, a számára fontos Rilke költészetét ehhez hasonló rendszerben gondolja el. Ebből a pozícióból nézve indokolt, hogy az új kötet bevezetőjében éppen a Celan-oeuvre tanulmányozásának melléktermékeként tekint írására. A fent említett irányok mindkét munkában érvényesülni látszanak, a kötetet tanulmányozva meggyőzőnek tűnik az érvelés, hogy a Rilkére irányuló figyelmes olvasás, a Celan-lírárt is tematizáló kérdéseket teremti újra, amikor a filozófiai gondolkodásnak a hallgatásról, elhallgatás-alakzatokról szóló észrevételeit, annak szubjektumelméleti aspektusait megkülönböztetett figyelemmel kíséri. Ez az irodalomtörténet és esztétika szimbiózisában gondolkodó komparatív felfogás jó érzékkel pozicionálja választott tárgyát, amikor a már Hölderlinnél központi szerepet játszó, Celannál elsősorban a történelem és a sors által tematizáltként szemrevételezett poétikai struktúra közbeeső állomásaként tekint a hozzájuk hasonló-

an izgalmas identitásmodellekkel és problémaérzékelő affinitással rendelkező Rilke költészetére.

Bartók Imre gondolkodói alkatáról szólva a szigorú mértéktartás és a szenvedélyes elkötelezettség megvalósíthatatlannak hitt egyensúlya jut olvasója eszébe. Írásaink nyelve letisztult és esszéisztikus, az elemzés tempója nyugodt, a lassú olvasás minden előnyével erősítve választott tárgyát. Bár a két német költő poétikáját bemutató kommentárjainak középpontjában sokszor áll a líra alapmotívumainak követése, az elemzések az életművek poétikai alakzatait mindig azok gondolkodástörténeti összefüggésszereiben tartva tárgyalják. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a szerzői intenciók között kiemelt helyen szerepel a gondolat, mely szerint írójuk nem akarja túlterhelni szövegét a Rilkéről szóló szakirodalmi tételek sokaságával. Ezt a szempontot hitelesíti, hogy választott és egymással is dialógusba léptetett szakirodalmi hivatkozásai közt a tárgyukhoz hasonló szellemben közeledő, a középpontba a gondolkodói folyamatot és az argumentációt állító Rilke-elemzések, Heidegger, Gadamer, Blanchot témát érintő tételei szerepelnek. Bartók Celan- és Rilke-értelmezései fontos szerepet szánnak a nyelvről való gondolkodásnak, ami ha meggondoljuk, hogy két, az önmagáért való nyelvet, az immanenciájában és szétszóródásában is vizsgálatra szoruló mondhatóság problémáját az identitásfelettség dimenzióiban felvető, mégis nagyon is izgalmas identitásmintákat hordozó élettörténetről van szó, követhető útnak látszik. Miután Rilke költészetének markáns témái közt az Istennel és a szenttel szembeni csend körül időzés fontos helyet foglal el, érthető hogy Bartók felfogásában az értő olvasás fundamentumai közt a dialógusfilozófiák markáns következtetései kapnak helyet. Martin Buber és Franz Rosenzweig nyelv és közvetítettség kapcsolatáról szóló elképzelései, vagy Georg Trakl költészetének dialogikus viszonyokhoz fordulása az érvelés várható, ám az elemzésbe következetesen és szépen épülő pillérei.

Világosan látszik, hogy a *Rilke. Ornamentika és halál* egyik legfőbb erénye az a metodológiai viszonyulás, amellyel problémáit ebben a konzekvens gondolatmenetben tárgyalja. Ezt az átgondoltságot mutatja a könyv szellemes fejezetbeosztása, amely vizsgálódását a napszakokhoz igazítja. Így lesz az animális szféra közege a reggel, az angyalié a fényárban úszó dél, míg a szerelem tereit előhívó napszak a délután, a hallgatás formáit indukáló pedig az éjszaka. A Rilkéről gondolkodó nehezen kerülheti el az életmű angyal-motívumainak szétszalazását. Bartók az angyalok szellemtörténeti és ikonográfiai hagyományának ismertetésén túl elsősorban e lírában betöltött szerepük átmenetiségét emeli ki. A kutató Rilkét olvasva azt is szem előtt tartja, hogy nála minden a mondás, a mondhatóság kifejezésének szolgálatában áll, sokoldalú és képlékeny bestiáriumának felvonultatása mellett az ikonografikus, teológiai, filozófiai hagyományok tapasztalataival terhelt *angyal-tan* ismert kijelentései a korszerű olvasatoknak is fontos részét képezik. Az angyal-motívum vizuális emblémái közül Aquinói Szent Tamás testetlen lényei mellett Paul Klee pusztulás előtti térben létező teremtményei kerülnek szóba. E tematika leágazása a Rilke-oeuvre másik, leginkább a köztesség dimenzióban értelmezhető szférája, az animális, amelyben az egység és a közvetlenség lényei tobzódnak, miközben magukért és magukban létezésük az emberivel és annak megosztottságával szemben tételeződik. Az életmű egyik legismertebb versét (*A párdúc*) elemző sorok az animális szféra köztességét megjelenítő, a domesztikált vad helyzetének és státuszának ellentmondásait ábrázoló következtetést igazolnak. Az állati érzékelésének másságát részletezően ábrázoló olvasat nemcsak a lakatlant megtestesítő szimbólumként van jelen, a szerző állás-

pontja szerint a Rilke-életmű meghatározó pillanatát is reprezentálja, hiszen olvasóját az érzékelés különbözősége segítségével ahhoz a titokhoz vezeti el, amelyet az ember csak halála pillanatában láthat meg. Az állat éppen, mert nem kérdez rá élőhelye elviselhetőségére, ott-honosabban érzi magát a világban az embernél. A német lírikus verseit az állatot jellemző átmenetiség hatja át a bábut is, ahogy a platonikus szerelemfelfogással szemben álló szerelem definícióiban, vagy az újkori gondolkodás hierarchikus berendezkedésétől eltérni akaró megfigyelői magatartásában ugyancsak a közvetettség jeleit látja elsősorban az elemző. Bartók *Nyolcadik elégiával* foglalkozó invenciózus értelmezésének éppen ezért a halála pillanatában az állat szemével látó ember áll a középpontjában.

A gondolkodó a téma kutatásában öt megelőző teoretikusokhoz hasonlóan a legfontosabbak közt említi e költészet fontos mitológiai összetevőit; az önmagát kereső és a másik tekintetével találkozó Nárciszt, a másikat kereső és önmagára találó Orfeuszt, akik a szemlélés lassúságát, a poézis tükör funkcióját is feltáró modell alakjai. Finom érvelésből bomlik ki Nárcisz és Orfeusz e poétikát uraló alakjainak kontextusa, a Másik tapasztalatának élménye. A természetbe írt formákat szívesen használó német költő Goethe nyomán a botanizálásban, a tölgyesülésben, fává válásban találja meg otthonos szimbólumát. Bartók kötete részletesen elemzi a líra „botanizálással” kapcsolatos leágazásait, észrevételei között az *Archaikus Apolló-torzó* fordítási és etimológiai szempontokat újragondoló olvasása is ott szerepel.

Az elemzés kellő súllyal tárgyalja Rilke és a város kapcsolatát, hangsúlyozva, hogy a nagyvárosi tematika, az urbanizáció, a beépítettség szimbólumai Rilke elgondolásában markánsan szemben állnak a természetes és lakatlanként definiált közegek tereptárgyaival. A költő alkotásának számtalanszor felidézett összetevői, a prágai multikulturális közeg, a Lou Andreas-Salomé által javasolt és a maszkulin jelleget erősítő keresztnév-változtatás, a költő gyerekkori éveit uraló androgün atmoszféra, az édesanya utasítására hordott lányruhák olyan, a költői ént építő tényezők, amelyekről Bartók elsősorban eszmetörténeti alapozású közelítései is szót ejtenek. Olvasási javaslatai azt is hangsúlyozzák, hogy a rilkei szerelem-konceptióban különös jelentősége van a lokalitásnak. A *Malte Laurids Brigge* szövegében a város a halál rút közönyében teresül, míg a szerelem a gyerekkorral és az ártatlansággal kapcsolódik össze. A város ebben a költői térben személytelen káoszával tűnik ki, amellyel szemben a természet eredeti teljesítménye újra szemben állhat.

Bartók tanulmánya nagyobb teret szentel az életmű szerelemfelfogásának, hangsúlyozva azt a körülményt, hogy Rilke szereplehetőségeitől, ezzel persze erős világirodalmi hagyományba illeszkedően, az Erősz maszkjait felpróbáló énekes szerepe sem áll távol. Így válik az ez ügyben Gadamert idéző gondolkodó szemléletében a költő egyik legfontosabb poétikai köttőanyagává a szerelem tanulmányának tanaként reprezentálódó Erősz. A tanulmány a személyes levelezéssel, mint a költészet vizsgálatához szükséges körülménnyel nagyobb terjedelemben foglalkozik. A szerelem terepeként szolgáló missilisek az elkötelezett szerelmi levelezők, Kafka és Rilke számára egyaránt fontos fórumok, bár utóbbinál ezek a levelek is szerepek, amelyek elsősorban a halottimádás erotikája, a csontvázvá csupaszítás programja felől válnak különösen fontosá. A Rilke-líra, elsősorban annak a koponyára és varrataira fókuszáló képei, az emberi testre írt jelek, a rajta hagyott nyomok Kafkától ismerős motívumai újfent a többször hangsúlyozott animális dimenzió felé viszik a hivatásos olvasót. Mindez Bartók értelmezésében *A szellem fenomenológiájából* származó Hegel citátummal, a fenomén csontként leírt természetével kapcsolódik össze. A szerelem gyakorlatának végső imperatívuszát a

birtoklásról való lemondásban megjelölő Rilke saját felfogásának törésvonalaira emlékeztet, amikor a korai költészet saját halállal kapcsolatos, szubjektív világteremtő gesztusaival az anonimitás és a lelki nincstelenség eszméjét helyezi szembe. A tulajdon ebben a struktúrában csak a lemondás pillanatában válik láthatóvá, ahogy a kötet *Vor Weinachten 1914* című verset olvasó fejezetében olyan határozottan körvonalazódik. Bartók meggyőző érveléséből a szerelem is csak tágabb összefüggésben látni akaró, a „világ botanizálását”, az élőlényeket és tárgyakat önmagába záródó, önmagában lüktető, önmagába visszaroskadó működésként leíró költészet körvonalai rajzolódnak ki. Az átmenetiségben, a szerelem kínálta köztességben a maszkok lehullásának pillanata jelölődik ki immár sokadszorra, miközben az igazság birtoklásának, megszerezhetőségének ambivalenciája a „mondhatatlan” kultuszának ápolásával kapcsolódik össze. Az elérhetetlen állapot ambivalens természetének bonyolultságát Bartók értelmezése a *Sírfelirat* című vers olvasásával mutatja meg.

A kutató maga is úgy gondolja, kétes vállalkozás egy alkotó egész tevékenységét egyetlen téma köré csoportosítani, a halál és az ornamentika középpontba állítása ez esetben láthatóan nem csupán egyetlen, Rilke esetében kézenfekvőnek tetsző motívum kiválasztása. A költői nyelv és a líra ismert axiómája szerint a szépirodalmi szövegek alkotta világtérben a nyelv határai a vers határain belül léteznek. Az elemzés ennek megfelelően Adorno Hölderlinről szóló esszéjét nemcsak idézi, hanem a német költő poétikáját érintő elvként érvényesíti is azt. A szerző meggyőző következtetései a tér „amiben már minden ott van és rajta túl nincs mit keresni” szituációján keresztül valójában a Rilke-vers világának hálózátát bemutatva a nyelv mellérendelő, parataktikus természetét rajzolják körül. Bartók Imre új kötete részben feleleveníti, részben új struktúrába rendezi a Rilke-kutatás alapproblémáit. Átgondolt, tudatos, tárgyával szemben elkötelezett munka, amely az irodalmi és a filozófiai esszé legjobb hagyományait hasznosító nyelven, izgalmas érvelő technikát alkalmazva szól olvasójához.

Kovács Krisztina

Író nők karneválja a Nyugat színpadán

BORGOS ANNA – SZILÁGYI JUDIT: NŐÍRÓK ÉS ÍRÓNŐK.
IRODALMI ÉS NŐI SZEREPEK A NYUGATBAN

Noran Kiadó
Budapest, 2011
484 oldal, 3499 Ft

”

A gender studies kérdésfeltevéseit tekintve meglehetősen érzékeny pontra tapint a Borgos-Szilágyi-kötet, amikor a Nyugat irodalmi színteréről, azon belül pedig a magyar női irodalomtörténet törtéjéből választ egy szeletet (hogy azonnal az esszenciális nőképhez tartozó érzékiség és konyhakultúra metaforáival kezdjem). Hogy mégis első sorban történeti (kánonalkotó, újrarendező) munkáról van szó, nem pedig a női elméletek önerősítésének ürügyéről, azt a statisztika alapján történő válogatás is bizonyítja: az 1908 és 1941 között megjelenő rangos folyóiratban leggyakrabban közölt tíz női szerző Nyugathoz fűződő alkotói pályája kerül bemutatásra a kötetben. Ezek után az írópárosnak már csak hagynia kell – a levelek, visszaemlékezések, cédulák becitolásán keresztül – magától megelevenedni az írónői identitás születésének kulcskorszakát.

Az epigonköltészetben megragadt magyar irodalmat felfrissíteni kívánó folyóiratalapítók új, „nyugati” irányzatokra éhes, liberális-humanista-modernista attitűdjével együtt járt a női írók felléptetésének biztosítása. Megvolt tehát a színtér, melyen a „magyar nőíró” szerep eljátszható, performálva létrehozható. A Nyugat a létbe vezető kapu volt, a törvény karkai kapuja: az válhatott a kor közönségének szemében legitim írónő, aki megjelent benne. Nem csoda hát, hogy némelyek dörmöbölve (ld. a Babits lakására becsöngető Török Sophie-t), némelyek fondorlatosan (ld. a Centrál kávézóban a „Nyugatosok” asztala mellé települő Bohuniczky Szefit) be akartak rajta jutni, voltak akik a hívó hangot követték (ld. az ismeretlen tehetségekre vadászó Osvát mítoszát) és voltak, akik könnyen besliszantak (ld. a Hatvany-unokatestvér Lesznai Annát).

A bekerülést, a színpadra lépést követhette a rendezés (a Nyugatos szerkesztők által, sokszor a „kettős mérce” elvárásrendszerével) illetve az önrendezés (a saját maguk elé állított cél: vagy a sajátos „női” hang megtalálása, vagy épp a nemen „túlemelkedés” egy férfimérce szolgálatában). E folyamatban lévő, „rendezés” alatt álló identitásnak szép meta-

forája a korszak alapvetően mégiscsak férfias értékrendű (fallogocentrikus) meghatározottságát leleplező fotó a kötet borítóján: a Nyugat nőszerzői (köztük a kötetben tárgyalt tíz író-költő) szmokingban sorakoznak egy zongora mögött, céltudatosan, ellágyulva, számonkérően, kacérkodva stb. néznek a kamerába. A korszak ondolált frizurái és erős sminkjei (a túlzottan nőies fejek) kihangsúlyozzák a szmoking jelmezjellegét, nem-oda-illőségét, melyhez hozzávéve a korabeli látásmódot, miszerint az ember az férfi, a kép a (női) (írói) identitás performanciájának emblémájaként olvasható. A talált tárgy kultúrakritikai ereje magáért beszél: nőket látunk, akik saját létüket igyekeznek igazolni, jelmezválasztásukkal leleplezve a kor ideológiáját: ehhez férfivá kell válnod (vagy legalábbis erősen a férfi vonatkozásában nyerveheted el létezésedet). A jelmez elállósága az identitást átmeneti állapotában mutató, a feminisista elméletek „harmadik”, posztstrukturalista hullámának példájává téve a fotót.

Kávézők, szerkesztőség, villamos, szalonok színterei, maguk választotta álnevek (pl. Taller Ilonából Török Sophie) vagy szeretőik adta művésznevek (pl. Csernovicsból Kádár Erzsébet), Kaffka Margit nappal hordott zöld estélyi ruhája, Kádár Erzsébet dzsentrí eleganciája, de még Gyulai Márta ortopédcipője is vagy Reichard Piroska „csúnyasága”: mind-mind a kötet által bemutatott világszínpad kellékei. Nem esztétikai érdeklődés vezérli a szerzőket, kevés szó esik a Nyugatos nők műveinek irodalmi jellegéről, sokkal inkább az ezeket a szövegeket körülvevő „szövegek”, a Nyugat „és az ott publikáló nők sokrétű kapcsolatának [...] »irodalmon kívüli« [...] társadalmi-kulturális kontextus[a]” (7-8.) képezi a vizsgálat tárgyát. Az irodalom szinte csak ürügy, hogy egy erősen változásban lévő kor viszonyrendszerét, a női alkotás, megszólalás lehetőségeinek kezdeti kibontakozását feltérképezze. Mindehhez a forrásszövegek erősen referenciális vizsgálatára van szükség, a versekből, regényekből vett idézetek is csak annyiban fontosak, amennyiben egy-egy valós személyt, ismerőst, féltékeny barátot, titkos szeretőt lepleznek.

Jelentős szerepet kaphat egy fénykép hátuljára firkált megjegyzés, egy versvázat vagy Babitsék nyaralójának vendégművészek által szignált fala (ugyancsak náluk a „nem fogadtatnak” listája József Attilával a névsor végén). Legtöbbször az írónyomozásban a levelezések és naplók segítenek, melyek – ebben a teátrális, megjelenítésre koncentráló korban – valahol a titkos magánjegyzetek és a publikált írások között helyezhetők el. Maguk a kortársak is mint szellemi kincset vadásszák az elment barát, házastárs rejtett iratait, Gyulai Márta menti Osvát feljegyzéseit, Török Sophie Babits kötetből kicenzúrázott műveit (a közvetítés „szent kötelességének” nevében, 182.), Lesznai Anna szinte gyűjtőjévé válik a haldokló Ady reszkető, befejezetlen-befejezhetetlen kötetdedikációinak. Perargon-irodalomtörténet ez, talán a női szerzők margóról való visszahívásával szükségképp együtt járó kutatási stratégia.

Ami a források – széljegyzetek, szépirodalmi művek, festmények és hírmézesek – válogatását szervezi, az az egyes szerzők Nyugathoz kerülésének, vele való kapcsolatának és esetlegesen az attól való eltávolodásának az eseményei. „Abban a küzdelemben – joggal nevezhetném szabadságharcnak –, amely a nők (és írónők) élete volt ezekben az évtizedekben, [...] melléjük állt Osvát Ernő és a Nyugat. Éppen ezért nagyon is sokat jelentett nekik a Nyugat [...] De nem lehetne-e ezt a tételt, illő kisebb mértékben, meg is fordítani? Nőírók semmit se jelentettek a Nyugatnak? Annak a sok évfolyamnak sokszínű gazdagságához semmivel sem járultak hozzá az írónők?” (7.), teszi fel a kérdést Reichardt Piroska. Ez már az „első hullámon” túljutott feminizmus számonkérő hangja, s a sorok előszóbeli beidézése a kötet szerzőinek szolidan, visszafogottan érvényesülő értelmezési horizontját is leleplezi. A cél, hogy visszahívjuk e holt költőnőket az elfeledettségéből (s a legnagyobb munkát egész biztosan a

művek, életrajzi dokumentumok előkeresése jelentette, több írónő után egy-két darab kötet-példány maradt fenn csupán!) együtt jár a liberális, nőket szóhoz juttató Nyugatos attitűd felülvizsgálatával, a Nyugat és a nőszerzők közötti, haladásában dicsért baráti viszony mögött/mellett rejlő esetleges feszültségek felszínre hozásával.

A Nyugat kapunyitásával, valamint azzal, hogy nyíltan foglalkozott a feminizmus témájával – cikksorozatot közölt a házasság kérdésében, előadásokat szervezett feminista témákról – a „melltartóégető” politikát követve fellépett a nő(író)i egyenjogúság mellett, beengedte őket a klubba. Csakhogy ezzel a gesztussal az „első hullám” esszencialista nőfelfogásához is hű maradt: a férfiklub férfiklub maradt (ld. a kötetborító fotón a klubba lépő nők ruházatban való alkalmazkodását!), a nő, „női írás” benne mindvégig e vonatkozási pontban – a „férfi-írás”, a férfias mérce vonatkozásában – határozódott meg. Nemcsak azért, mert a nyitás, támogatás főszereplője, a végső vonatkozási pont, a női báránycsapat beteretelő szoknyapecér Osvát főszerkesztő volt, de a nőszerzők műveiről írt kritikák is mind azt tükrözik, hogy a betereteltek megmaradtak a benne foglalt Másik pozíciójában. Ahogy belépett az első nő, úgy született meg a „női”, „nőies” írás koncepciója, ami ezentúl minden nőtől származó szöveg befogadását meghatározta: titokzatos, a tudattalan tartományához kötődő témák az erotika, a szerelem, a házasság, az otthon területén, és (a történelmi okokkal, a kulturális hagyomány hiányával – ti. a nők sokáig nem vehették ki a részüket az általános művelődésből – hiába mentegetett) szabálytalanság, káosz a forma tekintetében.

A „női” szövegek (novellák, regények, versek) e két aspektusa hol negatív, hol pozitív jelzőt kapott a kritikákban: a személyesség, a részletek aprólékos megfigyelése, a kis dolgokkal való foglalkozás vagy a céltalan, unalmas fecsegés vagy az érzékeny női megfigyelőképesség, éleslátás kategóriájába esett; a szerkezeti lazaságot pedig hol dilettantizmusként, hol az ösztönök szabad áradásában feltörő tehetség kibontakozásaként ítélték meg. Nőíró elismerést vagy úgy kapott, hogy „férfiminőségű nőíróvá” (407.) érett, vagy úgy, hogy kellően lehengetelt „női műveltségével”, ami a műveltség hiányát pótló „gyilkos pszichológiai ösztönt” (262.) jelentette, jó írónő „a szívvel lát és ösztöneivel gondolkodik” (278.).

A női egyenjogúság az írott mellett az élt „szövegszinten” is sokszor csorbát szenvedett: Kaffka sérelmezte a Nyugatos különasztalt, amit az írófeleségek és írónők számára tartottak fenn a rendezvényeken. A magánlevelekből pedig kitűnik, hogy a Nyugat hasábjain frissen felbukkanó tehetségek messze nem csak írásuk tekintetében ítéltettek meg esztétikailag: „Szegény Margitnak csak a szeme volt szép...” (Hatvany, 55.), Török Sophie viszont „szép, szőke, karcsú...” (Füst Milán, 164.), ahogy feltűnik újdonsült férje oldalán a Centrálban, Bóka László Kádár Erzsébet „két elővillanó szemfogára” (409.) emlékezik az első hivatalos találkozásból. A szakmai viszonyt gyakran kísérő magánéleti összefonódások csúcspontja a kötetben utolsóként szereplő Kádár Erzsébet-Ilés Endre szerelem, melyet a férfi és női szerepeket eltúlzó szado-mazochisztikus felhang színeztet („A görög isten te vagy, s én a földi nő” 421., írja Kádár az öt pénzhiány miatt harisnyátlan lába miatt lekurvázó Illésről). Az esszencialista nőlátást kétségkívül erősíthette a kor freudista hangulata: ahogy Freud „föltalálta” a hisztériát, talán kissé divattá is vált – s így az „idegbeteg” dekadens, modern költészetet kedvelő Nyugat (203.) számára is vonzóvá – neurotikusnak lenni. Érdekes dokumentum például az objektív hangú bejegyzés a Gyulai ikertestvérekről: „mindketten neuraszténikusok voltak” (290.), mint ahogy „neurotikus érzékeny, zárkózott személyiség” (244.) volt Reichard Piroska, „érzékeny neuraszténiajú” (200.) Török Sophie is.

Maguk a nőírók is megszenvedték az identitásváltás átmeneti korszakát: a klasszikus női szerep felé húzta őket a szerelemvágy, az erős férfiszerep kiegészítésének igénye, ugyanakkor az alkotási vágy, az írás intellektuális munkája elcsábította őket a konyha és a gyerek-szoba vonzásköréből. Az el-elszakadási időszakokat – nyilván az ihlet pillanatainak gyönyöre mellett – a „belülről bajszos” (Ady, 14.) nő szerepkényszere frusztrálta, mérgezte. Az alkotás érdekében önálló egzisztenciát teremtő „új típusú modern nőt” a társtalanság, a magány, azaz a befogadó, ősi női jelleg elvesztésének képe rémisztgette. Volt, aki konokul küzdött a woolfi „saját szobáért”, Kádár Erzsébeti „saját csendért” (397.) (mint a nemesi-urbánus identitás kettősségben vergődő Kaffka), volt, aki az Új idők nyugalmasan öreg férfigárdájához menekült a szoknyakigombolásokkal járó Nyugatos szerkesztőségi tárgyalások elől (mint a szakmai hajókirándulásra hívó küldöncöt lisztes kézzel fogadó és elküldő Kosáryné Réz Lola), volt, aki publicisztikájában otthont csinosító magyar-keresztény asszonyszerepről prédikált, miközben gyerekeit intézetbe adva, elváltan élt (Kádár Erzsébet), és volt, aki elemi ősszasszonyi erejének köszönhetően mindenhol – az alkotásban és a szerelemben is – jól érezte magát (mint a spirituális érdeklődésű Vasárnapi körös, háromszor házasodó Lesznai Anna). (Érdekes statisztikai adat, hogy a kötet tíz nőszerzője közül két nő esetében tartott ki végig az első házasság, a többiek vagy elváltak, vagy férjüktől külön, egyedülálló anyaként, vagy szeretői viszonyban illetve magányosan éltek.)

Nemcsak női identitásukban éltek át nagy változásokat e korszak alkotónői. A század eleji történelmi eseményeknek köszönhetően a világ többször megfordult körülöttük, s nekik talpon kellett maradni. A birtokát panteista szeretettel élvező, hazai sikerekben dúskáló Lesznai Anna mindent elvesztve vált nincstelen emigráns zsidó asszonyként örök Másikká; szintén gazdag, nemesi birtoktól vezetett az útja Kádár Erzsébetnek a Nyugati két vagonjának átmeneti szállásáig (csecsemőjével, szüleivel és testvérével); Lányi Sarolta négy éves kislányával kíséri Moszkvába fogolycsere-akcióval kiküldött marxista filozófus férjét; Reichard Piroska végigasszisztálja az Osvát-család tragikus pusztulását; Gyulai Márta hithű kommunistaként kényszerül bujkálásra zsidó származása miatt. A magánszféra, az egyes női sorsok mikrotörténetének vizsgálata szükségszerűen visszatükrözi a kontextus makroeseményeit, így a kötet egy női szemszögű, minor (Deleuze) történelemírást is végrehajt látensen. (Különösen érdekes mikroszemszögű helyzetjelentést nyújtanak Budapest ostromának idejéből Illés és Kádár egyik óvópincéből a másikba küldött féltékenykedő levelei.)

Más jellegű változások korszakát éljük. Érdemes odahajolnunk a vitrinhez, mint ahogy a Holt költők társasága című filmben Robin Williams tanítványai hajolnak a régi sportolók, bajnokok fényképeit, trófeáit tartalmazó vitrinhez: „Hallgassátok, mit üzennek nektek!” Miközben a kötetet olvasva feszülten szurkolunk e „szabadságharcosoknak”, hogy sikerüljön pesti lakást / szerelmet / szakmai elismerést találni, ők is folyamatosan erőt adnak nekünk. Érdemes a fejezetek elején, az igazolványkép és az aláírás látványát kiegészítendő visszalapoznunk a címlap fotójához, hogy a férfijelmezes konok tekintetek között megkeressük a következő sorshoz tartozó üzenetet: Carpe Diem! Vagy, ahogy Bohuniczky Szefi fogalmaz „az örvénynek ajtót nyitó” Tanácsköztársaság-bukás után: „A látás örömet, a mélység titkait nem kapjuk ingyen: az élet minél mélyebbre sújt, annál merészebb életlátással kerülünk felül.” (266.)

Kérchy Vera